

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (6), 2006

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94
К82

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 08.06.2005 № 2-05/5

*Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 20 жовтня 2006 № 17)
Схвалено до друку Вченою радою КНУВС
(протокол від 31 жовтня 2006 № 14)*

Редакційна рада:

П.В. Коляда (голова) — засл. юрист України, заст. Міністра внутр. справ України; **Є.М. Моїсєєв** — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **І.П. Красюк** (заст. голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, начальник Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.Д. Сущенко** — засл. юрист України, проф., проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ

Редакційна колегія:

Є.М. Моїсєєв (голов. ред.) — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **В.П. Бахін** — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т держ. податкової служби України); **В.Г. Гончаренко** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. лінгвіст. ун-т МОН України); **В.С. Кузьмичов** — д-р юрид. наук, проф., проректор (Київ. нац. ун-т внутр. справ); **В.К. Лисиченко** — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т. держ. податкової служби України); **Б.Г. Розовський** — д-р юрид. наук, проф. (Луган. держ. ун-т внутр. справ); **М.Я. Сегай** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф.; **В.П. Черних** — чл.-кор. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., ректор Нац. фармацевт. ун-ту; **В.О. Шаповалова** — д-р фармацевт. наук, проф. Нац. фармацевт. ун-ту; **В.В. Седнєв** — д-р мед. наук, доц. Дон. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз МЮ України, проф. Дон. держ. ун-ту управління; **В.С. Печніков** — заст. директора (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** — заст. начальника лабораторії (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.В. Неня** — відп. секр. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; К82 Редкол.: Є.М. Моїсєєв (голов. ред.) та ін. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — № 2(6). — 186 с.: іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2006
© Київський національний університет
внутрішніх справ, 2006

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Грищенко О.В.

Сучасний стан і перспективи акредитації підрозділів експертної служби МВС України відповідно до вимог ISO/IEC 170255

Клименко Н.І.

Поняття і види експертного дослідження10

Лукашевич В.Г., Луценко Т.Ю.

Місце і роль захисника під час пред'явлення особи чи предметів для впізнання18

Гамов Д.Ю.

Питання справності патронів вогнепальної стрілецької зброї та межі професійних знань судового експерта-баліста26

Задеренко С.В.

Аналіз концептуальних основ методики криміналістичної експертизи30

Волобуєва О.О.

Особливості взаємодії слідчого зі спеціалістами під час проведення допиту43

Ієрусалимов І.О.

Евристична функція теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності50

Комиссарова Н.А.

Психологические особенности деятельности сотрудников экспертной службы МВД Украины56

Исютин-Федотков Д.В.

Тенденция неологизации языка криминалистики60

Хань Г.А.

Профілактика злочинів (криміналістичний аспект)65

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ І ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Седнев В.В.

Постановка вопросов эксперту71

Старовойтов В.И.

Идентификационные свойства пахнущих следов пота (крови) человека77

Кретчак Е.Н.

Правомерность и допустимость приемов психологического воздействия в уголовном судопроизводстве83

Пілюков Ю.О., Бевх В.Б.

Використання інформаційних систем при проведенні судово-балістичних досліджень88

Позий В.С., Соколова И.Ф.

Некоторые аспекты причинно-следственных связей в судебной экспертизе97

Осика І.М.

Криміналістичне дослідження документів при розслідуванні економічних злочинів100

Басиста І.В. Деякі аспекти пред'явлення особи для впізнання	108
Чорноус Ю.М. Окремі питання класифікації слідчих дій	113

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Сухачька І.Ю., Головей О.П., Ткач В.І. Використання гетерополіаніонів структури Кеггіна як аналітичних реагентів на опійні алкалоїди в електрохімічних методах аналізу	119
Горбач-Кудря І.А., Насташенко О.О. Мовленнєвий сигнал, опосередкований мобільною мережею зв'язку, в практиці фоноскопичної експертизи	127
Коркішко С.Ф. Фактори, що впливають на утворення загальних та окремих ознак принтерів	131
Кожакарь І.Ю. Використання слідів вушних раковин у криміналістиці	135
Карацуба Н.С. Особливості дактилоскопіювання трупів	140
Кардаш Н.М. Деякі особливості визначення вартості товарів (майна) при проведенні товарознавчих досліджень	146
Жерносеков Д.Д., Нужна Я.В. Методи виявлення IgG-антитіл до антигенів системи Gm та АВ0	150
Пасько П.І. Дослідження кородованих маркувальних позначень номерів кузовів транспортних засобів	154

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Комиссаров Н.Л. «Мастер-системы» — объект трасологического исследования	161
Дзядик Ю.Т., Шевченко А.С. Аспекты использования приборов подповерхностного сканирования в работе правоохранительных органов	169

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Коновалова В.О. Алексей Никифорович Колесниченко — ученый, педагог, создатель научной школы в криминалистике	178
---	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

Чисников В.Н. Досадные «жучки» в добротном исследовании по истории криминалистики и уголовного сыска	181
До уваги авторів!	185

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 006.015.5:343.148

О.В. Грищенко, *начальник сектору
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ АКРЕДИТАЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ISO/IEC 17025

Висвітлено основні історичні віхи та сучасний стан акредитації органів з оцінки відповідності в Україні, окреслено проблемні питання впровадження системи управління якістю в діяльність підрозділів експертної служби МВС України.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, акредитація експертних підрозділів, компетенція, Державний метрологічний нагляд, достовірність результатів.

Боротьба зі злочинністю, забезпечення надійної охорони прав і законних інтересів громадян нерозривно пов'язані з функціонуванням правової держави. Правоохоронні органи України в межах своєї компетенції виконують покладені на них обов'язки з профілактики, припинення та розслідування злочинів, керуючись принципами та вимогами кримінально-процесуального законодавства. У вирішенні поставлених перед ними завдань важливу роль відіграє криміналістика, яка забезпечує впровадження досягнень суспільних, природничих і технічних наук у практику розслідування злочинів. В умовах сьогодення правоохоронні органи України не можуть задовольнити поставлені перед ними вимоги без належно організованої та ефективно функціонуючої системи криміналістичного забезпечення їхньої діяльності.

Обов'язки з криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів й отримання за допомогою спеціальних знань та технічних засобів інформації, що має значення для вирішення завдань кримінального судочинства, здійснюють державні спеціалізовані установи [1], у тому числі підрозділи експертної служби МВС України.

© О.В. Грищенко, 2006

Діяльність експертних підрозділів охоплює огляд місця події, вилучення речових доказів, лабораторні дослідження, ведення криміналістичних обліків, інтерпретацію отриманої інформації та представлення висновків експертів до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Зазначена діяльність вимагає використання як інструментальних аналізів з визначеними та чіткими результатами (визначення алкоголю в крові, вимірювання індексу рефракції скла), так і проведення ситуаційних досліджень (розслідування пожеж, дорожньо-транспортних пригод), а також різних видів порівняльних досліджень (дослідження почерку, слідів знарядь злочину тощо), котрі є значною мірою суб'єктивними за своєю природою, але можуть і повинні проводитися до отримання послідовного результату різними експертами-криміналістами [2].

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом упровадження в усіх лабораторіях Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) та інших підрозділах експертної служби МВС України системи управління якістю, що відповідає вимогам ДСТУ ISO/IEC 17025.

Одна з основних вимог Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI), постійним членом якої з 2002 р. є ДНДЕКЦ МВС України, — акредитація її членів відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025.

Акредитація експертних лабораторій — це формальне визнання третьою (незалежною) стороною їх компетентності в наданні визначених законодавством послуг: виконанні експертиз, досліджень, веденні криміналістичних обліків тощо. Щодо оцінювання відповідності акредитація застосовується до постачальників послуг, таких як метрологічні, випробувальні (дослідницькі, аналітичні) лабораторії, інспекційні органи та органи сертифікації. Формальне визнання своєї компетенції експертна лабораторія дістає після оцінювання певного виду послуг, які вона надає, на їх відповідність вимогам визначених в атестаті акредитації (свідоцтві) стандартів.

Мета процесу акредитації полягає в наданні незалежного підтвердження, що експертна лабораторія (центр) є компетентною для проведення досліджень. У минулі роки особливо в законодавчо регульованих сферах функціонування держави (обов'язкова сертифікація, оборонна промисловість, правоохоронна діяльність тощо) лабораторії часто призначались (визнавались компетентними) для проведення певних робіт на підставі рішень органів державної влади. У разі вирішення спірних питань висновки таких лабораторій визначально вважались компетентними. Такий спосіб призначення лабораторій називався «за домовленістю». Він і нині досить поширений у різних країнах світу, однак дискредитував себе у багатьох випадках і поступово витісняється із загальноприйнятої практики.

В Україні 2003 р. прийнято зміни та доповнення до Закону «Про метрологію та метрологічну діяльність», на підставі яких (ст. 20) усі роботи, що виконуються лабораторіями за дорученням органів прокуратури та правосуддя, віднесено до сфери Державного метрологічного нагляду. Таким чином, на законодавчому рівні було визначено, що експертні лабораторії усіх правоохоронних органів повинні пройти акредитацію на право проведення вимірювань, робочі місця експертів атестовані, а всі засоби вимірювальної техніки, що використовуються у процесі досліджень, повинні проходити періодичні повірки або атестації [3].

Одночасно з наданням чинності на території України міжнародному стандарту ISO/IEC 17025 (ДСТУ ISO/IEC 17025–2001 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» [4]) скасовано ДСТУ 3412–96 «Вимоги до компетентності та незалежності випробувальних лабораторій та порядок їх акредитації» [5].

Однак в Україні донедавна один державний орган поєднував такі види діяльності, як стандартизація, сертифікація та акредитація. У міжнародній практиці прийнято розмежовувати ці види діяльності, щоб уникнути неправомірного обмеження конкуренції на ринку послуг із підтвердження відповідності.

Закон України «Про акредитацію органів відповідності» чітко розмежував функції підтвердження відповідності та акредитації. Результатом цього стало створення в 2002 р. такої державної організації, як Національне агентство з акредитації України (НААУ), засновником якої є Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України [5–7]. Термін «акредитація вимірювальної лабораторії» було замінено на «уповноваження лабораторії на діяльність у Державній метрологічній системі» відповідно до Правил, затверджених наказом Держспоживстандарту України від 29.03.2005 № 71 [8].

Отже, НААУ набуло повноважень щодо акредитації органів оцінки відповідності, зокрема: інспекційних органів, органів сертифікації, лабораторій та центрів. В компетенції Держспоживстандарту залишилися повноваження щодо формування державної політики в галузі стандартизації, здійснення державного метрологічного нагляду, уповноваження та атестації лабораторій у Державній метрологічній системі, а також призначення й уповноваження органів сертифікації на їх діяльність у законодавчо регульованій сфері та ведення реєстру УкрСЕПРО.

Відповідно до вимог законодавства всі підрозділи експертної служби МВС України пройшли процедуру уповноваження (атестації) у Державній метрологічній системі й отримали відповідні свідоцтва (атестати), а лабораторія відділу експертизи зброї та трасологічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України 06.08.2002 була акредитована НААУ на компетентність та незалежність у державній Системі сертифікації УкрСЕПРО відповідно до вимог ДСТУ 3412–96.

Наказом Держспоживстандарту України від 09.04.2004 за № 75 ДНДЕКЦ МВС України було призначено, а наказом від 11.08.2005 за № 209 уповноважено органом із сертифікації зброї, набоїв та піротехнічних виробів (свідоцтва № UA.P.151. та № UA.PN.151) у Державній системі сертифікації УкрСЕПРО.

У 2003 р. Держспоживстандартом України спільно з НААУ прийнято рішення, згідно з яким далі акредитацію (переакредитацію) випробувальних лабораторій здійснюватиме НААУ виключно на відповідність вимогам ДСТУ ISO/IEC 17025–2001, а ДСТУ 3412–96 втрачає чинність після закінчення термінів дії атестатів акредитованих лабораторій [9].

Відділ експертизи зброї і трасологічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України з 06.08.2002 був акредитований НААУ відповідно до вимог ДСТУ 3412–96 терміном на три роки (атестат акредитації № UA 6.001.Н.878), тому з 2005 р. працівники відділу почали впроваджувати систему управління якістю відповідно до вимог ISO/IEC 17025 і готують свою лабораторію до акредитації. НААУ здійснює періодичний інспекційний контроль процесу підготовки та продовжило термін дії її атестату № UA 6.001.Н.878 до завершення акредитації на відповідність вимогам ISO/IEC 17025.

Упровадження системи управління якістю в багатьох випадках вимагає від експертних лабораторій внесення істотних змін до організаційно-штатної структури, проведення додаткових навчань персоналу, а також опанування нових методик і технічних засобів проведення досліджень. У межах ENFSI Комітет з якості та компетенції (QCC ENFSI) надає допомогу судово-експертним установам — членам ENFSI у підготовці до акредитації через узагальнення та поширення позитивного досвіду акредитованих лабораторій, розповсюдження методичних рекомендацій, організацію науково-практичних семінарів та проведення передакредитаційних аудитів лабораторій.

Аналіз позитивного досвіду підготовки та проведення акредитації, набутого Інститутом криміналістики Нідерландів (NFI), Центральною криміналістичною лабораторією Головної комендатури поліції Республіки Польща, Центром криміналістичних досліджень Департаменту поліції Республіки Литва, Центром криміналістичних досліджень Міністерства юстиції Республіки Литва, Інститутом судової медицини університету М. Ромеріса (Литва), Експертним центром поліції Естонії та Інститутом пожежної безпеки МНС України, дає підстави для однозначного висновку щодо важливості та практичної корисності акредитації експертних лабораторій.

Акредитація дає експертній лабораторії значні переваги, оскільки, по-перше, наявність у неї атестату акредитації є доказом компетентності для замовників її послуг (органів суду, прокуратури, досудового слідства, дізнання тощо), а по-друге — підтвердженням того, що всім її висновкам можна довіряти.

Одним із основних принципів діяльності підрозділів експертної служби МВС України є постійне підвищення якості досліджень і жорсткий контроль достовірності їх результатів. Висока достовірність результатів забезпечується чітким функціонуванням системи підготовки та перепідготовки персоналу, застосування передових методик досліджень, впровадження більш сучасного устаткування, засобів вимірювальної і випробувальної техніки, якісним і своєчасним проведенням ремонту та наладки криміналістичного обладнання.

Тому керівництвом експертної служби МВС України прийнято рішення та здійснено низку заходів щодо підготовки та впровадження системи управління якістю в діяльність усіх науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів з метою їх подальшої акредитації відповідно до вимог ISO/IEC 17025.

Впровадження дієвої системи управління якістю дає змогу забезпечити стабільно високу якість досліджень і перевірок за масивом криміналістичного обліку, зниження витрат часу й матеріальних ресурсів. Відповідний рівень якості може бути забезпечений лише в лабораторіях, які мають:

- досконалу систему управління з чітким розмежуванням функцій персоналу;
- обладнання, яке постійно оновлюється або модернізується відповідно до нових досягнень науки і техніки;
- фонд нормативно-методичних та інформаційно-довідкових документів, який своєчасно актуалізується;
- компетентний персонал, що постійно працює над підвищенням свого професійного рівня.

Усе зазначене є невід'ємною частиною системи управління якістю відповідно до вимог стандарту ISO/IEC 17025, котра має бути впроваджена в діяльність усіх підрозділів експертної служби МВС України.

Список використаної літератури

1. Про судову експертизу: Закон України зі змінами та доповненнями, внесеними законами України від 03.04.2003 № 662-IV і 09.09.2004 № 1992-IV // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232; 2003. — № 27. — Ст. 209; 2005. — № 1. — Ст. 14.
2. ILAC-G19:2000 Настанови для експертно-криміналістичних лабораторій, що акредитуються відповідно до вимог стандарту ISO/IEC 17025. (www.ilac.org)
3. Про внесення змін до Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність»: Закон України від 15.06.2004 № 1765-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 37. — Ст. 449.
4. ДСТУ ISO/IEC 17025-2001 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій. — Чинний від 01.03.2002.
5. ДСТУ 3412-96 Система сертифікації УкрСЕПРО. Вимоги до випробувальних лабораторій та порядок їх акредитації. — Чинний від 01.04.97.
6. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 № 2407-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 170.
7. Акредитація в Україні: Довідник. — К., 2004. — Вип. 2. — 202 с.
8. Про затвердження Правил уповноваження та атестації у Державній метрологічній системі: Наказ Держспоживстандарту України від 29.03.2005 № 71. (www.dssu.gov.ua)
9. Офіційна сторінка Національного агентства з акредитації України. (www.naaui.org.ua)

УДК 343.98

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук,
професор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто поняття експертного дослідження, наведено його види, які різняться завданнями, цілями і методами. Висвітлено особливості класифікаційних, ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних досліджень.

Ключові слова: експертне дослідження, наукова класифікація, види досліджень: класифікаційні, діагностичні, ситуаційні, комплексні.

Експертним називається дослідження, яке проводить експерт у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному процесах. Воно полягає у вивченні експертом за дорученням суду, слідчого та інших правоохоронних органів речових доказів й інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи [1].

Експертне дослідження становить основу судової експертизи, яка є засобом отримання доказів (ч. 2 ст. 65 КПК України).

На підставі дослідження експерт робить висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність (ст. 75 КПК).

Експертизи можуть бути призначені постановою слідчого або ухвалою суду першої інстанції, якщо виникає необхідність застосування спеціальних знань. У деяких випадках, установлених законом (ст. 76 КПК), вони призначаються в обов'язковому порядку.

Експертне дослідження можна призначати в даній справі і з конкретних питань вперше (первинне), проводити з тих же питань у разі незгоди органу, що призначив експертизу, з її висновком (повторне), вирішувати коло питань, які на етапі призначення експертизи вважаються основними (первинне), вирішувати коло питань залежно від ситуації для їх вирішення, які не увійшли в перелік питань основної експертизи (додакове).

Експертне дослідження виконує один експерт або група експертів. Дослідження, проведене кількома експертами, може бути *однопредметним*, комісійним (у дослідженні беруть участь експерти однієї спеціальності, наприклад, товаровознавці) і *багатопредметним*, комплексним (дослідження проводять експерти різних спеціальностей, наприклад, криміналіст і біолог) [2].

Експертне дослідження може проводити лише особа, призначена судовим експертом у встановленому законом порядку. Не дозволяється експертне дослідження підміняти дослідженнями, які проводяться до порушення кримінальної справи (попередні).

За завданнями, цілями і методами розрізняють види експертних досліджень. За науковою класифікацією експертні дослідження поділяються на класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні й ситуаційні [1; 2]. Стосовно цієї класифікації вчені-криміналісти висловлюють різні думки. Її підтримують В.Г. Гончаренко, В.К. Лисичен-

ко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко і не визнають Ю.Г. Корухов, М.Я. Сегай, Г.В. Прохоров-Лукін та ін.

За ступенем індивідуалізації досліджуваних об'єктів експертизи можуть бути класифікаційними й ідентифікаційними. **Класифікаційні дослідження** застосовуються для проведення товарознавчої експертизи, судово-біологічної, фармацевтичної, криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ). За їх допомогою встановлюють належність об'єкта до якогось класу, роду, виду, групи (групову належність). Клас об'єкта експертизи можна визначати в дуже вузьких межах, а його індивідуальності експертиза не встановлює [2].

Завдання класифікаційної експертизи — встановити:

- групову належність;
- якою рукою (лівою чи правою) залишено сліди;
- яким пальцем залишено слід;
- чи не залишені сліди рукавичками;
- до якого виду належить взуття, сліди якого залишено на місці події;
- взуттям якого розміру залишено сліди;
- зубами людини чи тварини залишено сліди;
- зубами якої щелепи залишено сліди;
- яким знаряддям утворено сліди на предметі;
- транспортом якого виду залишено сліди на місці події (мото, вело, авто);
- на яких автомашинах встановлюють шини даної моделі;
- чоловіком чи жінкою виконано даний текст тощо.

Вищим рівнем експертизи з метою вирішення завдань, які є найбільш певними і категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів, є **ідентифікаційні дослідження**. Це переважно криміналістичні експертизи. Вони встановлюють тотожність досліджуваного об'єкта і мають найбільше доказове значення в кримінальному та інших процесах [3; 4; 5].

Під час ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюється з безлічі подібних до нього об'єктів на основі ідентифікаційних ознак (властивостей), які відповідають певним вимогам. Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта, а властивості — внутрішні. У криміналістичній ідентифікації **ознаками** вважають зовнішню будову предмета, його просторові межі, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин, виступів, заглиблень.

Властивості — це фізична природа, стан, структура, твердість, маса, електропровідність об'єкта тощо. Усі частки поділу об'єкта зберігають однакові властивості. Отже, властивість може ділитися, а ознака — ні.

Ідентифікаційна ознака має бути:

- відображеною в засобі ідентифікації, бо тільки за його допомогою встановлюється тотожність;
- відхиленням від типового утворення з характерною особливістю, яка рідко трапляється;
- відносно стійкою (незначно змінюватися у часі протягом ідентифікаційного періоду);
- незалежною; бувають залежні ознаки з різним ступенем залежності, вони непридатні для ототожнення;
- зрідка трапляється. Чим рідше трапляється ознака, тим вище її ідентифікаційне значення. Частота виявлення й ідентифікаційна значущість ознак у різних видах іден-

тифікаційних досліджень визначаються за допомогою математичної теорії ймовірності та застосування комп'ютерів;

— доступною для сучасних методів пізнання. Не всі відкриті наукою властивості й ознаки живої і неживої природи достатньо вивчені. Тому немає надійних науково обґрунтованих методик їх дослідження, і ці ознаки не можна використовувати як ідентифікаційні.

Класифікація ознак ґрунтується на їх значенні у процесі ототожнення. Ознаки поділяються на загальні й окремі (індивідуальні). Фактично всі ознаки є *типовими*, бо можуть повторюватись. Особливості об'єкта, які не є вираженням його групових властивостей, називають *окремими ідентифікаційними ознаками*. У процесі ідентифікації встановлюють комплекс ознак, що містить як загальні, так і окремі ознаки. Груповий комплекс притаманний всім представникам певної групи об'єктів, а індивідуальні ознаки — тільки одному об'єкту.

В ідентифікаційних процесах загальні, окремі ознаки і властивості об'єднують у сукупність, оцінюють її неповторність і тільки після цього роблять висновок про тотожність об'єктів. У разі ідентифікації за матеріальними відображеннями порівнюються ознаки і властивості ідентифікованого об'єкта з ознаками і властивостями відображень на іншому (інших) об'єкті (засобах ідентифікації, які є носіями слідів злочину, виявлених на місці події під час проведення слідчих дій) [5].

Під час ідентифікації за ідеальними слідами пам'яті (уявними образами) порівнюють уявний образ з реальним об'єктом, що пред'являється особі для впізнання. Таку ідентифікацію здійснюють у процесі слідства: пред'явлення особі для впізнання людей, предметів, фотознімків, трупів людей або тварин, ділянок місцевості.

Сучасні об'єкти ідентифікаційних досліджень різноманітні та складні за структурою. Для їх дослідження використовують засоби і методи, що ґрунтуються на застосуванні математичного апарату, засобів обчислювальної техніки, кібернетичних обчислень (почеркознавчі, судовобухгалтерські, хімічні, біологічні, автотехнічні дослідження).

У процесі дослідження вирішуються такі ідентифікаційні завдання:

- ототожнення конкретного об'єкта (особи, знаряддя, засобу, зброї);
- встановлення певного факту (про написання двох рукописів однією людиною, про залишення різних слідів однією особою);
- про те, що кулі вистрілені з однієї зброї;
- встановлення цілого за його частинами (розірваний документ);
- ототожнення джерела походження (набої до зброї, фальшиві гроші);
- ототожнення матеріалів та інструментів, що використовувались для виготовлення документів, зброї, предметів тощо.

Питання про те, який мінімальний комплекс ознак у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку, є важливим у теорії експертології. Вирішення його залежить не тільки від якості поданих експертів об'єктів, повноти та ретельності дослідження, а й від професійної підготовки, кваліфікації і досвіду експерта, інших його суб'єктивних якостей. Розв'язання поставленого завдання дає змогу звести до мінімуму вплив суб'єктивних факторів і виробити об'єктивні критерії оцінювання, а отже, підвищити науковий рівень достовірності експертизи і запобігти експертним помилкам.

За характером вирішуваних завдань серед судових експертиз виділяється велика **група діагностичних (неідентифікаційних) досліджень**. Діагностика є методоло-

гічною основою розв'язання неідентифікаційних завдань у криміналістиці та судовій експертизі [6; 7]. Методику діагнозу слід розглядати як окремий метод наукового пізнання. Саме поняття «діагноз» означає розпізнання, різницю, визначення. При встановленні діагнозу виникає завдання встановити об'єктивну істину в об'єкті, що вивчається, з наступним поясненням досліджуваного явища.

Пояснити явище означає з'ясувати причини і механізми його виникнення, специфічні риси, внутрішні зв'язки й закономірності. За методикою діагностичного процесу кожний наступний етап був відокремлений, обмежений від попередніх етапів і виявляв їх дальший розвиток. Поняття «діагноз» у криміналістиці запозичено з медицини.

У діагностичному процесі пізнання проходить усі ступені наукового знання: від пізнання простого до пізнання складного, від спостереження і збирання фактів до їх узагальнення і висновків із них. Відсутність симптомів у діагностичному дослідженні розглядається як негатив і впливає на формування нової гіпотези, що спрямована на виявлення нових симптомів. Симптоми класифікують за двома суттєвими ознаками: за способом їх виявлення та за достовірністю [8].

Створення криміналістичної «судово-експертної симптомології» має велику перспективу як у галузі науки судової експертології, так і в практичній діяльності діагностичної експертизи.

Наведені теоретичні положення діагностики як окремого методу пізнання становлять теоретичну базу діагностичної судової експертизи.

Об'єктом конкретної діагностичної експертизи є сукупність якостей (досліджуваних предметів, людини, явища) і їх відображень, які вивчають з урахуванням механізму взаємодії та співвідношення різних зв'язків, що виникають у процесі події злочину.

Умовою діагностики є наявність класифікованих знань про об'єкти, здобутих науковим і дослідним шляхом і не пов'язаних загальним походженням з об'єктом, що розпізнається.

Предметом криміналістичного діагностування є фактичні дані, що підлягають встановленню і мають доказове значення. Це природа, стан події злочину і будь-яких об'єктів, що пов'язані з подією злочину. Ці об'єкти можуть бути як матеріальними (люди, предмети, речовини тощо), так і нематеріальними (обставини, ситуації, зв'язки і відношення об'єктів та їх відображень об'єктивних і суб'єктивних).

Особливим предметом криміналістичної діагностики є людина, її прояви: загальнофізичні та окремі ознаки (стать, вік, зовнішність, стан здоров'я, антропологічна належність тощо); психологічні якості (пам'ять, спостережливість); здібності або навички (професійні, побутові, спортивні); соціальні (освіта) навички, форми, види, особливості діяльності, поведінки тощо.

Об'єкти, що беруть участь в діагностичному процесі, поділяються на такі, що діагностуються (природу яких слід установити), і такі, які діагностуються (за їх допомогою встановлюється природа об'єктів, що діагностуються).

На практиці об'єкти, що діагностують, є речовими зразками, так само як і інформація про них, що характеризує їхній клас, вид, групу, до якої вони належать.

Криміналістична діагностика за своєю сутністю є загальнонауковим поняттям діагностики — діагностичного процесу та його результату як особливого виду пізнання. Це такий вид пізнання, що виявляється в розпізнаванні (встановленні, визначенні, виявленні) конкретного явища на підставі абстрактного знання про нього,

чим таке явище відрізняється від інших. Так, В.А. Снетков вважав, що діагностичний процес полягає у визначенні сутності конкретного об'єкта, а також у порівнянні його природи з природою об'єктів певного класу, роду, виду тощо, класифікації, встановленої наукою і досвідом [6, с. 24]. До такого роду криміналістичної експертизи можна віднести встановлення часу події, механізму події, способу дії даної особи. Експерт діагностує досліджувані ним явища і робить аргументований висновок, який має доказове значення, бо воно причинно пов'язане з досліджуваною подією.

Види криміналістичної діагностики класифікуються з урахуванням характеристики предмета, об'єкта, методу, технічних умов розв'язання діагностичних завдань [1; 8].

Зміст криміналістичного діагностичного процесу становлять дії, що спрямовані на вирішення конкретного діагностичного завдання, результати якого мають судово-доказове значення. Наприклад, завданнями, що вирішуються діагностичними дослідженнями в галузі судової балістики, є:

- визнання предмета вогнепальною зброєю;
- визначення виду вогнепальної зброї;
- визначення технічного стану (справність, придатність до пострілу);
- можливість пострілу без натиснення на пусковий гачок;
- встановлення механізму пошкодження;
- встановлення причини пострілу та пошкодження зброї;
- визнання предметів набоями;
- визнання придатності набоїв для пострілу;
- відношення предметів до інструментів і матеріалів для виготовлення набоїв;
- визначення відносної давності пострілу за наявністю продуктів пострілу в каналі ствола;
- визначення черговості пострілу за слідами;
- визначення пробивної здатності (кінетичної енергії) снаряду;
- визначення однорідності, групової належності набоїв до мисливської зброї.

Вирішуючи діагностичні завдання, об'єкти дослідження зазвичай порівнюють з аналогічними об'єктами або знаннями про досліджуваний об'єкт, знаннями, що накопичені наукою, експертною практикою про клас (вид) імовірного об'єкта.

Експерт на будь-якому рівні експертного дослідження, навіть під час проведення ідентифікаційної експертизи, завжди діагностує в процесі вивчення об'єкта експертизи механізм його утворення. Проте використання методу діагностування не виключає самостійного рівня експертного дослідження у формі діагностики, яка вирішує завдання, що постають перед тим чи іншим видом експертизи.

Зміст і послідовність пізнавальних дій діагностичного процесу визначаються основними стадіями експертного дослідження: підготовчою, роздільною, порівняльною і оцінювальною.

Криміналістична діагностика і криміналістична ідентифікація тісно пов'язані між собою. На практиці вони є окремими частинами єдиного розв'язання певного завдання. В межах ідентифікаційного процесу вирішуються і діагностичні завдання. Наприклад, під час ідентифікації людини за почерком може виникнути потреба в діагностиці її статі, віку, стану при написанні документа.

Різняться вони предметом пізнання і зв'язками об'єктів з подією злочину. Так, криміналістична діагностика встановлює сутність об'єкта, що пов'язаний з подією злочину, порівнянням його з об'єктами або їх відображеннями, завідомо не пов'я-

заними із злочином. За допомогою криміналістичної ідентифікації встановлюється тотожність порівнянням об'єктів, кожний з яких перебуває у встановленому або ймовірному зв'язку з подією злочину.

Ситуаційні дослідження сформувалися давно (в 70-ті роки XX ст.) і успішно проводяться в межах криміналістичної експертизи (визначення взаємного положення транспортних засобів, положення того, хто стріляв, і потерпілого та ін.). Об'єктом таких досліджень є досліджувана подія, а безпосереднім об'єктом — обстановка, що відображає подію.

Ситуаційне дослідження охоплює подію з різних сторін (час, місце, структура дії, спосіб здійснення злочину, засоби, які використовував злочинець). Для цього потрібні спеціальні знання з певних галузей науки. Не викликає сумніву [9] правомірність цих експертиз. Слід відрізняти діяльність експерта в судовій експертизі від слідчої дії, що пов'язана з вивченням механізму злочину. Різниця в тому, що в експертизі застосовують спеціальні знання тієї чи іншої предметної судової науки, а при проведенні слідчої дії в даній ситуації розбирається безпосередньо слідчий, іноді за участі спеціаліста.

Однак на практиці існує тенденція, коли як результати комплексного дослідження видаються дані аналізу висновків інших експертиз або відомі дані з матеріалів справи тощо. Такі дії експерта слід розглядати як перевищення його повноважень і перетворення його на учасника «доказування і своєрідного наукового суддю», що суперечить закону й теорії доказів і може завдати шкоди встановленню істини [9].

На практиці спостерігаються і такі випадки, коли експерт на власний розсуд запрошує консультанта для вирішення того чи іншого питання. Така практика суперечить процесуальному законодавству, бо питання щодо залучення спеціалістів для офіційної діяльності можуть вирішувати лише органи, що призначили експертизу. У спеціальній літературі зазначається, що яке б, навіть незначне, дослідження не проводила запрошена особа, вона є експертом, тому результати її дослідження мають бути оформлені висновком. Будь-який інший шлях залучення експерта до участі в кримінальному процесі не дає необхідних гарантій, пов'язаних з проведенням експертизи.

Г.Л. Грановський розглядає ситуацію як систему, що представлена багатьма об'єктами (елементами системи), котрі мають певні якості з фіксованими між ними відношеннями. Він вважає, що потрібно створити певну наукову класифікацію, яка поєднає всі об'єкти в елементи і підструктури і дасть їм найменування, що зробить її доступною для практичної діяльності судового експерта [9]. Матеріальну обстановку він розглядає як систему з її внутрішньою і зовнішньою структурами. Стосовно навколишнього середовища ця обставина не несе ознак злочину. Матеріальну обстановку розглядають і в системно-структурному відношенні, що складається з елементів, які входять до неї. Це ціла картина, яка несе необхідну інформацію у вигляді, наприклад, окремих слідів.

Експерт дає висновок про наявність чи відсутність причинного зв'язку, про причину або наслідок. Методика експертного дослідження причинного зв'язку визначається характером завдання, поставленого перед експертом.

Усі ситуаційні модельні питання поділяють на 7 груп:

- 1) чи є причинний зв'язок між А і Б;
- 2) яка причина явища Б;

- 3) які наслідки явища А;
- 4) чи є в причинах А, наслідках Б або в причинному зв'язку між А і Б певні названі якості (ознаки);
- 5) яке явище — А чи Б відбулося раніше;
- 6) чи була можливість запобігти наслідкам;
- 7) чи мав обвинувачуваний можливість передбачити дані наслідки.

Спірним є положення, що експерт може встановлювати експертним дослідженням причинний зв'язок. Зокрема, М.В. Салтевський піддає сумніву можливість існування такої експертизи і таким чином аргументує свої погляди.

Під час проведення ситуаційної експертизи експерт оцінює дані інших фахівців, моделює, наприклад, спосіб вчинення злочину, що видається неможливим, оскільки оцінка матеріалів справи є прерогативою слідчого, а не експерта. Тому ситуаційне дослідження не можна вважати самостійним видом криміналістичної експертизи. Її предмет ще не чітко визначено, більшість дій експерта входить в компетенцію слідчого, і лише частина їх здійснюється у процесі проведення традиційних видів судових експертиз.

Незважаючи на деяку схожість діагностичної і ситуаційної експертиз, кожна з них має свої особливості. Так, характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в даній ситуації. Ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, із яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події, встановлення механізму якої потребує застосування різних судових експертиз.

Ситуаційна експертиза має інтегральний характер, є переважно комплексною експертизою, яка передбачає, залежно від вирішуваних ситуаційних завдань, проведення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних видів досліджень. Вона потребує також глибокого теоретичного дослідження.

Ситуаційна криміналістична експертиза використовує такі спеціальні знання, які дають змогу досліджувати всю матеріальну обстановку місця події в комплексі й вирішувати питання щодо способу вчинення злочину, способу дії осіб, які перебувають на місці злочину (кількість осіб, які засоби застосовувались, які фізичні ознаки злочину та ін.). Основою для таких суджень є матеріали кримінальної справи, матеріальна обстановка і результати інших експертиз.

Більшість криміналістичних експертиз за своїм характером є комплексними, бо в них речові докази досліджуються експертами різних спеціальностей.

Комплексна експертиза проводиться відповідно до вимог процесуального закону, а комплексні дослідження — на рівні методик дослідження, що розроблені в судових експертизах. Це розмежування має важливе значення в технологічній діяльності судових експертиз під час вирішення експертного завдання, що потребує комплексної участі спеціалістів.

Типізація експертних завдань, безумовно, приведе до необхідності розробки **типових комплексних завдань**, в яких будуть враховуватись типові слідчі ситуації, що їх породжують.

Список використаної літератури

1. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методические проблемы судебных экспертиз). — Волгоград: НИГПО, 1979. — 181 с.
2. *Експертизи в судовій практиці* / За ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 386 с.
3. Колдин В.Я. Идентификация при производстве криминалистических экспертиз. — М., 1957. — 240 с.
4. *Экспертная криминалистическая идентификация*. — М.: ВНИИСЭ, 1996. — Вып. 1. — 31 с.
5. Седых-Бондаренко Ю. Криминалистическая идентификационная экспертиза. — М.: Юрид. лит., 1973. — 247 с.
6. Снетков В.А. Криминалистическая диагностика в деятельности экспертно-криминалистических подразделений МВД РФ по применению экспертно-криминалистических методов и средств. — М.: Ин-т МВД, 1998. — 256 с.
7. Осипов И.Н., Колин П.В. Основные вопросы теории диагностики. — Томск, 1962. — 288 с.
8. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. — М.: Норма-Инфра, 1998. — 321 с.
9. Грановський Г.Л. Криміналістична ситуаційна експертиза // Реф. наук. повідомл. на теорет. семінарі кримін. читання. — Х., 1977. — Вип. 16. — С. 12 – 16.

УДК 343.131.8

В.Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Гуманітарного університету
Запорізького інституту державного та муніципального управління
Т.Ю. Луценко, адвокат АТ «Запорізька обласна колегія адвокатів»

МІСЦЕ І РОЛЬ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ЧИ ПРЕДМЕТІВ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Розглянуто проблемні аспекти такої слідчої дії, як пред'явлення для впізнання, законодавчу неврегульованість випадків, коли впізнання здійснюється не за допомогою зору, а за ознаками мовлення (голосу), особливостями ходи, запахом, смаком і навіть на основі дотику (тактильних відчуттів). Виділено певні групи загальних правил підготовки та провадження цієї слідчої дії.

Ключові слова: пред'явлення для впізнання, процесуальна регламентація, слідча практика, висновок, подібність, тотожність, відмінність.

Однією з визначальних умов вступу України у світове та європейське співтовариство є підвищення рівня демократизації суспільства в цілому та його окремих інституцій. Серед них не останнє місце посідає правова система, зокрема, досудове слідство, тому що саме на цій стадії спостерігається найбільше порушень законних прав і свобод людини. На жаль, позитивні зміни, що намітилися останнім часом у державі, стримуються прогалинами в чинному законодавстві, в тому числі — кримінально-процесуальному.

Тому вважаємо доцільним і своєчасним проаналізувати та узагальнити слідчу практику останніх років під кутом зору участі захисника у провадженні окремих слідчих дій, зокрема, пред'явлення особи чи предметів для впізнання, та висловити деякі пропозиції стосовно уточнення редакції відповідних статей кримінально-процесуального кодексу України, визначити місце і роль захисника у слідчій дії.

Пред'явлення для впізнання є невідкладною слідчою дією, під час провадження якої, особливо на початку розслідування, коли доказів вчинення злочинної дії недостатньо для точного визначення статусу підзахисного, але за його участі проводиться ця слідча дія, можна більш точно визначити вагу й місце окремих речових доказів у розслідуваній справі, а відтак уточнити ступінь причетності підзахисного до вчиненого злочину та визначити його процесуальний статус. Крім того, своєчасне проведення цієї слідчої дії є передумовою досягнення позитивного результату, коли прикмети й ознаки, що запам'яталися, ще не стерлися в пам'яті особи, яка впізнає, а тому її роль важко переоцінити. Ми згодні з тими науковцями, які вважають, що допущені під час провадження цієї слідчої дії порушення вже неможливо виправити і що вони позбавляють слідчу дію доказової сили [1, с. 27].

Процесуальна регламентація пред'явлення для впізнання передбачена ст. 174–176 КПК України. В юридичній літературі наводяться тактичні рекомендації слідчому щодо підготовки та проведення пред'явлення особи чи предмета для впізнання [2].

У контексті нашої роботи, узагальнюючи слідчу практику та спираючись на норми чинного кримінально-процесуального законодавства і криміналістичні рекомендації,
© В.Г. Лукашевич, Т.Ю. Луценко, 2006

можна умовно виділити певні групи загальних правил та спробувати співвіднести їх із діяльністю адвоката під час підготовки та провадження слідчих дій, пов'язаних із пред'явленням особи чи предмета для впізнання.

Перша група правил стосується проблеми вибору об'єкта (об'єктів), суб'єкта (суб'єктів) та форми провадження цих слідчих дій. Ними користуються під час підготовки до впізнання та формування фактологічної бази для подальшого прийняття процесуально виваженого й тактично доцільного рішення слідчим, тому вони мають переважно організаційно-методичний характер і пов'язані з визначенням:

- об'єктів упізнання, якими можуть бути особи або предмети, трупи або їх частини, тварини. У криміналістичній теорії обґрунтовується можливість, а в слідчій практиці трапляються випадки пред'явлення для впізнання окремих приміщень та ділянок місцевості;

- суб'єктів упізнання, у ролі яких може виступати свідок, потерпілий, обвинувачений чи підозрюваний;

- форми пред'явлення для впізнання — воно може відбуватися у формі пред'явлення для впізнання об'єкта в натурі або у вигляді фото (чи відео).

Друга група правил стосується додержання певних умов провадження цих слідчих дій, за відсутності яких вони втрачають доказове значення. Ці правила також впливають на прийняття слідчим процесуально виваженого й тактично доцільного рішення, планування проведення цієї слідчої дії. Вони мають переважно організаційно-пізнавальний характер. До них, зокрема, належать:

- чітке визначення розпізнавальних (ідентифікаційних) ознак об'єктів упізнання. Для цього того, хто впізнає, попередньо, згідно зі ст. 174, 175 КПК України, допитують стосовно зовнішнього вигляду та прикмет особи або ознак предметів, які далі будуть упізнаватися, а також установлюють обставини, за яких особа бачила ці об'єкти, про що складається протокол допиту;

- встановлення об'єктивних факторів первинного спостереження відповідного об'єкта (час доби, погодні умови, освітлення, місце спостереження, його тривалість тощо);

- встановлення суб'єктивних (індивідуальних) факторів (стан зору, слуху, емоційний стан особи, що спостерігала, особливості її уваги і пам'яті та ін.);

- пред'явлення для впізнання проводиться лише за умов, коли допитуваний заявляє, що може впізнати особу чи предмет, який він спостерігав, і пам'ятає їхні відмітні ознаки;

- пред'явлення для впізнання можна проводити й тоді, коли той, хто впізнає, називає на допиті лише загальні риси людини, яку він раніше бачив, але висловлює впевненість, що в разі пред'явлення останньої зможе її впізнати;

- пред'явлення для впізнання проводити недоцільно у випадках: а) коли допитуваний заявляє, що він не пам'ятає жодних зовнішніх прикмет, за якими міг би впізнати певну особу, або ознак певного предмета; б) коли особа, яка пред'являється для впізнання, має особливі відмітні прикмети (унікальне татуювання, шрам рідкісної конфігурації тощо), за якими допитаний може її впізнати; в) унікальних, єдиних у своєму роді предметів (картини відомих майстрів, унікальні ювелірні вироби тощо); г) предметів, що мають точне позначення (номер механізму годинника, рушниці тощо); г) об'єктів, що не можуть бути виділені серед інших (сипкі, рідкі, газоподібні речовини тощо);

- ужиття необхідних заходів, щоб той, хто впізнає, до початку пред'явлення для впізнання не бачив осіб, яких йому доведеться впізнавати;

— створення належних умов пред'явлення для впізнання в напрямку підбору учасників — особа, що підлягає впізнанню, пред'являється тому, хто впізнає, разом з іншими особами тієї самої статі в кількості не менше трьох, вони не повинні мати різних відмінностей: за віком, зростом, статуєю, формою та кольором обличчя, волосся, очей, а також за кольором і фасоном одягу. Предмет, що підлягає впізнанню, пред'являється тому, хто впізнає, разом з іншими однорідними предметами.

Третя група правил стосується порядку проведення цих слідчих дій та фіксації їхніх результатів. Вони мають методично-пізнавальний та засвідчувальний характер, а саме:

— перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються;

— коли той, хто впізнає, є свідком чи потерпілим, його попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а свідка, крім того, й за відмову від дачі показань;

— під час пред'явлення для впізнання навідні запитання чи дії не допускаються;

— у виняткових випадках для забезпечення безпеки особи, яка впізнає, упізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, кого впізнають;

— пред'явлення для впізнання проводиться в присутності не менше двох понять;

— про пред'явлення для впізнання особи або предмета і про наслідки впізнання складається протокол (ст. 85, 176 КПК України), у якому послідовно відображається хід проведеної слідчої дії, точно фіксуються відповіді впізнаючого, особливо коли вони не категоричні, а також зауваження та заперечення осіб, що брали участь у проведенні впізнання.

Існують й інші рекомендації стосовно пред'явлення для впізнання трупів та їхніх частин, тварин, предметів унікальних і таких, що мають точні позначення, тощо, на яких ми не будемо окремо спинятися.

Отже, навіть побіжний аналіз наведених рекомендацій свідчить про значну увагу науковців до слідчих дій. Проте низка проблем залишилася поза увагою прискіпливого дослідника, особливо під кутом зору захисника, роль якого у збиранні доказів на досудовому слідстві залишається вкрай обмеженою.

Звернімося до інформаційно-пізнавальної сутності цієї слідчої дії, що, на нашу думку, є більш змістовною, ніж відповідні приписи ст. 174–176 КПК України. Так, за визначенням відомого російського вченого О.Р. Ратінова, пред'явлення для впізнання — це слідча дія, в якій особа «в результаті восприяття (*тут і далі — виділено нами.* — В.Л. Т.Л.), пред'явлених лицу объектов и их сравнения с мысленным образом лица или предмета, воспринимавшегося ранее, приходит к выводу о их тождестве, сходстве или различии» [3, с. 313]. Цю думку поділяють і сучасні українські криміналісти. Зокрема, В.Ю. Шепітько зазначає, що сутність цієї слідчої дії полягає у встановленні тотожності або відмінності запропонованого об'єкта за його уявним образом, відбитим у пам'яті того, хто впізнає [4, с. 112].

Отже, зміст даної слідчої дії полягає у візуальному огляді, спостереженні або сприйнятті іншим способом предметів або окремих осіб та у порівнянні впізнаючим відбитого в його пам'яті образу предметів чи осіб, яких він раніше спостерігав, з ознаками предметів чи прикметами людей, що пред'явлені йому для впізнання. На цій підставі робиться логічний висновок про їхню тотожність, схожість або відмінність. Тобто відбувається криміналістична ідентифікація — встановлюється, що пред'явлений для впізнання об'єкт є тим самим, що його впізнаючий спостерігав за певних об-

ставин, які мають значення у справі — у разі тотожності, або констатуються лише загальні (групові, видові) ознаки об'єкта, що не дають змоги беззастережно підтвердити його тотожність — у разі встановлення схожості чи в разі, коли впізнаючий робить висновок, що пред'явлений для впізнання об'єкт за своїми ознаками суттєво відрізняється від того, який він спостерігав у зв'язку з подією, що розслідується, — висновок про відмінність.

Це дає підстави для висновку, що психологічна характеристика пред'явлення для впізнання ґрунтується на даних аналізу та оцінки двох основних пізнавальних процесів: засвоєння відмінних ознак конкретного об'єкта та використання цих ознак для виділення даного об'єкта серед інших, подібних до нього. Перший процес психологи зазвичай називають формувальним і відносять його до стадії засвоєння відповідної інформації, другий — розпізнавальним, що належить до стадії розпізнавання (упізнання) [5, с. 258].

Виходячи із цих теоретичних засад, проаналізуємо випадки, коли впізнання здійснюється не за допомогою зору, а за ознаками мовлення (голосу), особливостями ходи, запахом, смаком і навіть на основі дотику (тактильних відчуттів). Слід зазначити, що слідча практика під час проведення такого не регламентованого чинним кримінально-процесуальним законодавством виду впізнання застосовує правила пред'явлення для впізнання особи поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, тим, хто впізнає, тобто за правилами ч. 4 ст. 174 КПК України. За таких умов змінюється предмет упізнання, яке проводиться. Як наслідок цього, той, хто впізнає, повинен бути попередньо допитаний не лише про зовнішній вигляд і прикмети особи, яку необхідно впізнати, про обставини, за яких впізнаючий бачив цю особу, як того вимагають норми ч. 1 ст. 174 КПК України, а також про характерні особливості тембру голосу, висоту його звучання, дикцію, діалектику тощо (у разі впізнання, наприклад, по голосу).

У показаннях особи, яка впізнає, повинні бути відображені всі індивідуальні особливості мови людини, особливо її швидкість, довжина фраз, типові конструкції речень, використання дієслів, прикметників, жаргонних слів, метафор, ставлення наголосу та ін.

Стикаючись на практиці зі змістом протоколів допиту, можна спостерігати, що такої інформації в них або зовсім немає, або вона вкрай не відповідає такій, що розкриває специфічні особливості особи, яку впізнають, та унеможливує її ідентифікацію.

Діяльність захисника за даною категорією має полягати в доведенні того, що впізнання по голосу, запаху, смаку, дотику нині неможливо віднести до прямих доказів у справі, оскільки голос, наприклад, можна змінити як під час скоєння злочину, так і під час проведення впізнання, а за неможливості виписати його специфічні особливості під час допиту зовсім ускладнюється проведення такої слідчої дії. У такому разі доказ, наведений стороною обвинувачення як доведений у справі, захисник повинен ставити під сумнів як такий, що отриманий під час проведення слідчої дії, не передбаченої нормами чинного кримінально-процесуального законодавства.

Тому зазначимо, що визначення в п. 1 ст. 174 КПК України виду сприйняття об'єкта, що підлягає впізнанню, лише за допомогою зорового відчуття дещо звужує можливості встановлення джерел доказів у кримінальній справі за допомогою цієї слідчої дії. Виникає невідповідність тактичних рекомендацій, які були напрацьовані слідчою та судовою практикою, нормам кримінально-процесуального законодавства.

На нашу думку, доки не буде вирішено це питання шляхом зміни в п. 1 ст. 174 КПК України слова «**бачив**» на «**сприймав**», сторона захисту під час досудового слідства повинна оскаржувати проведення слідчим даної слідчої дії як такої, що не відповідає нормам процесуального права, а в подальшому під час судового розгляду справи — про анулювання протоколу пред'явлення для впізнання за ознаками мовлення (по голосу), запаху, смаку, на основі сприймання на дотик як неприпустимого доказу у кримінальній справі.

Важливо також мати уявлення про здатність того, хто впізнає, за своїми фізичними та психічними даними правильно сприймати дії, що відбуваються, й пояснити їх. На перевірці всіх цих обставин справедливо може наполягати захисник.

У разі виникнення сумнівів у можливості впізнаючого чітко бачити й чути дії, що відбулися, може бути проведений відповідний слідчий експеримент [6].

Мету пред'явлення для впізнання науковці визначають як установлення того, чи є запропонований об'єкт тим самим, який особа, що впізнає, бачила раніше у зв'язку з якимись фактами, що стосуються розслідування злочину [4], отримання даних про перебування підозрюваного на місці події, про контакти між упізнаючим та особою, що підлягає впізнанню, про належність предметів особі, що впізнає, тощо [2].

Діяльність захисника під час підготовки та проведення цієї слідчої дії, на нашу думку, має бути спрямована на:

1. Роз'яснення підзахисному змісту проведення слідчої дії, того, які саме джерела доказів формуються при цьому, його права під час підготовки, проведення та фіксації результатів слідчої дії.

2. З'ясування ставлення підзахисного до злочину, який він учинив.

3. Допомогу підзахисному у викладенні та обґрунтуванні зауважень на незаконній дії слідчого, щодо порушення порядку підготовки та проведення впізнання; визначення часу подання клопотання про визнання відповідної слідчої дії як такої, що не відповідає нормам чинного кримінально-процесуального закону, та анулювання протоколу пред'явлення для впізнання як неприпустимого доказу в кримінальній справі.

4. У разі повного невизнання підзахисним своєї вини — на допомогу в проведенні впізнання, що ґрунтується на законі, з метою отримання джерел доказів, які спростовують підозру чи обвинувачення, шляхом подання відповідного клопотання стосовно необхідності проведення впізнання особи та предметів, які підлягають упізнанню.

5. Допомогу підзахисному у формулюванні питань до відповідних фахівців у певній галузі з метою уточнення специфічних даних про характерні властивості особи чи предмета впізнання (гіпноз, складання разом із психологом питань для допиту, відновлення уявних образів, відбитих у пам'яті того, хто впізнає, тощо).

До проведення допиту (згідно з ч. 1 ст. 174, 175 КПК України) діяльність захисника, на наш погляд, має бути спрямована на з'ясування у підзахисного:

1. Чи має він намір, бажання та можливості впізнати особу (предмет).

2. Разом із підзахисним актуалізувати (оживити) в пам'яті прикмети особи (ознаки предмета), які запам'ятав останній, допомогти сформувати йому «словесний портрет» (опис) особи, що підлягає впізнанню, створити образ (ідеальну модель) будь-якого матеріального предмета.

3. Чи є обов'язковою (бажаною), на думку підзахисного, присутність захисника під час проведення цієї слідчої дії.

4. Чи допитувався він раніше стосовно прикмет осіб (ознак предметів), що підлягають упізнанню, а також щодо обставин, за яких упізнаючий бачив цю особу (предмети).

5. Чи демонструвалися йому об'єкти впізнання або їхні фотознімки до проведення слідчої дії.

6. Чи не має підзахисний істотних дефектів органів чуттів, мови та психіки, які далі можуть вплинути на характер, точність та повноту сприйняття об'єкта, що впізнається.

7. Установити додаткові джерела інформації, що підтверджують позицію підзахисного, стосовно об'єкта, що впізнається, які далі слугуватимуть як докази.

8. Чи не було з боку слідчого психологічного (фізичного) впливу під час підготовки, проведення та фіксації результатів слідчої дії.

9. За якими ознаками, залежно від індивідуальних властивостей, підзахисний точніше засвоює та розпізнає об'єкти (статичні, динамічні, форма, розмір, колір, запах тощо).

У проведенні слідчої дії пред'явлення особи для впізнання підзахисний може брати участь у двох різних якостях — як упізнаюча особа і як особа, що підлягає впізнанню. На жаль, у науковій літературі першій якості не приділялася достатня увага.

Сьогодні з результатами проведення такого впізнання захисник разом із підзахисним або самостійно може ознайомитися лише на стадії виконання вимог ст. 218 КПК України.

На нашу думку, під час ознайомлення із протоколом пред'явлення для впізнання особливу увагу слід приділяти:

- показанням, які попередньо давала особа, яка впізнає, стосовно особи (предмета), що пред'являлася для впізнання (їх послідовність, прикмети, особливості, обставини, за яких вона бачила об'єкт упізнання, її впевненість у можливості впізнати особу тощо);

- виявленню суперечностей у показаннях такої особи щодо об'єкта впізнання, які вона давала під час проведення інших дій (на допитах, очних ставках, відтворенні обставинки та обставин події);

- тому, чи попереджався свідок або потерпілий про кримінальну відповідальність, згідно з вимогами ч. 2 ст. 174, 175 КПК України;

- перевірці описових прикмет особи, яка вчинила злочин (статичних, динамічних);

- чи було додержано всіх вимог, передбачених ст. 176 КПК України, щодо протоколу пред'явлення для впізнання;

- наскільки точно й детально описано прикмети (ознаки), за якими впізнаючий упізнав особу чи предмет.

Вивчаючи й детально аналізуючи увесь хід слідчої дії за наведеною схемою, у разі якісно складеного протоколу пред'явлення для впізнання захисник має можливість переконатися в тому, що інші особи, які пред'являлися впізнаючому разом з особою, яка підлягала впізнанню, не мали різних відмінностей у зовнішності та одязі, і заявити у разі потреби клопотання про вилучення доказів, отриманих у результаті впізнання як такі, що є неналежними й неприпустимими.

На наш погляд, участь захисника за клопотанням підзахисного або самого захисника у проведенні слідчої дії, за якої його підзахисний є особою, що підлягає впізнанню, необхідна.

Існує також проблема стосовно використання технічних засобів відеофіксації ходу проведення цієї слідчої дії. У криміналістичній літературі неодноразово зазначалося, що результати спостереження за поведінкою учасників упізнання, хоча й позбавлені доказового значення, є для слідчого джерелом інформації щодо позиції особи, яка впізнає, та інших учасників слідчої дії [7]. Така інформація, виражена в невербальній

формі, може слугувати підставою для формування внутрішнього переконання не тільки слідчого, а й захисника стосовно доказової цінності впізнання, що відбулося. З цього приводу А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко вважають, що результати впізнання в багатьох випадках оцінюються не тільки слідчим, а й захисником на підставі сприйняття поведінки суб'єкта впізнання під час слідчої дії. Наскільки переконливо сказав той, хто впізнає, слова «впізнаю — не впізнаю», з якою мімікою й пантомімою, яка його поведінка була передумовою кінцевого висновку — все це має велике значення для оцінки результатів впізнання [8].

Ми вважаємо, що в деяких випадках слід наполягати на застосуванні й фіксації в динаміці особливостей ситуації, що склалася під час слідчої дії. Тому при використанні відеозапису для фіксації ходу та результатів упізнання потрібно зосередити увагу оператора не тільки на зйомці об'єктів упізнання, а й на відображенні поведінки всіх учасників слідчої дії, особливо того, хто впізнає.

Відомо, що захисник, який бере участь у слідчій дії, повинен стежити за точним виконанням усіх правил її провадження учасниками. При цьому певну увагу він має приділяти проявам невербальної активності з боку самого слідчого для дотримання процесуальних правил провадження впізнання та виявлення будь-якого психологічного впливу на учасників упізнання й запобігання йому. Недотримання цих правил може викликати у захисника, який сумлінно виконує свої обов'язки, різкі заперечення, і він намагатиметься визнати результати проведеної слідчої дії такими, що не мають доказового значення.

Особою, що впізнає, може бути раніше допитаний свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачуваний. Однак на практиці трапляються випадки, коли процесуальне становище впізнаючого не визначено, що, на нашу думку, неправильно, оскільки, залежно від процесуального положення, права та обов'язки такої особи можуть бути різними.

Закон також не встановлює процесуальних прав особи, що підлягає впізнанню, крім визначеного ч. 3 ст. 174 КПК України права зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються, та обов'язку підписати протокол (ч. 3 ст. 176 КПК України). З нашого погляду, вона повинна мати право висловити своє ставлення до результатів проведення та фіксування слідчої дії, з урахуванням наданих прав. У разі коли особа, що підлягає впізнанню, є підозрюваним чи обвинувачуваним, вона також повинна мати право вимагати занесення зауважень до протоколу. В цьому їй може допомогти захисник. Крім того, доцільно одразу ж допитати особу, що впізнана, причому в присутності захисника.

Зрозуміло, що підозрюваний (обвинувачуваний), що підлягає впізнанню, займає пасивну позицію як суб'єкт проведення такої слідчої дії. У такому разі йому певною мірою може допомогти захисник.

Присутність захисника під час проведення впізнання дає йому змогу збоку спостерігати за психологічними обставинами даної слідчої дії, емоційним напруженням кожного з її учасників, невербальними каналами спілкування і завдяки цьому мати інформацію про конкретні дії будь-кого з учасників упізнання. Сама по собі така інформація не має доказової сили, проте є джерелом формування в захисника позиції захисту та визначення подальшої сумісної з підзахисним, насамперед зі слідчим, лінії поведінки, бо пред'явлення особи та предметів для впізнання — це одна з першочергових слідчих дій, і саме під час впізнання відбувається перша зустріч підозрюваного (підзахисного) з потерпілим, свідками вже в рамках кримінального розслідування.

Список використаної літератури

1. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі. — К.: Вища шк., 2002. — С. 27.
2. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте: Учеб. пособие. — К.: КВШ МВД СССР, 1989. — 86 с.
3. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. — М.: Юрлитинформ, 2001. — 352 с.
4. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. — К.: Ін Юре, 2003. — 208 с.
5. Шехтер М.С. Некоторые теоретические вопросы психологии узнавания // Вопр. психологии. — М., 1963. — № 4. — С. 258.
6. Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката / А.А. Леви, М.В. Игнатьев, Е.И. Капица. — М.: Юрлитинформ, 2003. — С. 68 – 71.
7. Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. — М.: Юрлитинформ, 2004. — 224 с.
8. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. — Минск: Вышэйш. шк., 1971. — 272 с.

УДК 343.983:623.442

Д.Ю. Гамов, заступник начальника
*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Луганській області*

ПИТАННЯ СПРАВНОСТІ ПАТРОНІВ ВОГНЕПАЛЬНОЇ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ ТА МЕЖІ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-БАЛІСТА

Розглянуто теоретичні положення судово-балістичної експертизи щодо встановлення справності патронів вогнепальної стрілецької зброї. Наведено обґрунтування того, що вирішення цього питання виходить за межі професійних знань і компетенції судового експерта-баліста і не має юридичного значення при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом боеприпасів вогнепальної стрілецької зброї.

Ключові слова: судово-балістична експертиза, межі професійних знань експерта-баліста, боеприпаси вогнепальної стрілецької зброї, справність патронів.

У розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом патронів вогнепальної стрілецької зброї основним завданням судово-балістичної експертизи є встановлення належності їх до боеприпасів та придатності до стрільби. Інколи слідчі порушують також питання справності цих патронів.

Одні фахівці із судової балістики вважають можливим вирішення експертом питання справності патронів, інші — що його слід вирішувати, обов'язково зазначаючи цю характеристику об'єктів у висновках експертизи. У процесі підготовки та затвердження судово-балістичної методики «Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби» окремі рецензенти наполягали на включенні до відповідних положень проекту методики поняття «справність патрона» [1]. За основу визначення «справності патрона» пропонувалося визначення, наведене у довідково-методичному посібнику «Патрони та їх криміналістичне дослідження» за редакцією А.І. Устінова і М.М. Блюма [2, с. 272–273]. На нашу думку, це визначення є найбільш повним і фактично єдиним у своєму роді.

Однак, хоча А.І. Устінов і М.М. Блюм і використовують термін «справність» стосовно патронів, вони фактично акцентують увагу лише на питаннях технічної справності патронів, зазначаючи, що при криміналістичному дослідженні патронів неможливо вирішити питання їх технічної справності. Хіба що можна з'ясувати, чи не піддавалися патрони змінам під час зберігання чи з якихось інших причин, котрі істотно не вплинули на міцність їхніх елементів, бойові властивості, можливість використання за призначенням [2, с. 272].

Автори лише двічі використовують терміни «справні» та один раз — «несправні» патрони, проте певною мірою пояснюють зміст тільки терміна «несправні» патрони, наводячи перелік можливих дефектів, які можна виявити при дослідженні. Обидва терміни автори використовують при викладенні рекомендацій щодо послідовності дослідження патронів. Це дає підстави розглядати їх скоріше як критерій оцінки стану патронів на етапі аналітичного дослідження для визначення послідовності подальших

дій експерта. Стосовно саморобних та перероблених патронів, як зазначають автори, поняття справності взагалі не можна застосовувати. Зі змісту роботи не випливає, що автори рекомендують включати оцінку справності патронів у висновки експерта.

Використання понять «справність» або «несправність» щодо зброї та боеприпасів ще у відповідній науковій літературі радянських часів вважалося досить дискусійним. Проте, за всіх відмінностей тлумачень цих понять, більшість авторів погоджується з тим, що встановлення справності чи несправності об'єктів дослідження має лише допоміжне значення при розв'язанні більш важливого питання — встановлення придатності об'єкта до стрільби.

А.І. Устінов ще в 1958 р. зазначав, що висновок про несправність об'єкта в судовій балістиці не є самостійним через його невисоку інформативність. Адже справний об'єкт може бути непридатним до стрільби, а несправний, навпаки, — придатним [3].

Ілюстрацією дальшої дискусії з цього питання може бути висловлювання Д.П. Рассейкіна (1965 р.), що практично слідчого цікавить не технічна справність зброї в широкому розумінні цього слова, а придатність її до стрільби [4].

Радикально, але досить обґрунтовано висловився в 1987 р. В.І. Нусбаум в останньому методичному посібнику Всесоюзного науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції СРСР з криміналістичного дослідження вогнепальної зброї. Не вважаючи за доцільне вдаватися до аналізу понять «технічна справність» або просто «справність», він зауважує, що ніякого самостійного судового чи юридичного значення це поняття не має, а криміналістичне значення виявляється лише під час вирішення питань щодо придатності зброї до стрільби та можливості здійснення пострілу за конкретних обставин, оскільки вони вирішуються саме на основі оцінки дефектів матеріальної частини зброї. Тому формулювання запитання експерту про технічну справність зброї, так само як і відповіді тільки на це запитання, не має ніякого сенсу [5, с. 35].

Зауважимо, що дискусія відбувалася між різними авторами стосовно оцінки стану вогнепальної зброї. При цьому можна вважати, що в питанні використання поняття «справність» стосовно вогнепальної зброї було досягнуто певного консенсусу.

Більшість авторів не порушували питання справності патронів стрілецької зброї, оскільки поняття «справність» не використовується ні виробниками патронів стрілецької зброї, ні їх основними споживачами. Виробники патронів оперують поняттям їх відповідності або невідповідності вимогам держстандартів і технічних умов (ТУ). У Міністерстві оборони України та інших силових відомствах щодо боеприпасів використовують поняття «придатні» або «непридатні» до бойового використання. Інструкцією з категорювання боеприпасів і протитанкових керованих ракет Міністерства оборони України передбачено три категорії боеприпасів стрілецької зброї: 1) придатні до бойового використання, 2) підлягають визначенню ступеня придатності до використання, 3) непридатні до бойового використання [6].

Визнається, що навіть стосовно вогнепальної зброї криміналістичне поняття «справність» є умовним і відрізняється від воєнних і технічних понять. Фактично завдання судової балістики — оцінити вогнепальну зброю щодо її працездатності як механічного пристрою [7].

Специфіка патронів стрілецької зброї полягає в тому, що їх не можна розглядати як механічні пристрої. До їх складу входить металний заряд (зазвичай порох). Постріл є результатом хімічного перетворення пороху з вивільненням теплової енергії, яка при виконанні роботи перетворюється на кінетичну енергію (механічну дію). З ура-

хуванням специфіки цього процесу є неправильним використання поняття «справний» для оцінки порохового заряду як складової частини патрона. Проте, якщо розглядати цей термін по суті (діагностика властивостей за ступенем їх відповідності певним вимогам) стосовно речовини, то очевидно, що при цьому потрібно досліджувати ступінь хімічної стійкості та балістичної стабільності пороху. Тобто експертиза патронів стрілецької зброї має бути комплексною.

Отже, вирішення питання справності патронів вогнепальної стрілецької зброї виходить за межі компетенції судового експерта-баліста. За певних обставин такі висновки фактично можуть бути помилковими, бо в результаті пострілу хімічно нестійким і балістично нестабільним порохом снаряд також може набутися питомої кінетичної енергії, достатньої для ураження цілі.

Є.М. Тіхонов (1981 р.) висловив свій погляд на вирішення цієї проблеми. На його думку, вважати справними слід лише патрони промислового виробництва, які не мають серйозних зовнішніх дефектів і забезпечують нормальну (не нижче встановлених меж для кожного зразка зброї і патронів) початкову швидкість кулі та кінетичну енергію [8, с. 8]. Хоч, як зазначено вище в цій статті, він вважає справним тільки той патрон, що відповідає вимогам міждержавного стандарту фірми і технічним умовам виготовлення [8, с. 4]. Несправні патрони промислового виробництва експерт-баліст, на думку Є.М. Тіхонова, повинен поділяти за ступенем придатності до стрільби на дві групи: 1) патрони, які забезпечують ураження цілі і 2) які не забезпечують цього. Він вважає, що патрони до гладкоствольної мисливської зброї слід вважати справними тільки дуже умовно, якщо вони відповідають рекомендованим нормам спорядження. Щодо саморобних та перероблених патронів достатньо встановити лише придатність їх до стрільби та можливість ураження цілі. Тому незрозуміло, чому наведених Тіхоновим обґрунтувань недостатньо для характеристики патронів промислового виробництва і патронів до вогнепальної мисливської зброї саморобного спорядження.

На основі цих обґрунтувань було запропоновано фактично три окремі групи можливих висновків щодо патронів:

- промислового виробництва;
- саморобного спорядження до мисливських рушниць;
- саморобних і перероблених.

При цьому судова та експертна практика вважає прийнятним і достатнім поняття «придатність до стрільби» для оцінки придатності боєприпасів вогнепальної зброї до використання. Для з'ясування «придатності до стрільби» достатньо оцінити загальний стан об'єкта і результат його уражувальної дії. Це менш складне дослідження, проте теорією і практикою криміналістики його результати визнаються досить об'єктивними.

Питання справності боєприпасів, зокрема патронів стрілецької зброї, органи досудового слідства і суд практично не цікавить з об'єктивних причин (що можна вважати результатом наукових дискусій 50–80-х років минулого століття). За постановою Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (як і за попередньою постановою від 08.07.94 № 6), обов'язковому вирішенню підлягають два питання: чи є вироби боєприпасами і чи придатні вони до використання за цільовим призначенням. Термін «несправна» використовується в зазначеній постанові тільки стосовно вогнепальної зброї. Тому ми

вважаємо необґрунтованим і недоцільним перевантажувати висновки експертів зайвими відомостями.

В останніх працях провідних вітчизняних фахівців з питань судової експертизи не подаються рекомендації слідчим щодо встановлення «справності» патронів вогнепальної зброї [9; 10].

Викладене вище дає підстави для висновку, що неприпустимо при проведенні судово-балістичних експертиз вирішувати питання справності патронів вогнепальної стрілецької зброї. По-перше, тому, що відповідь на це питання виходить за межі професійних знань і компетенції судового експерта-баліста, а по-друге, через те, що недоцільно перевантажувати висновок експерта зайвими відомостями, які не мають юридичного значення і не впливають на судовий розгляд справи.

Список використаної літератури

1. *Протокол засідання секції судової балістики та трасології науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 24.05.2006.*
2. *Патроны ручного огнестрельного оружия и их криминалистическое исследование* / Под ред. А.И. Устинова, М.М. Блюма. — М., 1982. — 296 с.
3. *Устинов А.И.* Техническая исправность оружия, пригодность его к стрельбе и возможность производства из него отдельного выстрела // *Теория и практика криминалистической экспертизы.* — М., 1958. — Вып. 5. — С. 118 – 134.
4. *Рассейкин Д.П.* Расследование преступлений против жизни. — Саратов, 1965. — 153 с.
5. *Криминалистическое исследование огнестрельного оружия: Метод. пособие для экспертов, следователей и судей.* — М., 1987. — 152 с.
6. *Инструкция по категорированию боеприпасов и ПТУР.* — К.: Варта, 1993. — 55 с.
7. *Ермоленко Б.Н.* Теоретические и методические проблемы судебной баллистики. — К., 1976. — 152 с.
8. *Тихонов Е.Н.* Установление исправности боеприпасов к ручному стрелковому оружию и пригодности их для стрельбы // *Экспертная практика и новые методы исследования.* — М., 1981. — № 23. — С. 1 – 12.
9. *Експертизи у судовій практиці* / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.
10. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учеб.-практ. пособие. — Харьков: Эспада, 2005. — 544 с.

УДК 343.98:303.7:001.8

С.В. Задеренко, старший викладач-фахівець
Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету внутрішніх справ

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ МЕТОДИКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Висвітлено наукові та методологічні основи криміналістичної експертизи, її структуру, сутність окремих стадій та етапів дослідження, взаємозалежність між структурами пізнавального й дослідницького процесів. Проаналізовано існуючі погляди в криміналістиці щодо структурування процесу експертного дослідження. Зроблено спробу розкрити сутність внутрішнього переконання експерта та проблеми його формування.

Ключові слова: методика криміналістичної експертизи, структура, стадія та етап експертного дослідження, роздільне й порівняльне дослідження, оцінювання результатів, експертний висновок, встановлення ознак, ідентифікаційний комплекс.

Питання методики та структури криміналістичної експертизи досить широко висвітлюються в науковій, навчально-методичній та популярній літературі. Свої погляди на основи та структуру процесу експертного дослідження висвітлюють не тільки відомі науковці-криміналісти, але й криміналісти-практики. На жаль, багато наукових праць зазначеного спрямування, видані ще в радянські часи, нині вилучено з бібліотек через їх непридатність для подальшого використання. Більшість сучасних наукових праць з цієї проблеми, виданих у Російській Федерації, для багатьох вітчизняних практиків є недосяжними. Крім того, у висловлених поглядах на структуру й гносеологічну сутність криміналістичної експертизи немає абсолютної єдності та методологічного обґрунтування. Це, на нашу думку, по-перше, заважає формуванню загальних поглядів на структуру й методику криміналістичної експертизи у практичних працівників, стажерів та студентів; по-друге, не дає змоги виробити єдині принципи та правила роботи з методичного забезпечення експертного дослідження, які б однаковою мірою міг використати кожен практик; по-третє, вносить елементи самодіяльності в організацію роботи експертів під час дослідження; по-четверте, у процесі експертизи може цілком зумовити в роботі окремих спеціалістів методичні, операційні або логічні помилки. Зазначені проблеми роблять актуальною сьогодні тему концептуальних основ методики та структури криміналістичної експертизи.

Криміналістична експертиза становить великий клас судової експертизи та основний зміст процесуальної, пізнавальної і практичної діяльності експерта-криміналіста.

У своїй пізнавальній діяльності під час експертного дослідження експерт має застосовувати певну систему відповідних методів, які охоплюються поняттям «методика». Ці методи потрібно використовувати у послідовності, визначеній змістом поставлених в експертизі завдань та умовами передбачуваного дослідження [1, с. 98–99]. Кожний метод є сукупністю прийомів теоретичного чи практичного пізнання дійсності [2, с. 795]. У комплексі методики, а отже й методи, що застосовуються в будь-якій експертизі, становлять її методологічну базу, а використовувані в дослідженні знання чи відомості — науковий фундамент.

Більш конкретний розгляд цього питання дасть змогу ширше розкрити сутність наукових і методологічних основ експертизи. *Науковими основами криміналістичної експертизи* є основні положення філософії про діалектико-матеріалістичну природу буття та пізнання, сутність і можливості людського світогляду та сприйняття, основні закони й категорії діалектики. Філософські пізнання допомагають правильно сформулювати наукову й методологічну базу конкретного процесу дослідження, диференціювати поняття «предмет вивчення» та «об'єкт вивчення», усвідомити логічну сутність процесу ототожнення і визначити головні його передумови. Вони дають змогу встановити співвідношення і взаємозалежність «властивостей об'єктів» та їхніх «ознак» і визначити правильні напрями вивчення фактичних даних, точні критерії оцінювання результатів дослідження.

До наукових основ криміналістичної експертизи належать також основні положення формальної логіки, яка озброює експерта-криміналіста знанням своїх законів і допомагає йому як дослідникові правильно будувати умовиводи, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними фактами, а також між фактами й результатами дослідження. Використовуючи для вивчення фактичних даних основні свої методи та прийоми логіки, експерт має змогу орієнтуватися в теорії доказів і теорії інформації, правильно накопичувати аргументи для обґрунтування висновків, визначати точну структуру й послідовність усього процесу дослідження.

Наукову основу криміналістичної експертизи становлять і загальні положення науки криміналістики: вчення про методи дослідження, криміналістичні версії, способи скоєння злочинів; теорії криміналістичної ідентифікації та діагностики як основ встановлення групової належності об'єктів. Це також відомості з різних розділів криміналістичної техніки, що дають змогу правильно виявляти, вивчати й оцінювати різні речові докази. Науковими основами будь-якої криміналістичної експертизи можна вважати і відомості з психології, математики, фізики, хімії, анатомії, кримінального права, кримінального процесу та інших наук, які за творчого підходу експерта сприяють розв'язанню завдань експертизи.

Методологічною основою криміналістичної експертизи в цілому є діалектичні положення загальної теорії пізнання, оскільки діяльність експерта під час проведення експертизи має передусім пізнавальний характер. Тому під час експертного дослідження речових доказів потрібно дотримувати такої діалектичної закономірності пізнавального процесу, як наявність його чіткої структури з визначеною кількістю стадій та етапів. Структура процесу пізнання має визначати не тільки будову, а й зміст основних завдань процесу дослідження та відповідні наукові методи їхнього практичного розв'язання. Принцип структурування дослідницького процесу зумовлений діалектичною природою пізнання сутності предметів, об'єктів або явищ, діалектикою пошуку й накопичення відповідних знань та відомостей про досліджувані об'єкти чи обставини справи.

На нашу думку, найкраще розкрив сутність процесу пізнання В.І. Ульянов (Ленін). Він визначив напрям пізнавальної діяльності людини і структуру процесу накопичення знань, а також взаємозв'язок між цілеспрямованим спостереженням, пізнанням і практикою, вважаючи, що «живе споглядання» як чуттєве сприйняття людини є початковим етапом пізнання будь-чого [3, с. 142]. На рівні так званого чуттєвого пізнання дослідник отримує перші відомості про об'єкт чи явище, що вивчається. Далі йде рівень раціонального пізнання, коли отримані результати аналізуються та обґрунтовуються і коли між ними встановлюється взаємозв'язок або суперечність. Накопичені

таким чином дані створюють певний фундамент для дальшого вдосконалення наукових поглядів і практичних навичок, які вже сформувалися певною мірою, а також для поглиблення та поширення процесу пізнання. В результаті отримані уявлення поглиблюються доти, доки предмет пізнання не буде вивчений досконало — відповідно до поставленої на початку вивчення мети.

Основи структурування процесу експертного дослідження. Загальні закономірності пізнання є характерними і для практичної діяльності експерта-криміналіста. Це дає підстави виділити такі особливості експертної практики під час проведення досліджень:

1) кожне експертне дослідження є насамперед науковим, оскільки ґрунтується на відомостях з тієї чи іншої науки або галузі знань;

2) процес дослідження починається на гіпотетичному рівні, коли зібрано первинну інформацію про досліджуваний об'єкт чи явище і потрібно з її допомогою дійти до будь-якого конкретного результату у встановленні істини — позитивного чи негативного;

3) після наступного спостереження досліджуваного об'єкта (явища), діагностики його властивостей та аналізу виявлених ознак експерт робить якийсь висновок. За позитивного результату зроблені припущення про певні факти дістають підтвердження і гіпотеза поступається місцем науково встановленим фактичним даним, які доказують істину. (Далі у разі поступового й послідовного накопичення таких науково встановлених фактів, що підтверджуються експертною практикою, аналітичного вивчення та наукового обґрунтування їх ученими формуються нові або вдосконалюються існуючі наукові теорії і вчення). За негативного результату спростовується перша гіпотеза, оскільки втрачає свою сутність і змінюється за своїм видом, або поступається місцем новій гіпотезі;

4) факти, що встановлюються у процесі наукового дослідження, мають слугувати аргументами для формування висновків: а) вони повинні мати незаперечний характер і бути доказовими, ґрунтуючись на безсумнівних положеннях конкретної науки; б) мають слугувати достатнім підґрунтям для висновків, що формуються;

5) гіпотези, які висуваються і вивчаються у процесі експертизи, мають бути основою не для висунення нових наукових теорій і вчень безпосередньо самими експертами, а лише для вирішення ними ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних або класифікаційних завдань криміналістичної експертизи.

Додержання принципу структурування експертного дослідження має велике значення для правильного та об'єктивного формування висновку в конкретній експертизі, для забезпечення гарантії його вірогідності. Суворі послідовність дослідження під час експертизи дає змогу послідовно й логічно правильно вирішувати поставлені перед експертом завдання. Діалектичний порядок речей в навколишньому середовищі, логіка дослідження фактів і накопичення аргументів для формування та обґрунтування висновків сприяють визначенню чіткої структури криміналістичної експертизи.

Увесь процес дослідження під час експертизи цілком обґрунтовано поділяється на певну кількість стадій та етапів.

Перш ніж визначати їхню кількість та логічну послідовність, потрібно встановити співвідношення і взаємозв'язок таких понять, як «стадія» та «етап». Доцільність їх диференціювання зумовлена тим, що в різних джерелах вони визначаються неоднаково. Автори більшості праць, у яких відображено зміст і структуру процесу

експертного дослідження в різних криміналістичних експертизах, вважають, що характер цієї структури має бути простим і зрозумілим та водночас відповідати вимогам логіки пізнання й діалектиці світогляду. Тому весь процес експертного дослідження вони поділяють на стадії, які далі можна поділяти на етапи. Зокрема, такого погляду дотримуються В.О. Снетков [4, с. 110–111; 5, с. 6–35]; Л.А. Вінберг, М.В. Шванкова [6, с. 93–133]; В.В. Серьогін [7, с. 80–87]; І.М. Лузгін [8, с. 140]; І.І. Пророков [9, с. 21]; Є.Є. Доброславська [10, с. 191]; М.П. Яблоков [11, с. 320–323]; О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк, О.В. Пахомов, Н.П. Майліс [12, с. 118–128; 13, с. 66–71]; А.П. Парфененков, Є.Р. Россінська [14, с. 109, 145–147, 326–327].

Найбільш оригінальним, на нашу думку, є погляд на структуру експертизи, висловлений у методичному посібнику з почеркознавчої експертизи під загальною редакцією професора В.Ф. Орлової, який відображає достатньо складний характер побудови дослідницького процесу [15, с. 7–16]. Під цим кутом зору процес експертного дослідження полягає у розв'язанні різних задач експертизи, яке ґрунтується «...на урівневом принципі, сутність якого заключається в тому, що експерт циклічески, неоднократно реализует главные звенья схемы решения, последовательно углубляя и детализируя исследование. На каждом уровне он в определенной степени приближается к решению задачи, а на заключительном — делает окончательный взвод» [15, с. 7]. Для більшості криміналістичних експертиз достатньо двох рівнів розв'язання експертних задач, хоча «...в зависимости от специфики решаемых задач (класса, вида, подвида, группы) содержание уровней видоизменяется, а их число может быть увеличено» [15, с. 7]. У цьому методичному посібнику наведено також приблизні блоки схем розв'язання експертних задач [15, с. 16–25]. Рівні дослідження поділяються на самостійні етапи ознайомчого, аналітичного, порівняльного та оцінювального характеру, а останні — на стадії. Зміст етапів зумовлений змістом основних задач кожного рівня, а зміст стадій — змістом задач рівневих етапів.

Такого самого погляду на рівневий принцип побудови експертизи дотримуються автори іншого навчально-довідкового посібника з почеркознавчої експертизи — М.П. Молибога, В.М. Абрамова та Є.Ю. Свобода. Вони пояснюють це тим, що людському пізнанню властивий рівневий принцип і що саме такий складний принцип побудови пізнавального і в майбутньому — дослідницького процесів дасть змогу дійти правильного висновку [16, с. 31–33].

Існує і третій, нібито проміжний, погляд на взаємозалежність понять «стадія» й «етап» і, отже, на побудову криміналістичної експертизи. Так, в одній із своїх праць В.І. Грузкова висловлює думку, що ідентифікаційна експертиза проходить лише кілька етапів [17, с. 29].

Беззаперечним у всіх наведених поглядах є положення про необхідність визначати структуру експертизи в цілому та її складові елементи, що: 1) відповідало б сутності та вимогам процесу накопичення знань; 2) не суперечило б логічним принципам збирання інформації про досліджувані об'єкти; 3) максимально підходило б для методики експертизи будь-якого класу, роду, виду та різновиду; 4) було б простим і зручним для запам'ятовування та практичного засвоєння експертами підрозділів будь-якого рівня.

Проте існування кількох достатньо суперечливих поглядів на структуру процесу дослідження не відповідає деяким із наведених вище вимог і сприяє формуванню в окремих суб'єктів практичної експертної діяльності хаотичного уявлення про структуру експертизи, приводить до нерозуміння цілісного характеру експертизи як єдиного процесу дослідження, що, у свою чергу, є причиною того, що деякі експерти припус-

каються технічних або методичних помилок під час експертизи чи при складанні експертного висновку.

На нашу думку, більш логічною є перша позиція, згідно з якою в системі «стадія — етап» основним є перше поняття. В енциклопедичному словнику «стадія» (від грец. «stadion») визначається як певний ступінь, період, етап розвитку чогось, що має свої якісні особливості. «Етап» (від франц. «etape») — це 1) частина шляху, дистанції (наприклад, в естафеті); 2) відрізок часу, ознаменований якимись якісними змінами, подіями» [2, с. 1259, 1554]. За допомогою цих визначень можна встановити значення кожного поняття в системі «стадія — етап» та їхнє співвідношення. Поняття «стадія», на нашу думку, є більш значущим і провідним, оскільки виокремлює собою в дослідженні цілий ступінь або період як проміжок часу, що охоплює будь-який завершений процес і має свої якісні особливості. Поняття «етап» більш відокремлене і підпорядковане, оскільки дає змогу виділити в дослідженні лише якусь його частину, яка теж дорівнює певному проміжку часу з якісно відмінними характеристиками, але частину більш дрібну та менш значущу (частина шляху, дистанції).

Структура криміналістичної експертизи. Відповідно до змісту задач, які ставляться перед експертом-криміналістом і які в принципі визначають сутність і структуру пізнавального процесу в конкретній експертизі, а також відповідно до змісту експертних задач, що виникають безпосередньо в процесі проведення експертизи, весь процес експертного дослідження можна поділити на чотири основні стадії: попередню, детальну, оцінювальну-синтезуючу та оформлювальну.

Безперечно, будь-який поділ процесу дослідження на структурні елементи є умовним, оскільки дослідження як пізнавальна процедура характеризується єдністю двох основних компонентів: 1) змісту процесу вивчення предмета експертизи; 2) вибору напрямів і визначення особливостей розв'язання задач. Ця обставина зумовлює цілісність характеру побудови експертизи [8, с. 140; 18, с. 60; 19, с. 14–15; 20, с. 29–30].

Щодо кількісного характеру структури криміналістичної експертизи в літературі ще й досі існує кілька різних думок. Деякі автори, крім попереднього (підготовчого) дослідження, оцінювання результатів та обґрунтування висновків, виділяють як самостійні стадії експертизи ще й роздільне (аналітичне) дослідження, порівняння та експертний експеримент, розглядаючи при цьому зміст криміналістичної експертизи з урахуванням процесу ідентифікації. Такими авторами професор І.М. Лузгін вважає відомих криміналістів В.Я. Колдіна, О.Р. Шляхова, А.І. Вінберг [8, с. 140; 18, с. 61–94; 19, с. 15–107], а з нині відомих до них можна також віднести О.М. Зініна, Н.П. Майліса та ін. [12, с. 66–71; 13, с. 130–131; 21, с. 118–128]. Такої самої думки дотримується авторський колектив методичних рекомендацій ДНДЕКЦ МВС України, узагальнених для систематизації основних положень методики криміналістичної експертизи в цілому [22, с. 3].

Інші автори (І.М. Лузгін, Ю.П. Сєдих-Бондаренко, І.І. Пророков, Л.А. Вінберг, М.В. Шванкова, В.В. Серьогін, М.П. Яблоков) вважають, що структура криміналістичної експертизи в цілому відображена основними її чотирма стадіями — попередньою, детальною (яка передбачає роздільне й порівняльне дослідження та експертний експеримент — на правах послідовних етапів), оцінювання результатів дослідження з формулюванням висновків та оформленням результатів експертизи [6, с. 93; 7, 82; 8, с. 140; 9, с. 21; 11, с. 320–322].

За результатами аналізу обох поглядів на структуру криміналістичної експертизи, суперечності стосуються не методики проведення досліджень, а їхнього структурування. З огляду на дотримання методики проведення експертиз з будь-ким із

перелічених авторів важко сперечатися, оскільки кожен правильно визначає межі експертних досліджень, логічну послідовність усіх рівнів пізнавальних процесів, які відбуваються під час проведення експертиз.

Недоцільність першого погляду на визначення структури експертизи доводив свого часу професор І.М. Лузгін, пропонуючи виділяти у структурі експертного дослідження в будь-якій експертизі чотири основні стадії. В одній зі своїх праць він писав: «Выделение самостоятельной стадии "раздельное исследование" не отражает сущности проводимых экспертом действий. Суть заключается не только в том, как изучаются эти объекты, — вместе или раздельно, но и в том, что в них исследуется, в чем состоит это исследование, каково его содержание» [8, с. 140]. Метою роздільного дослідження в ідентифікаційній експертизі є криміналістична діагностика об'єктів, що надійшли на експертизу, — досліджуваного об'єкта та порівняльного матеріалу. І цілком зрозуміло, що вони вивчатимуться роздільно, відокремлено один від одного. Таке послідовне й по чергове роздільне дослідження об'єктів різних груп сприяє формуванню єдиного, типового підходу до діагностики властивостей об'єктів та виявленню комплексів ознак, які можуть брати участь у зіставленні та за якими далі в дослідженні на тій самій стадії проводитиметься порівняння.

У деяких неідентифікаційних експертизах, коли здійснюється аналітичне дослідження кількох об'єктів, теж можливе їхнє роздільне вивчення з метою наступного зіставлення результатів та встановлення можливої аналогії. Однак в аналогічних неідентифікаційних експертизах, коли замість кількох бере участь тільки один об'єкт дослідження, наприклад, конкретний екземпляр вогнепальної зброї або бланк документа, ніякого роздільного дослідження не відбувається, адже для дослідження надіслано тільки один об'єкт, стосовно якого порівняння не передбачено. Хоча в таких експертизах теж проводиться діагностика надісланого об'єкта, яку в цьому випадку треба розуміти не як «роздільне» дослідження, а як «окреме», «відособлене» та «особливе», тобто одиничне, конкретне й специфічне вивчення об'єкта. У таких неідентифікаційних експертизах під час детального дослідження об'єктів можуть бути використані також окремі прийоми чи методи порівняння, наприклад, із довідковими даними або деякими колекціями (підроблених документів, холодної чи вогнепальної зброї тощо). Таке порівняння доповнює діагностику об'єктів з метою вирішення визначених неідентифікаційних задач та за обсягом порівняльних прийомів чи методів, що використовувалися, а також за цільовим призначенням та умовами їхнього використання вони не можуть у таких експертизах претендувати не тільки на відокремлення в особливу стадію експертизи, а навіть на виділення в самостійний етап детальної стадії. На думку професора І.М. Лузгіна, необґрунтованим є «...выделение в самостоятельные стадии сравнительного исследования и экспертного эксперимента. Во-первых, при неидентификационных исследованиях не всегда проводится сравнение и эксперимент. Во-вторых, в идентификационных экспертизах, как на это обращает внимание И.И. Пророков, раздельное и сравнительное исследование тесно переплетаются между собой и, чередуясь, образуют как бы одну неразрывную стадию» [8, с. 140; 9, с. 21]. Щодо значущості експерименту в структурі експертизи М.В. Терзієв вважав, що експеримент взагалі треба вилучити із стадій і вважати його тільки методом дослідження [20, с. 29].

Про помилковість механічного поділу детального дослідження на роздільне й порівняльне попереджав В.Я. Колдін, вважаючи, що ці елементи структури експертизи мають доповнювати один одного в експертному дослідженні [19, с. 27, 44].

Методика криміналістичної експертизи як класу судової експертизи має бути основою для формування інших, більш виокремлених методик — почеркознавчої, балістичної, дактилоскопічної та ін. Всі ці експертизи за своєю видовою належністю є криміналістичними і ґрунтуються на принципі спільності, становлять роди експертизи. Тому структура кожної з них, ґрунтуючись на основних положеннях загальної методики, має бути приблизно однаковою. Має бути одна загальна модель експертизи — з єдиною побудовою, зі схожими цілями і задачами, з єдиними принципами дослідження об'єктів. На нашу думку, недоцільно, щоб у будь-якої криміналістичної експертизи, що має загальну науково-теоретичну, методологічну та процесуально-правову основу з іншими експертизами, була власна структура, за якою б вона відрізнялася від інших за принципами побудови процесу дослідження об'єктів. З огляду на це вважаємо обґрунтованим поділ процесу дослідження на зазначені вище *чотири стадії: попередню, детальну, оцінювально-синтезуючу та оформлювальну*. Зважаючи на специфіку різних криміналістичних експертиз, що залежить від виду досліджуваних об'єктів та змісту поставлених задач, а також на особливості ідентифікаційних та неідентифікаційних експертиз, можна погодитися з думкою, що в будь-якій криміналістичній експертизі кожна із чотирьох стадій повинна мати власний зміст, а отже, і власну структуру.

Підійшовши критично до аналізу цілей експертизи загалом та кожної її стадії зокрема, до аналізу й оцінювання характеру та змісту експертних задач на конкретних стадіях чи етапах експертизи, дійдемо висновку, що кожен етап можна поділити на два етапи (крім детальної стадії в ідентифікаційній експертизі, в якій до звичних етапів — роздільного та порівняльного досліджень за потреби можна додати ще й етап експертного експерименту). Запропонований нами поділ стадій на етапи як частини дослідження також є умовним.

Попередня стадія експертизи завжди складається з *двох основних етапів* — ознайомлювального та підготовчого, на кожному з яких у будь-якій експертизі розв'язуються типові задачі. На *ознайомлювальному етапі* експерт має розв'язувати пізнавальні задачі загального плану: ознайомитися з надісланими матеріалами, передусім з постановою про призначення експертизи, потім — з досліджуванним об'єктом та порівняльними матеріалами, які потрібно оцінити за їхньою вірогідністю та достатністю для вирішення поставлених питань.

На *підготовчому етапі* експерт готує подальше дослідження з урахуванням результатів ознайомлювального етапу. Він визначає, які методики доведеться використовувати для розв'язання поставлених задач, які методи при цьому є обов'язковими, а які — додатковими, допоміжними; яку техніку, спеціальну літературу й засоби потрібно підготувати; як за потреби організувати консультаційну допомогу для спеціалістів більш високої кваліфікації.

Назва другої стадії криміналістичної експертизи — *детальна* визначає зміст основних її задач, які поєднані загальною метою — ґрунтовним та докладним дослідженням об'єктів, що надійшли, для формування в подальшому відповідей на поставлені питання. Аналіз характеру цих задач дає змогу поділити їх на дві основні групи: 1) задачі, які розв'язуються за допомогою діагностики наданих на експертизу об'єктів; 2) задачі, які розв'язуються порівнянням отриманої інформації про кожний об'єкт між собою або з якимись іншими вірогідними даними, що були раніше встановлені науковим способом і є у спеціальній довідковій літературі. Комплекс цих задач, своєю чергою, визначає структуру і зміст детальної стадії. В ідентифікаційній

експертизі, за якої на дослідження завжди надходять два і більше об'єктів і певна кількість порівняльного матеріалу, детальна стадія зазвичай поділяється на два основних етапи — роздільне й порівняльне дослідження. У деяких експертизах за потреби можливий додатковий етап дослідження — експертний експеримент.

На *роздільному етапі* детальної стадії теж вирішують пізнавальні завдання, як і на попередній стадії експертизи, але тут вони мають більш конкретний і детальний характер. Розв'язання цих задач дає змогу поглибити пізнавальний процес, що відбувається під час дослідження об'єктів. Експерт має провести діагностику кожного досліджуваного об'єкта і зразків, визначити їхній стан і властивості, а цьому сприятиме аналіз відбитих у об'єктах ознак, як діагностичних, так і ідентифікаційних. Ці ознаки завжди аналізують з урахуванням їхньої винятковості та неповторності, а також їхнього стійкого та достатньо великого прояву в об'єкті. Тільки такі ознаки можуть правильно характеризувати властивості об'єктів та розкривати їхню сутність.

Виявлені на певному етапі ознаки потрібно обов'язково зафіксувати. Спосіб фіксації визначається не тільки видом конкретної криміналістичної експертизи, але й метою дослідження, характером ознак. Основним засобом фіксації ознак в експертизі є фототаблиця, а додатковим — таблиці-розробки, що складаються в деяких експертизах і є допоміжним робочим матеріалом для експерта.

Після діагностики та аналізу виявлених ознак у досліджуваних об'єктах проводять *порівняльне дослідження* отриманих результатів. Як самостійний елемент детальної стадії експертизи та елемент структури експертизи в цілому, це дослідження здійснюється тільки за ідентифікаційної експертизи. Для розв'язання неідентифікаційних завдань, коли не доводиться встановлювати тотожність, складні за характером порівняльні дослідження не проводять, бо в них немає потреби. Тому порівняльного етапу в неідентифікаційних експертизах зазвичай немає.

Проте порівняння як один із загальнопізнавальних чуттєво-раціональних методів використовується практично в кожній експертизі, навіть у неідентифікаційній, а також на кожній стадії експертизи. На попередній стадії, наприклад, усі отримані фактичні дані зіставляють між собою для встановлення між ними порівняльності або логічної відповідності. На роздільному етапі детальної стадії під час діагностики, зокрема ознак почерку, характеристики конкретних ознак, для того щоб правильно їх оцінити й систематизувати, зіставляють з розробленими методичними критеріями. На оцінювально-синтезуючій стадії експерт порівнює отримані дані між собою, зміст висновків із змістом інших даних, що є у справі. На оформлювальній стадії експерт під час розмічування ознак у фототаблиці автоматично повторно порівнює їх, зіставляючи при цьому власну розмітку з поставленими вимогами. Складаючи експертний висновок під час опису процесу дослідження та його результатів, експерт має також стежити за відповідністю висловлюваної інформації, порівнюючи викладені дані між собою. Проте як складна й комплексна система субординованих пізнавальних прийомів та як цілісний етап дослідження, що дає змогу розширити можливості встановлення сутності порівнюваних об'єктів, порівняння використовується тільки на другому етапі детальної стадії з відповідною назвою.

На *порівняльному етапі* за ідентифікаційної криміналістичної експертизи зазначені об'єкти порівнюють між собою з використанням різних технічних прийомів — зіставлення, суміщення та накладення. Метою цього етапу детального дослідження об'єктів експертизи є поглиблення пізнання їхньої сутності за допомогою встановлення збігів та розбіжностей виявлених на попередньому етапі ознак [23, с. 194].

Під філософським кутом зору результати порівняння допомагають розкрити зміст понять про порівнювані об'єкти: в цьому сенсі вони можуть доповнювати або іноді замінювати окремі визначення. За своєю діалектичною природою порівняння є важливою передумовою узагальнення відомостей чи знань [24, с. 455], а здобуття узагальненого знання означає більш глибоке відображення дійсності, проникнення в її сутність [24, с. 328].

«Процесс применения метода сравнения, — зазначав Л.А. Вінберг, — это сложная, многогранная, познавательная деятельность, которая начинается на ступени чувственного познания и протекает в дальнейшем на ступени познания рационального» [26, с. 16].

Порівняння ознак об'єктів може бути безпосереднім і опосередкованим. *Безпосереднє порівняння* найскладніше, оскільки при цьому ознаки у відображеннях досліджуваного об'єкта зіставляються з ознаками в самому об'єкті вивчення. Таке зіставлення переважає при встановленні групової належності об'єкта. А здебільшого проводять *опосередковане порівняння* — за ознаками відображень досліджуваного об'єкта.

В ідентифікаційній експертизі можна порівнювати не менш як два об'єкти [23, с. 195]. Необхідність залучення до порівняння однорідних об'єктів зумовлена діалектичною природою формування відображень об'єктів матеріального світу та логічною природою самого процесу ідентифікації. «Тождество — это равенство самому себе и, следовательно, отличие от всего другого» [26, с. 6]. У навколишній дійсності багато схожих об'єктів, які разом становлять вид, рід, клас або групу. Вони мають низку однакових властивостей, якостей або рис, за якими їх об'єднують. Водночас схожі об'єкти мають також комплекси індивідуальних властивостей, характерні тільки для певного об'єкта.

Філософська сутність поняття «властивість об'єкта» свідчить про те, що ця особливість зумовлює його відмінність або схожість [24, с. 421] з іншими об'єктами визначеної групи чи класу і виявляється у взаємодії цих об'єктів. Властивості об'єктів виявляються у конкретних ознаках [26, с. 13], які разом з об'єктом-носієм відбиваються в навколишньому середовищі та в процесі цього відбиття з'являються у тих відображеннях, що формуються. Залежно від природних властивостей об'єктів-носіїв відображення можуть бути різними — фотознімки, сліди рук чи якогось знаряддя, зразки почерку, стріляні кулі чи гільзи. З огляду на специфіку кожного об'єкта матеріального світу природно-наукові та діалектичні закономірності формування відображень різних об'єктів у навколишньому середовищі можна визначити, що й характер відображення ознак об'єктів, і ступінь їхнього прояву, і можливості подальшого спостереження за ними та їх вивчення будуть відмінними. Якщо цього не враховувати (наприклад, відображення одного й того самого об'єкта, але відмінні за характером та ступенем відбиття ознак), то це, звичайно, не дасть змоги встановити тотожність. Це означає, що порівняння потрібно проводити в абсолютно рівних умовах, серед об'єктів, не просто схожих чи однакових, а серед однорідних, з однаковим рівнем і характером прояву ідентифікаційних ознак.

Л.А. Вінберг в одній зі своїх праць, присвячених методу порівняння, розкриваючи зміст порівняльності, зазначав, що об'єкти, які беруть участь у порівнянні, мають бути порівнянними й сумісними [25, с. 10–11].

За характером здійснюване під час експертизи порівняння може бути *простим*, яке не потребує істотних витрат коштів і часу, або *складним* [25, с. 11–12]. Досліджувані

об'єкти при застосуванні цього методу можна порівнювати одночасно, послідовно або за поворотним принципом, коли для більш глибокого й детального вивчення ознак порівнюваних об'єктів експерт змушений неодноразово повертатися до дослідження їх. Зіставляючи характеристики різних видів порівняння, можна дійти висновку, що одночасне й послідовне порівняння є простим за характером, а поворотне, яке застосовують в експертизах, завжди є складним. Іноді на окремих рівнях складних порівняльних досліджень можна застосовувати і одночасне, і послідовне порівняння [25, с. 13–16].

Проводячи порівняння, експерт має розв'язати такі задачі: 1) виявити збіги між різними, на перший погляд, ознаками; 2) установити розбіжності між зовні схожими ознаками; 3) порівнювати об'єкти не тільки у стані спокою, а й у динаміці, з урахуванням їхнього розвитку та природних перетворень.

Результати порівняльного дослідження фіксують у вигляді розмітки збігів та розбіжностей ознак у складених раніше таблицях-розробках та у фототаблиці за правими, передбаченими окремими методиками криміналістичних експертиз визначеного роду чи виду.

За потреби в детальній стадії ідентифікаційної експертизи можливий третій, додатковий, етап — *експертний експеримент*, який проводять для визначення механізмів слідоутворення, перевірки властивостей об'єктів дослідження та отримання необхідного порівняльного матеріалу [20, с. 31, 35]. Експертний експеримент також має науковий характер, оскільки є частиною пізнавальної діяльності експерта-криміналіста. Він полягає в усвідомленому й спеціальному відтворенні деяких явищ чи обставин, супутніх здійсненню розслідуваного злочину, в максимально можливому відновленні умов формування визначених слідів для пояснення механізму їхнього утворення [23, с. 222–223].

«Експериментом» в однині цю частину дослідження названо формально — для означення конкретного етапу експертизи. Насправді для отримання більш-менш вірогідних результатів рекомендується проводити не один експеримент, а серію дослідів.

У неідентифікаційній експертизі експертний експеримент теж іноді проводиться, коли досліди є основним засобом з'ясування поставлених перед експертом питань [8, с. 144].

Третю стадію криміналістичної експертизи — *оцінювально-синтезуючу*, яку також умовно можна поділити на два етапи, визначено самою її назвою. На *оцінювальному етапі* перед формуванням висновків експерт має оцінити не тільки результати детальної стадії експертизи, а й попередньо підвести підсумки всього дослідження. В принципі в процесі експертизи оцінюється кожний етап роботи експерта — як аналіз правильності його дій, аналіз сутності й значущості послідовно отримуваних результатів. Інакше, за логікою, неможливо перевірити експертні версії, розв'язання задач тощо. Проте так багатогранно й у повному обсязі, як на третій стадії експертизи, оцінювання результатів дослідження не проводиться.

На оцінювальному етапі третьої стадії експертизи формується комплекс ознак, за якими можна сформулювати та обґрунтувати висновок. В ідентифікаційній експертизі такий комплекс ознак називається ідентифікаційним. За дотримання принципу послідовності експертного дослідження експерт починає етап з оцінювання виявлених на попередній стадії збігів та розбіжностей: враховує обсяги обох сукупностей ознак, їхні співвідношення, властивості та ідентифікаційну значущість. Далі сформований комплекс він оцінює на достатність включених у нього ознак. Поняття достатності

має відповідати двом критеріям. Якісний критерій достатності означає індивідуальність та відносну стійкість включених у комплекс ознак, їхню високу ідентифікаційну значущість, а кількісний завжди має виступати гарантією об'єктивізації процесу встановлення істини, оскільки забезпечується застосуванням точних математичних методів дослідження. Під цим кутом зору для правильного визначення змісту й форми висновків важливо не тільки забезпечити комплекс ознак (багаторічна експертна практика доводить, що в цілому це не менш ніж 8–10 ознак, а іноді й більше, як, наприклад, у почеркознавчій експертизі), а й суму відповідних коефіцієнтів в експертизах визначеного роду та виду.

Існують різні думки стосовно включення обох критеріїв в оцінювання достатності, особливо кількісного критерію. Проте більшість учених і практиків вважають, що для об'єктивності та повноти оцінювання отриманих результатів дослідження, правильного формування висновків обов'язково потрібен взаємозв'язок двох зазначених вище критеріїв [1, с. 111–112; 7, с. 107–109; 20, с. 37].

У цілому експерт формує висновок на *синтезуючому етапі* третьої стадії експертизи. При цьому йому в пригоді стають глибокі спеціальні знання в конкретних галузях, його загальнонаукова та професійна ерудиція, об'єктивний і безсторонній підхід до оцінювання зібраних фактичних даних.

Незважаючи на обов'язковість застосування математичних методів оцінювання результатів дослідження, що дають змогу формалізувати процес оцінювальної діяльності експерта [8, с. 154–155], не слід забувати про значну роль у формуванні ним висновку його внутрішнього переконання та інтуїції. Внутрішнє переконання експерта — це його впевненість у правильності та об'єктивності зробленого висновку, який можна обґрунтувати як фактичними, так і науковими даними. На жаль, переконання як особиста думка спеціаліста має суб'єктивний характер та іноді може бути неправильно сформоване, наприклад, через використання неперевіреної інформації або через неправильне розуміння цілей та задач дослідження, помилки у вивченні предмета експертизи тощо. Внаслідок цього виникає ситуація сумлінної омани експерта, коли без будь-якого наміру в нього формується помилкова переконаність в істинності власних суджень. У такому разі висновки експерта будуть помилковими. І.М. Лузгін вважає, що уникнути таких помилок та оман допомагає обрання за критерій істинності висновків, передусім практики, а вже потім — внутрішнього переконання. На його думку, практика здатна усунути розрив між суб'єктивним та об'єктивним в оцінюванні результатів виробничого дослідження [8, с. 153].

Інший відомий криміналіст професор Р.С. Белкін вказує на роль практики в оцінювальній діяльності спеціаліста, розкриває форми використання практики в експертній діяльності для встановлення істини [23, с. 85–91].

Формуючи висновки з урахуванням отриманого під час дослідження фактичного матеріалу, експерт визначає їхні зміст і форму. За *змістом* висновки можуть бути позитивними й негативними, а за *формою* — категоричними, ймовірними та НПМ (не є можливими). Будь-який висновок експертизи має логічно завершувати дослідження й не суперечити іншим об'єктивним даним, зібраним з конкретної справи. Він має бути обґрунтованим фактично, аргументованим науково й за можливості перевіреним практично.

Істотно допомагають експертові в процесі експертизи різноманітні техніко-криміналістичні засоби — звичайні лупи різного збільшення й мікроскопи, джерела

різного за характером освітлення, різні прилади та пристрої, допоміжні матеріали й речовини, вимірювальні засоби, а також спеціальна довідкова література.

Четверту стадію експертизи, *оформлювальну* за метою і завданнями, також умовно можна поділити на два етапи. Основна мета на цій стадії — оформлення результатів дослідження. Складають також експертний висновок як основний вид підсумкової документації і як додаток до нього — фототаблицю. Проте, за нашим глибоким переконанням, краще починати оформлення результатів експертизи з фототаблиці. Це дасть змогу повно й вірогідно сприймати виявлені ознаки, послідовно і правильно описувати їх. Крім того, така черговість етапів останньої стадії експертизи допомагає правильно сформулювати та обґрунтувати висновок, а також уникнути пропуску ознак або окремих деталей дослідження.

Перший етап останньої стадії експертизи за характером є табличним. Він має бути присвячений оформленню фототаблиці до висновку. Складені на попередніх стадіях таблиці-розробки мають бути для цього істотним інформативним матеріалом.

Другий етап оформлювальної стадії можна назвати описовим, оскільки основною його метою є складання експертного висновку, а задачею — послідовний опис процесу дослідження з повним викладом науково обґрунтованих відповідей на поставлені запитання [8, с. 172]. Якщо висновок охоплює науково встановлені факти, то за своєю процесуальною природою стає джерелом доказів, про що свідчить ст. 83 КПК України, або письмовим доказом [27, с. 298].

Деякі відомі автори — О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк, О.В. Пахомов [12, с. 118–128], Н.П. Майліс [12, с. 66–71], В.Ф. Орлова [15, с. 15–16, 53] — не вважають складання експертного висновку та оформлення ілюстративних матеріалів етапами структури експертизи, виокремлюючи цю дію як особливий процесуальний захід.

На нашу думку, і складання висновку, і оформлення фототаблиці природно пов'язані із загальною структурою криміналістичної експертизи. Експертний висновок не тільки дає змогу письмово фіксувати результати проведеного дослідження, а й відображає весь дослідницький процес: його цілі й задачі, умови і фактичні дані.

Отже, у статті зроблено спробу узагальнити існуючі різні погляди на методику і структуру криміналістичної експертизи. За нашим переконанням, вона сприятиме розширенню професійного кругозору практичних працівників та формуванню принципового світогляду у криміналістів, що навчаються, стажистів та молодих спеціалістів.

Список використаної літератури

1. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. — М.: Юрид. лит., 1979. — 166 с.
2. Большой советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. — М.: Сов. энцикл., 1985. — 1600 с.
3. Ленін В.І. Філософські зошити // Повн. збір. творів; Пер. з 5-го рос. вид. — К.: Політвидав України, 1972. — Т. 29. — 782 с.
4. Снетков В.А. Габитоскопия. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. — 184 с.
5. Портретная экспертиза: Учеб.-практ. пособие / Под ред. А.М. Зинина. — М.: Экзамен: Право и закон, 2004. — 160 с.
6. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977. — 208 с.
7. Серегин В.В. Почерковедческая экспертиза: Курс лекций. — Волгоград: ВЮИ МВД России, 1999. — 200 с.

8. Основы советской криминалистической экспертизы: Учеб. для вузов МВД СССР и практ. раб. / Под ред. И.М. Лузгина. — М.: Юрид. лит., 1975. — 213 с.
9. Криминалистическая экспертиза. — М.: ВШ МООП СССР, 1968. — Вып. VI. — 248 с.
10. Судебно-почерковедческая экспертиза / Под ред. Е.Д. Добровольской и др. — М.: Юрид. лит., 1971. — 304 с.
11. Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. — М.: Высш. шк., 1994. — 528 с.
12. Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. — М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2002. — 240 с.
13. Майлис Н.П. Введение в судебную экспертизу: Учеб. пособие для студ. вузов — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2004. — 112 с.
14. Криминалистическая техника: Учеб. / Под ред. Н.М. Балашова— М.: Юрлитинформ, 2002. — 608 с.
15. Судебно-почерковедческая экспертиза. Общая часть: Метод. пособие для экспертов, следователей, судей / Под ред. В.Ф. Орловой. — М.: ВНИИСЭ, 1989. — Вып. II. — 127 с.
16. Молибога Н.П., Абрамова В.М., Свобода Е.Ю. Признаки, используемые при проведении почерковедческих экспертиз текстов, подписи и цифровых записей: Учеб.-справ. пособие. — К.: НАВСУ, 2000. — 68 с.
17. Грузкова В.Г. Криміналістична експертиза цифрового письма. — К., 1967. — 52 с.
18. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат, 1956. — 220 с.
19. Колдин В.Я. Идентификация при производстве криминалистических экспертиз. — М.: Госюриздат, 1957. — 152 с.
20. Терзиев Н.В. Идентификация и определение родовой (групповой) принадлежности: Лекции по криминалистике. — М.: ВЮЗИ МО РСФСР, 1961. — 38 с.
21. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учеб. — М.: Право и закон: Юрайт-Издат, 2002. — 320 с.
22. Порядок проведения та оформлення експертних досліджень: Метод. рек. / В.С. Печніков, В.В. Назаров, В.І Пашенко та ін. — К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2005. — 18 с.
23. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. — М.: Наука, 1966. — 296 с.
24. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1987. — 592 с.
25. Винберг Л.А. Сравнение как метод исследования в криминалистической идентификационной экспертизе: Учеб. пособие. — М.: ВШ МВД СССР, 1972. — 75 с.
26. Белкин Р.С., Сегай М.Я. Равен самому себе. — К.: Лыбидь, 1991. — 144 с.
27. Криминалистика: Учеб. для юрид. высш. учеб. заведений МВД СССР / Под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. — М.: ВШ МВД СССР, 1969. — 377 с.

УДК 343.148:343.102

О.О. Волобуєва, викладач Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО ЗІ СПЕЦІАЛІСТАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Запропоновано напрями взаємодії слідчого зі спеціалістами під час проведення допиту в контексті збирання інформації про особу, що скоїла злочин. Наведено приклади із практики грамотного використання слідчим потенціалу знань спеціалістів у процесі підготовки, проведення допиту та аналізу його результатів.

Ключові слова: допит, взаємодія слідчого зі спеціалістами, напрями взаємодії, проведення допиту, діагностика спеціальних знань.

Одним із шляхів підвищення якості та ефективності діяльності щодо розкриття й розслідування злочинів є, на нашу думку, максимально грамотне використання у процесі досудового розслідування сучасних досягнень науки і техніки як самим слідчим, так і певними спеціалістами, яких слідчий залучає до проведення слідчих дій.

Залучення спеціалістів не тільки є доцільною формою застосування спеціальних знань і технічних засобів, а й гарантує якісне та ефективне виконання слідчим своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. При цьому слідчий має уникати перекладання частини своїх обов'язків на спеціаліста і спрямовувати спільну діяльність на реалізацію усього потенціалу взаємодії слідчого зі спеціалістом [1].

Різні аспекти проблеми використання спеціальних знань і навичок, якими володіє спеціаліст, у процесі розкриття та розслідування злочинів вивчало багато вітчизняних і закордонних науковців, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, П.П. Іщенко, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.М. Махов, Е.Б. Мельникова, Б.В. Романюк, В.М. Тертишнік, В.В. Циркаль, В.І. Шиканов, М.Г. Щербаковський. На нашу думку, особливої уваги потребує питання участі спеціаліста (крім педагога і перекладача у встановлених законом випадках) у проведенні допиту.

Допит — це слідча дія, сутність якої полягає в отриманні слідчим словесної інформації про злочинну подію безпосередньо під час спілкування з її учасниками. Це одна із найскладніших слідчих дій [2, с. 19–26]. Діяльність спеціаліста, залученого до проведення слідчої дії, має бути допоміжною, спрямованою на розширення практичних можливостей слідчого для повного, всебічного та якісного розкриття й розслідування злочину.

Деякі автори віддають перевагу тільки консультативній діяльності спеціаліста на стадії підготовки до проведення допиту або оцінювання його результатів. Зокрема, М.І. Порубов вважає, що такий підхід є тактично виправданим, оскільки, з одного боку, за активної участі спеціаліста в допитуваного може скластися враження про некомпетентність слідчого, а по-друге, слідчий повинен самостійно зрозуміти механізм скоєного злочину (наприклад, порушення технології виробництва або тонкощі фінансової системи тощо) [3, с. 78]. Не зменшуючи значення консультативної допомоги,

© О.О. Волобуєва, 2006

доцільність якої підтверджено практикою досудового розслідування [4], зазначимо, що в цьому доводі спостерігається підміна понять, бо особиста участь спеціаліста в процесі допиту та самостійне вивчення слідчим механізму скоєння злочину — це події, які не взаємовиключають одна одну.

В.М. Махов зауважує, що слідчий через свою непоінформованість із спеціальних питань, що підлягають з'ясуванню, незнання деяких термінів і понять не завжди правильно розуміє свідків [5]. Іноді навіть ретельна підготовка до проведення слідчої дії та попередня консультація спеціаліста не можуть допомогти тактично грамотно провести допит. На думку П.П. Іщенко, слідчий може сам поставити допитуваному сформульовані спеціалістом запитання, але оцінити повноту та правильність відповідей йому часом складно [6].

Під час допиту слідчий може дістати інформацію, що викриває допитуваного у вчиненні злочину, хоча сам допитуваний про це не здогадується. У деяких випадках брак у слідчого певних знань і навичок не дає йому змоги зрозуміти зміст, на перший погляд, «нейтральних» показань. Для прикладу, під час допиту співмешканка вбитого зазначила, що бачила, як із колото-різаної рани на грудях загиблого фонтаном біла кров. Дані протоколу огляду місця події підтверджували показання жінки: кількість крові біля трупа свідчила про її фонтанування [7, с. 20]. Якби під час допиту був присутній спеціаліст (судовий медик, лікар), то він би зазначив, що фонтанування крові у разі пошкодження великих кровоносних судин триває лише кілька секунд. Це надало б установленому факту дещо іншого значення, ніж просто показання свідка. Тобто допитувана повинна була або бачити вбивцю й момент заподіяння поранення, або ж сама заподіяла поранення.

На нашу думку, доцільність повноцінної взаємодії зі спеціалістами не потребує додаткової аргументації, проте слід звернути увагу на індивідуальний підхід до кожної слідчої дії. Іноді вже факт присутності спеціаліста визначає ступінь правдивості показань підозрюваного (обвинувачуваного), тобто робиться акцент на психологічному чинникові. Наприклад, під час допиту за фактом обвалу на шахті, який спричинив людські жертви, підозрюваний неправдиво свідчив про причину обвалу. Тоді слідчий вирішив провести другий допит за присутності спеціаліста з «шахтної» справи, який був знайомий із підозрюваним. Коли підозрюваний побачив запрошеного спеціаліста, то зрозумів марність обману й повідомив про справжню причину обвалу [8, с. 147].

Отже, бракує єдиного алгоритму проведення допиту (однозначно визначено доцільність залучення або незалучення спеціаліста) під час розслідування кримінальних справ. У кожному конкретному випадку слідчий самостійно визначає форми й види своєї взаємодії зі спеціалістом, реалізація яких, на його думку (але з урахуванням об'єктивних передумов) забезпечить ефективність слідчої дії.

Залежно від виду злочину актуальною може бути допомога фахівців різних категорій: криміналістів, психологів, бухгалтерів, медиків, хіміків, слюсарів, інженерів, вибухотехніків та ін. В юридичній літературі є підтвердження того, що спроби слідчого самостійно, без допомоги спеціаліста провести кваліфікований допит особи зі спеціальних питань зазвичай виявляється малорезультативними [8]. Тому під час розслідування економічних злочинів допити підозрюваних та обвинувачуваних доцільно планувати й проводити за участю бухгалтера або фінансиста, щоб отримати об'єктивну інформацію у справі, зокрема щодо бухгалтерських «проводок», правил списання основних коштів тощо.

Наприклад, під час розслідування справи про розкрадання державних грошових коштів, скоєного під виглядом оплати праці за кількома договорами (нібито за розроблення і впровадження виробництва штучної замші), обвинувачуваний спочатку заперечував свою провину. Він посилався на те, що створив принципово нову технологію й устаткування, а одержані за це кошти лише частково покривають видатки, які обвинувачуваний поніс упродовж кількох років напруженої праці. На кількох допитах обвинувачуваний висував нові версії, наводив нові пояснення, правдивість яких з'ясувалася під час консультацій з обізнаними особами. І тільки коли слідчий запросив на допит відповідного спеціаліста, обвинувачуваний значно менше став розмірковувати на «наукові» теми, посилатися на «свої» креслення тощо, а після сформульованих спеціалістом додаткових запитань зрозумів безглуздість спроб заплутати слідчого — його відповіді стали більш конкретними і правдивими [9, с. 84–85].

Наведений приклад ілюструє доцільність особистої участі спеціаліста під час проведення допиту крізь призму витрат часу: на проведення допиту, на консультації фахівця, на проведення додаткового допиту тощо. А це негативно позначається на чинникові часу досудового розслідування. У процесі розслідування злочину спостерігається переважно зворотна кореляція: зі збільшенням часового проміжку між моментом скоєння злочину і процесом збирання інформації про цю злочинну подію зменшується можливість збирання вірогідної, об'єктивної й повної інформації про злочин, що негативно позначається на швидкості й повноті розкриття злочину.

Окремо розглянемо питання участі спеціаліста в допиті неповнолітнього. Як спеціаліста при цьому найчастіше залучають педагога навчального закладу, де вчиться допитуваний. Традиційно підставою такого вибору є знайомство педагога й допитуваного, що полегшує встановлення між ними особистих контактів і позитивного психологічного клімату [10]. Альтернативою педагогові під час допиту неповнолітніх, на нашу думку, може бути спеціаліст-психолог. Свою позицію ми обґрунтовуємо тим, що з огляду на знання психологом загальної психології, психології певних вікових груп неповнолітніх, уміння визначати психологічний тип особистості та сприяти встановленню психологічного контакту між допитуваним і слідчим він є більш вузьким спеціалістом порівняно з педагогом.

Очевидно, враховуючи це, КПК Російської Федерації передбачає участь психолога в допиті неповнолітнього. Ми поділяємо думку І.М. Сорокотягіна про те, що психолог може налаштувати неповнолітнього свідка або потерпілого на правдиві показання [11], активізувати пам'ять допитуваного, спостерігаючи за його мимовільними жестами й рухами тіла під час розмови; зробити висновок про правдивість його показань, ступінь хвилювання, наслідки справжнього зворушення (страх, афект); використовувати показання допитуваного для створення психологічного профілю злочинця та ін.

Як підготовку до допиту психолог може запропонувати експрес-психодіагностику неповнолітнього за допомогою тестів [12, с. 69], а встановивши його психологічні характеристики, може визначити його психологічний тип, риси характеру. На основі цих даних спеціаліст-психолог проконсультує слідчого щодо вибору первинного напрямку бесіди, можливих запитань для встановлення психологічного контакту як мінімум, а як максимум — для одержання правдивої інформації про злочинну подію.

Деталізуючи категорію необхідності участі спеціаліста в допиті, В.Я. Марчак стверджує, що психолог може створити під час допиту невимушену атмосферу, ліквідувати стан настороженості, недовіри неповнолітнього до правоохоронних органів, перебо-

роти його негативістську позицію [13]. Спостерігаючи під час допиту за жестами і поведінкою допитуваного, психолог може оцінити ступінь його хвилювання, правдивість показань тощо або дістати додаткову інформацію для розв'язання спеціальних питань, зокрема для створення психологічного портрета (психологічного профілю) злочинця.

Однак прагнення впроваджувати психологічні знання в практику за невідрегульованості процесуальних вимог до характеру та результатів діяльності спеціаліста часто змушує його впадати в крайнощі: з одного боку, це спроби використовувати під виглядом спеціальних знань псевдонаукові, які є малоцінними для практики, а з другого — створення невинуватих процесуальних перешкод, які гальмують упровадження корисних для практики знань [14]. Тому доцільно законодавчо закріпити право слідчого залучати спеціаліста-психолога на стадії досудового провадження, зокрема, під час допитів потерпілих, свідків, підозрюваних (обвинувачуваних), зокрема у разі протидії розслідуванню.

Особливе місце у процесі розслідування злочину посідає також діагностика спеціальних знань допитуваного. У разі протидії розслідуванню, зокрема під час допиту осіб, які підозрюються у скоєнні кримінального вибуху, але заперечують свою причетність, доцільною є «діагностика» вибухотехнічної поінформованості допитуваного [15, с. 91–92], проведення якої доцільно доручити відповідному спеціалісту. Знання допитуваного перевіряються за допомогою постановки йому спеціальних запитань, використання спеціальних термінів (жаргонізмів і сленгу, використовуваного у цій галузі знань) у поставлених «звичайних» запитаннях, демонстрації певних об'єктів і предметів тощо. При цьому неправильні відповіді на загальновідомі запитання з цієї теми можуть бути результатом «перегравання» [15, с. 91]. Аналогічну тактику слід застосовувати і під час розслідування інших злочинів, пов'язаних із застосуванням злочинцем певних спеціальних знань (наприклад, під час розслідування так званих «комп'ютерних злочинів»).

Слід урахувати, що якість допомоги, наданої спеціалістом, залежить від його незацікавленості у справі та наявності спеціальних знань. Тому для участі в допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинувачуваного) недоцільно залучати педагогів (директора, завуча з виховної роботи тощо), діяльність і службові обов'язки яких безпосередньо пов'язані з його вихованням.

У практиці відомі випадки, коли залучений як спеціаліст педагог, керуючись іншими суб'єктивними мотивами, зокрема, небажанням «залучати до розслідування» інших учнів з міркувань безпеки, намаганням зберегти престиж навчального закладу та ін., не надав допомоги слідчому. Наприклад, у процесі розслідування з кримінальної справи на допит було запрошено неповнолітнього разом із педагогом школи. Розмова явно не клеїлася. Водночас було отримано інформацію, що педагог не хоче, аби допитуваний детально свідчив, бо при цьому він може вказати на інших очевидців — учениць цієї школи, батьки яких (педагог була з ними в дружніх стосунках) були проти того, щоб допитували їхніх дітей [15, с. 92].

Дотримуючись диференційованого підходу, але розглядаючи цю проблему під іншим кутом зору, Е.Б. Мельникова зазначає, що під час розслідування статевих злочинів, у яких неповнолітній допитуваний є потерпілим, небажаною є участь у допиті вчителя, якого він знає. Зважають на психологічну травму, заподіяну потерпілому, та його небажання, щоб про те, що трапилося, дізналися сусіди, знайомі, вчителі школи та ін. [16, с. 81–82].

Отже, в певних випадках слідчому доцільно відмовитися від традиційного підходу до вибору спеціаліста-педагога і запросити фахівця з іншого навчального закладу, щоб випередити ненадання допомоги з боку педагога через зазначені суб'єктивні причини. Тобто ще раз підкреслимо необхідність диференційованого підходу до підготовки кожної слідчої дії та ініціативи слідчого, яка має об'єктивні передумови, до вибору конкретного фахівця для участі в допиті.

Не менш актуальною є своєрідна допомога допитуваному, свідкові або потерпілому запрошеного слідчим, наприклад, спеціаліста-художника (або спеціаліста-криміналіста), який «фіксує» показання допитуваного про зовнішній вигляд злочинця, тобто створює його портрет (або складає суб'єктивний портрет).

Продемонструвавши портрет допитуваному, слідчий активізує його зорову пам'ять; іноді допитуваний згадує нові деталі та просить внести зміни до портрета. Така взаємодія допитуваного зі спеціалістом у фіксації прикмет зовнішності, коли спеціаліст своїми діями насамперед допомагає слідчому в роботі з «ідеальними» слідами, оптимізує процес розкриття та розслідування злочину, позитивно позначається на часових межах досудового розслідування [17, с. 93–94]. Портрет, зроблений спеціалістом зі слів допитуваного, є додатком до протоколу допиту.

Проблемно-дискусійним на сучасному етапі застосування спеціальних знань у слідчій діяльності є використання поліграфа, тобто застосування за допомогою поліграфа психофізіологічного методу отримання інформації від конкретної людини за оцінками її ставлення до повідомлених їй фактів. Допит із використанням поліграфа, на думку В. Комісарова, є не стільки бесідою слідчого з учасником процесу, скільки результатом тестування допитуваного [18]. Цей метод отримання інформації ґрунтується на наявному об'єктивному зв'язку між прихованими процесами у психіці людини та фізіологічними проявами життєдіяльності організму, які спостерігаються апаратно [19].

Застосування поліграфа, формулювання спеціальних запитань, розшифровування поліграм (зазначення питань, які викликали особливу реакцію допитуваного, або встановлення стійкої ситуаційної значущості для допитуваного деяких запитань [20, с. 123]) належать до компетенції відповідного спеціаліста. Слід зазначити, що для складання непрямих тестів спеціаліст повинен володіти якомога більшою інформацією про деталі та особливості розслідуваної злочинної події. При цьому особливої актуальності набуває наявність процесуальної можливості спеціаліста ознайомлюватися з матеріалами попередньої перевірки та матеріалами кримінальної справи, що є додатковою аргументацією практичної доцільності внесення змін до чинного кримінально-процесуального закону.

Отже, право спеціаліста на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, на нашу думку, доцільно зафіксувати у ч. 3 ст. 128¹ КПК України, доповнивши її такими словами: «Спеціаліст має право звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії; ... і вилученням доказів; ознайомлюватися з матеріалами попередньої перевірки (крім результатів оперативно-розшукової діяльності) і матеріалами кримінальної справи в обсязі, необхідному для вирішення поставлених слідчим спеціальних запитань».

Позитивний досвід застосування поліграфа описано в юридичній літературі. Наприклад, у селищі зник дев'ятнадцятирічний П. Останнього разу його бачили на околиці селища з двома приятелями, які розпивали спиртні напої. Неодноразові допити їх не давали позитивних результатів. Тільки через шість місяців після зникнення П. бу-

ло здійснено поліграфічне обстеження його приятелів. За результатами тестування ознайомили підозрюваних із реконструкцією на їх основі етапів скоєння злочину. Після цього один із підозрюваних зізнався у скоєнні злочину [20, с. 131–133].

Отже, за допомогою поліграфічного обстеження можна з великою часткою ймовірності встановити обставини розслідуваної злочинної події: місце та механізм скоєння злочину, місце приховання слідів злочину, причетність допитуваного (обстежуваного) до злочинної події, вірогідність його показань та ін. Разом із матеріалами кримінальної справи така інформація сприяє перевірці та висуванню слідчих версій, значно оптимізує процес розкриття й розслідування злочинів. Проте відсутність об'єктивних вірогідних методик інтерпретації здобутих за допомогою поліграфа даних [20, с. 25] не дає змоги однозначно тлумачити «особливу» реакцію людини на поставлені запитання, тому отримана таким способом інформація не має доказового значення.

Зважаючи на викладене вище, зазначимо, що залучення спеціаліста до проведення допиту — це необхідна форма взаємодії слідчого зі спеціалістами, яка сприяє підвищенню якості провадження слідчої дії, ефективності роботи слідчого та оптимізації процесу розкриття й розслідування злочинів.

Розглядаючи діяльність спеціаліста в аспекті взаємодії зі слідчим, ми виділили деякі напрями, реалізуючи які, спеціаліст може сприяти слідчому в отриманні фактичних даних, що є в «ідеальних» слідах. Отже, спеціаліст може допомогти слідчому: встановити психологічний контакт із допитуваним; сформулювати спеціальні запитання, визначити послідовність їх постановки; зрозуміти спеціальні документи (правила, інструкції тощо); встановити спосіб учинення злочинних дій; точно і всебічно зрозуміти допитуваного та вживані ним спеціальні терміни і усталені словосполучення; припинити неправдиві свідчення зі спеціальних питань; визначити вірогідність, правдивість показань допитуваного; зафіксувати процес і результати слідчої дії за допомогою технічних засобів; проаналізувати отримані докази для визначення подальшого процесу розслідування, оцінити значення таких доказів у системі доказів у справі.

Список використаної літератури

1. Волобуєва О.О. Поняття і принципи взаємодії слідчого зі спеціалістами під час збору інформації про особу підозрюваного // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. — Луганськ, 2004. — № 2. — С. 242 – 249.
2. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник / В.К. Весельський, В.С. Кузьмичов, В.С. Мацишин, А.В. Старушкевич. — К.: НАВСУ, 2004. — 148 с.
3. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии: Учеб. пособие. — М.: БЕК, 1998. — 208 с.
4. Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту. — К., 1997. — С. 25.
5. Махов В.Н. Участие специалистов в расследовании преступлений // Соц. законность. — 1969. — № 5. — С. 25.
6. Ищенко П.П. Использование помощи специалистов при допросах // Использование специальных знаний на первоначальном этапе расследования: Сб. науч. тр. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1993. — С. 10.
7. Тактические приемы раскрытия преступлений / В.П. Бахин, П.Д. Биленчук, В.С. Кузьмичов, М.А. Филиппова. — К.: РИО МВД Украины, 1991. — 160 с.
8. Морозов Г.Е. Участие специалиста в стадии предварительного расследования. — Саратов, 1976. — С. 40.
9. Бахин В.П. Криминалистика: Проблемы и мнения (1962–2001). — К., 2002. — 268 с.

10. Комаров В.К. Оптимальная организация допроса несовершеннолетних — важное условие его эффективности // Проблемы эффективности раскрытия и расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск: УрГУ, 1978. — Вып. 71. — С. 35 – 44.
11. Сорокотягин И.Н. Принципы использования достижений научно-технического прогресса в борьбе с преступностью // Эффективность научно-технических исследований и внедрение их в практику расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск, 1987. — С. 4 – 13.
12. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. — Х.: Право, 1998. — 376 с.
13. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні умисних убивств // Наук. вісн. НАВСУ. — 2001. — № 5. — С. 198 – 203.
14. http://www.library.by/data/004/008/8_18.htm
15. Бахін В.П., Михайлов М.А. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування / НАВСУ; За ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К., 2001. — 132 с.
16. Мельникова Э.Б. Участие специалистов в следственных действиях. — М.: Юрид. лит., 1964. — 88 с.
17. Закатов А.А., Оропай Ю.Н. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений. — К.: РИО МВД УССР, 1980. — 104 с.
18. Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью // Законность. — 1995. — № 11. — С. 43 – 47.
19. Піцхелаурі Ш.О. Поліграф у розслідуванні злочинів // Адвокат. — 2002. — № 1. — С. 24 – 25.
20. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. — М.: Юристъ, 1991. — 501 с.

УДК 343.2.01:303.733.4

І.О. Ієрусалимов, кандидат юридичних наук,
доцент, начальник кафедри Навчально-наукового
інституту підготовки слідчих і криміналістів
Київського національного університету
внутрішніх справ

ЕВРИСТИЧНА ФУНКЦІЯ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності розглянуто евристичну функцію останньої та основні напрями її реалізації в науці та практиці.

Ключові слова: криміналістичні знання, наукове пізнання, інформаційні потоки, слідча діяльність, евристична функція.

Теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, як і будь-яка теорія, реалізує своє призначення через систему властивих їй функцій, що відображають і характеризують можливості, а також важливі аспекти її сутності. Тому об'єктивне і повне уявлення про теорію криміналістичного забезпечення слідчої діяльності можна мати тільки після з'ясування функцій, які вона здійснює як у загальному процесі наукового пізнання, так і в реалізації напрямів її використання безпосередньо в слідчій практиці. Оскільки теоретичною основою практичної діяльності, проведеної в інтересах слідства, є правові, в тому числі й криміналістичні, знання, котрі за своєю суттю є науковими, однією з функцій теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності виступає евристична функція.

У літературі зазначається, що краще розглядати науку як діяльність з виробництва знань, необхідних для суспільства [1]. Тому евристична функція визначається як відкриття, встановлення раніше невідомих явищ, процесів, закономірностей і розроблення принципово нових теоретичних положень та вчень [2]. Вона відображає головне призначення будь-якої науки, а отже, і теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

У філософії наука визначається як система точно сформульованих і перевірених положень про явища та їхні зв'язки, тобто про закони природи і суспільства, виражені за допомогою наукових понять і пропозицій. Наука підпорядкована цілям розвитку суспільної практики і є результатом практичної діяльності людства. Тому наукою вважають систему наукових понять і пропозицій щодо явищ і законів природи та суспільства, здатну бути теоретичною основою для їхнього практичного перетворення в інтересах людства. Поняття і пропозиції є науковими, якщо вони отримані за допомогою особливих наукових методів (емпіричних і теоретичних) і підтвердилися у процесі практики. У такому разі поняття і пропозиції мають правильно відображати об'єктивні закони природи і суспільства. У зв'язку з цим таке відображення називається науковим знанням, яке розглядається як вища форма людських знань, здобутих у процесі конкретного виду пізнання, а наука визначається як система наукових знань, здобуття яких називається науковим пізнанням [3, с. 8–9]. З огляду на цю об-

ставину основним покликанням або головною функцією науки вважається пізнання об'єктивного світу [4].

Проте завдання будь-якої науки полягає не у пізнанні взагалі, а в здійсненні такого процесу дослідження, який у кінцевому підсумку відкриває закони або закономірності пізнаваних явищ, об'єктів або процесів. Хоча без пізнання немає і не може бути знання, за допомогою якого розкривається сутність досліджуваних явищ, встановлюються закони функціонування соціальних систем, визначаються закономірності розвитку науки і юридичної практики, все ж пізнання є не тільки способом здобуття знань, які виступають у вигляді кінцевого результату процесу пізнання. Тому розглянуту функцію теорії називають не пізнавальною, а евристичною [5, с. 140].

Потреби суспільства взагалі і слідчої практики зокрема може задовольнити не будь-яке знання, а лише нове, раніше невідоме, тобто неповторне. Якщо дослідження повторюється і створюються вже вироблені знання, наукове виробництво фактично втрачає своє значення, позбавлене змісту, не може бути виправдане ні теоретично, ні практично, а даний вид діяльності, так само як і її результати, не може розглядатись як науковий. Тому «наука повинна дослідити якраз те, чого ми не знаємо» [6], а наукове знання, як продукт і результат наукової діяльності, котре якісно відрізняється від продуктів інших видів діяльності, має бути неповторним, а отже, новим [7].

Перспективність дослідження та його науковий характер визначаються вибором предмета наукового пізнання. Якщо якась сфера навколишньої дійсності вже відома і встановлено закони її функціонування, то її не слід включати в предмет наукового дослідження, оскільки результатом повторної пізнавальної діяльності може бути хіба що вже відоме знання. Якщо первісний (вихідний) результат був дійсним, то кожний аналогічний об'єктивно дійсний процес має привести до того самого дійсного результату, оскільки істина одна [5].

Отже, новизна знань є критерієм ефективності науки, який полягає у визначенні ступеню новизни інформації про дійсність, закладеного в цих знаннях [7]. Досягнення того, що вже відомо, є зайвим, економічно не вигідним, а тому неефективним і нерациональним [5]. Тому задовольнити конкретні соціальні потреби, в тому числі потреби слідчої практики, може тільки дослідження, що приводить до здобуття нового знання.

Перш ніж розкрити поняття «нове наукове знання», з'ясуємо сутність і природу знання взагалі. Знання визначається як об'єктивна реальність, що існує у свідомості людини [8], як перевірений практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання діяльності, адекватне його відображення у свідомості людини у вигляді суджень, понять, теорій [9].

Поза свідомістю немає і не може бути знання, але за змістом свідомість може відображати як нове знання, так і вже відоме. Загальним критерієм новизни і відмежовування нового знання від уже відомого, за О.І. Рокитовим, є так називаний «списковий критерій», за яким та чи інша одиниця наукового знання вважається новою, якщо вона відповідає вимогам науковості і до моменту її створення немає у списку раніше встановлених наукових знань [10]. Це визначення конкретизується поділом усіх здобутих людиною нових знань на три основних типи:

- відкриття нового емпіричного (експериментального) факту;
- дедукціювання із системи вихідних положень таких понять і суджень визначеної теорії, які емпірично не було встановлено;
- утворення нових понять і суджень (наукових положень і принципів), що не тільки не впливають логічно з наявних знань, але, по-перше, не укладаються в рамки існу-

ючих теорій і, по-друге, вступають у суперечність з ними, потребують створення нової, більш широкої і загальної системи теоретичних знань.

Зазначена класифікація типів нових знань відображає не тільки спосіб утворення, але і їх об'єктивну наукову значущість. Відкриття нового емпіричного факту має велике значення для розвитку системи наукових знань, оскільки створенню нової теорії зазвичай передуює серія експериментально встановлених явищ [11].

Інакше кажучи, нове знання слід розуміти тільки як здобуте в результаті дослідження ще не вивченої об'єктивної реальності, оскільки наука повинна досліджувати лише те, що ще не відомо суспільству. Якщо в суспільній свідомості дана реальність відображається вперше, то саме вона несе суспільству нове, раніше не відоме знання. А якщо конкретна реальність уже була предметом пізнання, отримане знання виступає як вторинне, і його не можна розглядати і називати новим. Отже, знання про об'єкт пізнання, здобуте за допомогою відповідних наукових методів уперше, слід називати новим і за цією ознакою кваліфікувати як наукове. Тобто новим можна вважати лише знання, що відображає сутність ще не відомих явищ, об'єктів або процесів [5, с. 142–143].

Вірогідне нове знання, яке відповідає вимогам науковості, рано чи пізно виявиться корисним і для практики, тому не має значення, чи може здобуте знання вже в даний момент застосовуватися в конкретній сфері практичної діяльності [12].

Теорія і практика, взаємодіючи, вносять свій індивідуальний і водночас спільний внесок у процес їхнього вдосконалення і розвитку. Хоча наука в остаточному підсумку і визначається особливостями законів практики, вона має певне самостійне значення, оскільки здатна відповідати не тільки потребам практики, а і власним потребам і насамперед власним можливостям. Відбувається це також на ґрунті відповідних знань законів, істотних зв'язків навколишнього світу тощо. Однак практичні потреби є домінуючими і врешті-решт визначають потреби науки в удосконаленні та розвитку.

Наукове знання виникає не тільки зі знання, а й безпосередньо з практики, що штовхає його до виходу за межі почуттєво даного і строго логічно обґрунтованого [8], бо «свідомість ніколи не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям» [13], а отже, і практики, в тому числі слідчої. У процесі діяльності слідчого виникають нові явища, сприятливі та несприятливі для неї умови, застосовуються нові криміналістичні засоби, форми, методи і методики розслідування злочинів, а це породжує в ході їхнього пізнання нове знання. При цьому нове знання не тільки доповнює вже відоме, а й видозмінює наявну раніше систему знання, надає поняттям нового змісту [14].

У сфері слідчої діяльності якісна визначеність знань, їхня специфіка багато в чому визначаються правовою регламентацією кримінального судочинства та юридичною практикою породження нового знання. Тому тільки єдність нормативного і фактичного формує таке нове утворення, яке називається правовим знанням.

Роль правової регламентації в детермінації новизни знання особливо чітко простежується у зв'язку з прийняттям і застосуванням на практиці нового законодавства, що супроводжується оновленням як відповідних структурних елементів юридичної практики, так і емпіричного знання, яке формується в результаті її здійснення. При цьому не можна ігнорувати відповідний теоретичний компонент структури факторів, що зумовлюють нове правове знання [5, с. 144].

Стосовно теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності зазначимо, що її положення мають досить істотне пізнавальне значення як у процесі безпосередньо

практичної діяльності слідчих органів, що здійснюють розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм, так і в процесі криміналістичних теоретичних досліджень з проблем слідчої діяльності. При цьому теорія покликана не тільки дати точне відображення досліджуваної діяльності слідчого, а й на основі опису конкретного об'єкта виявити його природу та умови існування, виходячи на рівень практичної діяльності суб'єкта, що пізнає, і сприяючи тим самим зміні світу [15], тобто розв'язанню конкретних безпосередньо практичних завдань.

Потребам слідчої діяльності, з погляду теорії її криміналістичного забезпечення, відповідають не будь-які знання, а криміналістичні, що визначаються як система інформації про рівень пізнання закономірностей, що становлять зміст предмета криміналістики і надають практиці засоби, методи й рекомендації щодо розкриття і розслідування злочинів. У сучасних умовах криміналістичні знання поділяють на фундаментальні й прикладні [16, с. 103–119]. Крім того, вони є спеціальними (прикладними) і професійними (набутими в результаті професійної підготовки) [9, с. 19]. Т.В. Авер'янова і Р.С. Белкін вважають, що ці знання втілені у двох формах: фундаментальних і прикладних. Причому *фундаментальні* становлять зміст загальної теорії криміналістики і спеціальних криміналістичних теорій і вчень. *Прикладні* знання виступають у формі наукових рекомендацій практики, криміналістичних прийомів, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних операцій та процедур, методик розслідування злочинів, техніко-криміналістичних засобів і технологій. Структура прикладних криміналістичних знань охоплює: їх характеристики та цілі використання; вказівки і типові ситуації їх застосування; алгоритм (програму) дій стосовно мети та ситуації; приблизний розрахунок сил, засобів і часу; характеристики типових помилок при їх використанні; очікуваний ефект здійснення [17, с. 57].

Криміналістичні знання як система криміналістичної інформації у процесі розслідування набувають доказового значення лише за умови, коли вони представлені певним способом і за допомогою криміналістичних засобів. Таким є спосіб управління (протоколювання, фотографування), а результат його використання — форма представлення криміналістичних знань, яка набувають статусу доказів [18, с. 12–18]. Розрізняють такі форми представлення криміналістичних знань у процесі доказування: вербальну, графічну, іконічну, комбіновану та ін. [19, с. 74].

Частина криміналістичної інформації ввійде в обсяг доказів і буде іменуватиметься доказовою, а частина у процесі доказування не буде використана і не матиме процесуального характеру, однак і вона має істотне значення. Про ці знання йдеться у відповідних джерелах (монографіях, дисертаціях, статтях, доповідях тощо), вони поділяються на відповідні інформаційні потоки.

Спрямованість інформаційних потоків поширення криміналістичних знань може бути різною з різних причин. Одним із важливих факторів впливу на спрямованість цих потоків є джерело виникнення криміналістичних знань. Якщо вони виникли у сфері теорії, то можуть бути кореспондовані відразу як мінімум у двох інформаційних потоках.

Одні криміналістичні знання поширюються за допомогою публікацій у спеціальній літературі або виступів на наукових конференціях, сприймаються зацікавленими особами і використовуються ними в роботі. Однак цей шлях забезпечення практики криміналістичними знаннями ускладнюється обмеженістю кількості учасників конференцій, а також необхідністю аналізу значного обсягу опублікованої інформації кожним практичним працівником.

Інша інформація сприймається від джерела безпосередньо зацікавленим державним органом і спрямовується внутрішньовідомчими інформаційними каналами. Таке сприйняття відбувається переважно через ознайомлення зі звітами про результати науково-дослідної роботи певного колективу за конкретний період або внаслідок ініціативних пропозицій розробників рекомендацій, в тому числі й дисертантів.

Проте в цій ситуації доведення інформації до зацікавлених осіб залежить від ініціативи певного працівника, тобто від суб'єктивного фактора — в одному випадку практичного, в іншому — наукового.

Інформація внутрішньовідомчих інформаційних потоків може бути використана внаслідок публікації або наукового повідомлення. Крім того, приймально-передавальною ланкою може стати система навчальних закладів.

Дещо інакше формуються потоки інформації при поширенні криміналістичних знань, що виникають на практиці. Така інформація може залишитися в межах конкретного колективу або як позитивний досвід сприйнята і поширена вищими органами. Може бути продубльований і названий вище шлях — публікація або наукове повідомлення і далі відомими каналами. В усіх випадках формування інформаційних потоків відбувається ще й безпосереднє спілкування працівників.

Природно, що така множинність потоків розширює пізнавальні можливості суб'єкта доказування, хоч має і негативні сторони. Найбільш значущі з них можуть не виявитися в умовах інформаційного перенавантаження, коли публікується багато праць, які не мають ні наукової цінності, ні новизни.

Разом з тим, коли важливі криміналістичні знання потрапляють у неозорий потік різних теорій, їх новизну і цінність може визначити лише невелика кількість фахівців. Це, у свою чергу, призводить до того, що споживачі інформації сприймають лише те, з чим вони в даний час можуть впоратися, те, що потрібно для виконання вузьких завдань, залишаючись абсолютно необізнаними навіть у найближчих галузях знань.

Названі проблеми властиві не тільки сфері інформаційного обміну криміналістичними знаннями, а й усій науковій комунікації.

Тому оптимальним може бути таке інформаційно-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності, за якого кожний його суб'єкт міг би мати названі знання в повному обсязі і не був обтяжений потребою переробляти необхідну йому інформацію.

Створення таких умов і є сутністю забезпечення слідчої діяльності криміналістичними знаннями, оформленого в науково організовану систему їх впровадження для застосування на практиці [20, с. 56].

Для того щоб зазначені знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти і в результаті перетворитись на елемент професійних знань та вмінь працівників слідчих органів, необхідних їм для здійснення своїх функцій і підвищення кваліфікації.

Отже, нове знання виникає на основі аналізу й синтезу, перетворення формалізмів та експерименту, доведення та інтуїції тощо, тобто за допомогою всього арсеналу прийомів, методів і засобів наукового пізнання, в тому числі й у межах теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. Причому головним змістом нового знання будуть дані про закономірності розглянутого виду діяльності. Саме вони утворюють гносеологічне ядро наукових основ теорії і практики криміналістичного забезпечення слідчої діяльності та сприятимуть удосконаленню і розвитку не тільки теорії, але і слідчої практики. Тому, якщо евристична функція науки складається у процесі використання знань, здобутих у результаті науково-дослідної діяльності, для

подальшого розвитку наукового пізнання, то її суспільна функція складається у процесі використання знань про закономірності природи, суспільства і людського мислення для практики в цілому [7, с. 32].

Розглянуті в статті обставини свідчать про багатоаспектні можливості евристичної функції теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, а саме — про її теоретико-пізнавальну роль і безпосередню практичну цінність.

Список використаної літератури

1. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. — М., 1980. — С. 144.
2. Іщенко А.В., Павлов С.В. Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах (теоретико-прикладний аспект). — Запоріжжя: Юрид. ін-т, 2004. — 192 с.
3. Мостепаненко М.В. Философия и методы научного познания. — Л.: Лениздат, 1972. — 262 с.
4. Рачков П.А. Науковедение. — М., 1974. — С. 25.
5. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. — Харьков: Основа, 1994. — 321 с.
6. Енгельс Ф. Діалектика природи // К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. — Т. 20. — С. 496.
7. Яхиел Н. Социология науки: Пер. с болг. — М., 1978. — 68 с.
8. Копнин П.В. Введение в марксистскую гносеологию. — К., 1966. — С. 223.
9. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учеб. пособие. — К.: Вища шк., 1990. — 103 с.
10. Ракитов А.И. Природа научного исследования // Вопр. философии. — 1968. — № 12. — С. 42.
11. Славин А.В. Гносеологический анализ понятия «новое знание» // Вопр. гносеологии, логики и методологии научного исследования. — Л., 1970. — Вып. 2. — 118 с.
12. Пирогов К.С. Научно-техническое творчество. — Л., 1979. — С. 39.
13. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Твори. — Т. 3. — С. 24.
14. Коршунов А., М., Монтатов В. В. Теория отражения и эвристическая роль знаков. — М., 1974. — С. 35.
15. Симанов А.Л. Понятие «состояние» как философская категория. — Новосибирск, 1982. — С. 67.
16. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. — 395 с.
17. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. — М.: Новый Юрист, 1997. — 398 с.
18. Лукашенко В.Я. Криминалистические средства и методы представления информации на предварительном следствии: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. акад. внутр. дел. — К., 1992. — 20 с.
19. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 208 с.
20. Ієрусалимов І.О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності: Навч. посіб. — К.: Наук. світ, 2000. — 67 с.

УДК 331.446.4:343.148:159.9

Н.А. Комиссарова, кандидат юридических наук,
начальник кафедры Донецкого юридического
института Луганского государственного
университета внутренних дел

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ЭКСПЕРТНОЙ СЛУЖБЫ МВД УКРАИНЫ

Рассмотрены наиболее типичные ситуации, обуславливающие возрастание психоэмоциональной напряженности сотрудников экспертной службы. Анализируются причины возникновения этих ситуаций с учетом проблем объективного и субъективного характера. Предлагаются пути разрешения данных вопросов. Подчеркиваются необходимость профессионального мониторинга психоэмоционального состояния сотрудников экспертной службы, важность психологического сопровождения деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: эксперт, познание, психоэмоциональная напряженность, психологический тренинг, формирование внутреннего убеждения.

В содержании деятельности человека как совокупности его действий, направленных на удовлетворение его потребностей, интересов и достижение определенных целей, входят как физические действия, так и сложные внутренние психические процессы волевого и познавательного характера [1, с. 215].

Рассматривая профессиональную деятельность как совокупность физических действий и психических процессов, необходимо исходить из того, что в ней проявляется три вида психологических особенностей: 1) свойственные любой деятельности человека и проявляющиеся во всех без исключения профессиях; 2) характерные для конкретного рода деятельности, включающей ряд охватываемых им профессий; 3) присущие определенному роду профессии [2].

Профессиональная деятельность любого рода и вида отличается целенаправленностью, плановостью, систематичностью. У сотрудников правоохранительных органов она, кроме того, связана с различными стрессовыми ситуациями, которые являются своеобразным тестом их психологической готовности, а также с высоким уровнем физического и психоэмоционального напряжения, необходимостью адекватного реагирования в условиях дефицита времени и реальной угрозы [3].

Это касается и сотрудников экспертной службы МВД Украины. Вопреки бытующему мнению об их отдаленности от «передовой» борьбы с преступностью, они, прямо или косвенно участвуя в расследовании и раскрытии преступлений, не менее подвержены психоэмоциональному напряжению, чем представители иных служб органов внутренних дел.

Деятельность сотрудников экспертной службы состоит преимущественно в судебно-экспертном и технико-криминалистическом обеспечении работы органов правопорядка. Каждое из этих направлений, как правило, требует различных условий работы и определенного уровня профессиональной готовности сотрудника, составляющими которой являются его теоретическая подготовка, профессиональные навыки,

необходимые для выполнения служебных заданий, степень психологической адаптации к условиям работы [4].

Выполняя множество задач по профилактике и расследованию преступлений, экспертная служба МВД Украины представляет собой подразделение, специалисты которого традиционно имеют высокий уровень подготовки. Необходимость комплектования этого подразделения высокопрофессиональными специалистами диктуется возрастанием интеллектуального уровня преступности. Следует также учитывать, что главным оружием экспертно-криминалистических подразделений в борьбе с преступностью являются последние достижения науки и техники. От правильной оценки их значимости для правоохранительной деятельности и от уровня владения ими зависит эффективность экспертно-криминалистической работы как инструмента получения научно обоснованных фактических данных, имеющих значение для предупреждения и расследования преступлений [5].

Экспертная деятельность, имея правовой характер, формирует у эксперта самостоятельность и высокую ответственность за ее результаты. Необходимость установления экспертом доказательственных фактов по предоставленным материалам повышает его психоэмоциональную напряженность, которая усугубляется необходимостью соблюдения сроков производства экспертизы и личной ответственностью за обоснованность вывода.

К субъекту судебно-экспертной деятельности ставятся следующие требования: эрудированность, наблюдательность, любознательность, тренированная память, интеллектуальная целостность, оперативное мышление, развитое воображение, гибкость в оперировании образами, стремление к творческой деятельности, самодисциплина и самоконтроль [6].

Это сочетание психологических, психофизиологических свойств и нравственных установок эксперта формирует психологическую структуру судебно-экспертной деятельности, включающую познавательный, конструктивный, организационный, коммуникативный и воспитательный компоненты, и является основой формирования внутреннего убеждения эксперта [1, с. 226].

Внутреннее убеждение эксперта — многоэлементное и сложное образование, представляющее собой единство объективных и субъективных моментов.

С психологической точки зрения, внутреннее убеждение эксперта представляет собой органическое сочетание объективных и субъективных факторов [1, с. 229]. И если его объективная сторона основывается на исследованиях, проведенных по методикам, разработанным соответственно закономерностям науки и техники, то субъективная — предполагает определенную волевую, психоэмоциональную и интеллектуальную готовность эксперта.

В связи с этим необходимо актуализовать вопрос о специальном психологическом отборе лиц для работы в экспертных подразделениях МВД Украины уже на этапе их поступления в ВУЗ. Подобный подход применяется в школах полиции Баварии (Германия). Членами приемных комиссий здесь, кроме специалистов по профилирующим дисциплинам, являются психологи, задача которых — оценить стиль общения абитуриентов, их коммуникативные навыки и социально-психологические личностные качества [7].

В отличие от судебно-экспертной работы, состоящей преимущественно в лабораторных исследованиях, технико-криминалистическое обеспечение правоохранительной деятельности связано с большим количеством стрессовых ситуаций.

Участвуя в осмотрах мест происшествия, охране общественного порядка, следственных действиях и оперативно-розыскных мероприятиях, специалисты экспертной службы воочию сталкиваются с имеющимся в обществе негативом, что значительно повышает их психоэмоциональное напряжение. Как правило, оно обусловливается следующими стрессогенными причинами:

- риск для жизни и здоровья;
- дефицит времени для анализа обстоятельств и принятия решений;
- противодействие со стороны преступников;
- угроза мести сотруднику или членам его семьи со стороны преступника (сообщников) за его профессиональную деятельность;
- высокая цена возможных ошибок;
- осознание высокой ответственности (в том числе и уголовной) за результаты и последствия работы;
- конфликтные ситуации в процессе служебной деятельности.

При доминирующей «беловоротничковой» направленности деятельности экспертно-криминалистических подразделений они представляют собой силовое ведомство со специфическими силовыми функциями, выполнение которых периодически возлагается и на их сотрудников. Иногда подобный «холодный душ» отрицательно влияет на психоэмоциональное состояние конкретных индивидов, приводя к негативным последствиям. Интеграционная направленность экспертной службы предусматривает участие ее специалистов в обеспечении расследования практически всех категорий дел, независимо от подследственности. При общей правоохранительной сущности служебной деятельности экспертно-криминалистическое обеспечение работы правоохранительных органов имеет многовекторный характер, предполагая «сервисное» обеспечение подразделений с четко обозначенными задачами, но разными путями их достижения. Такое положение вещей заставляет эксперта быть в постоянном «профессиональном тонусе», осваивать методы и принципы правоохранительной работы того или иного подразделения МВД, а следовательно, углубляет действие обозначенных выше стрессогенных причин, что может привести к снижению производительности и качества выполняемых работ и, как следствие, к потере мотивации. Это также может происходить на фоне низкого уровня материально-технической базы подразделения, несовместимого с поставленными перед ним задачами.

Решение проблем, связанных с ухудшением психоэмоционального состояния сотрудников экспертно-криминалистических подразделений, как правило, возлагается на их руководителей. Теоретически каждый руководитель должен профилактировать возникновение ситуаций, связанных с возрастанием психоэмоциональной напряженности сотрудников, проводя различные тематические психологические тренинги. Это большая работа, предполагающая психотренинговую подготовку руководителей подразделений, создание научно-практических центров психологического сопровождения деятельности правоохранительных органов и соответствующей нормативно-методической базы.

Следовательно, проблемы психологии экспертной деятельности, хотя и решались еще в 60-е годы прошлого века, до сих пор не нашли однозначного практического разрешения. Решать их должны криминалисты и психологи-правоведы с использованием международного опыта.

Список использованной литературы

1. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учеб. — М.: Право и закон: Юрайт-Издат, 2002. — 320 с.
2. Яковлев Я.М. Психологическая структура экспертной деятельности: Сб. — М.: ВНИИСЭ, 1973. — Вып. 7. — С. 118.
3. Рудик П.А. Психология. — М., 1964. — 400 с.
4. Бондарчук М.Т. Методологічні засади та принципи психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 27–28 трав. 2005 р.): У 2 ч. — Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. — Ч.1. — С.16.
5. Комиссаров Н.Л. Тренинговые технологии как элемент профессиональной подготовки экспертов-криминалистов // Там само. — С. 265.
6. Сегай М.Я. Актуальные проблемы психологии экспертной деятельности // Криминалистика и судебная экспертиза. — К.: РИО МВД УССР, 1972. — Вып. 9. — С. 154.
7. Литвинова Г.А. Международный опыт использования тренинговых технологий в деятельности полиции // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 27–28 трав. 2005 р.): У 2 ч. — Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. — Ч. 1. — С. 62.

УДК 81'373.43:343.98(476)

Д.В. Исютин-Федотков, кандидат юридических наук,
доцент кафедры криминалистики учреждения образования
«Академия Министерства внутренних дел
Республики Беларусь»

ТЕНДЕНЦИЯ НЕОЛОГИЗАЦИИ ЯЗЫКА КРИМИНАЛИСТИКИ

Рассмотрены проблемы неологизации языка криминалистики. Приведены примеры использования новых терминов в этой области. Отмечается влияние неологизации языка науки на криминалистическое образование. Сделан вывод, что новации языка криминалистики должны происходить в условиях дискуссии.

Ключевые слова: язык криминалистики, неологизация, термин, получение образцов для сравнительного исследования, Арт-криминалистика.

Развитие науки и техники всегда связано с появлением новых понятий, и криминалистика не является в этом плане исключением. Тенденция к неологизации [1] языка в этой области обусловлена объективными изменениями в современной жизни и является естественным процессом, отражающим общие направления развития русского языка вообще и языка науки в частности [2].

Использование криминалистикой достижений естественных и технических наук способствовало появлению таких терминов, как «криминалистическая дерматоглифика», «криминалистическая голография», «компьютерно-техническая экспертиза», «ольфакторные следы», «лингвокриминалистика» и др.

Неологизация языка криминалистики отражена в работах многих ученых-криминалистов. Например, Г.И. Грамович предлагает употреблять термин «процессуальное фиксирование» в случаях, когда речь идет о процессуальном закреплении выявленных данных. Если же имеется в виду использование научно-технических средств для запечатления этих данных, целесообразнее использовать термин «криминалистическая фиксация» [3]. В справочной литературе понятия «фиксирование» и «фиксация» рассматриваются как синонимы [1; 4; 5].

Необходимо обратить внимание на различие терминологии, используемой в законодательстве и в литературе относительно приобретения образцов для сравнительного исследования. Так, в Республике Беларусь Уголовно-процессуальным кодексом предусматривается получение образцов для сравнительного исследования, законом «Об оперативно-розыскной деятельности» — сбор образцов, Таможенным кодексом — взятие образцов. В юридической литературе встречаются такие выражения, как «отбор» [6] и «изъятие» [7] образцов.

С этимологической точки зрения, слово **получить** обозначает взять, приобрести вручаемое, предлагаемое, искомое; добыть, произвести из чего-нибудь; испытать что-нибудь, подвергнуться чему-нибудь [8, с. 481–482];

сбор (собрать) — сосредоточить, соединить в одном месте, созвав или заставив прибыть куда-нибудь; сосредоточить где-нибудь, добывая, приобретая или разыскивая; получить за себя, в свою пользу; соединить в одном месте, сложить, приготовить [8, с. 643; 9, с. 179–188];

брать (взятие) — захватывать руками, хватать, держать, собирать, доставать, присваивать себе, получать (приобретать, нанимать, добывать и т. д.) в свою собственность, в свое пользование, распоряжение; принимать (с какой-нибудь целью, обязательством, на каких-нибудь условиях); овладевать кем-нибудь, чем-нибудь [8, с. 52, 70; 9, с. 18; 10];

отбор — выделение кого-чего-нибудь из какой-нибудь среды [8, с. 400];

изъятие (изъять) — исключение, устранение, отступление (от нормы) [8, с. 212].

Использование в литературе различной терминологии объясняется стилистическими особенностями русского языка и непродуманными новациями. Но разнотерминов в законодательстве недопустим [11–13]. Удачным, с этимологической точки зрения, будет применение термина «получение» образцов, который в своем значении наиболее полно отражает сущность данного процессуального действия. С нашей точкой зрения согласен В.А. Гавриков [14, с. 120–121]. По его мнению, понятие «получение» образцов по содержанию гораздо шире, чем понятия «изъятие» и «истребование», поскольку охватывает действия следователя и по истребованию и по изъятию образцов, в силу чего выступает по отношению к ним в качестве родового понятия.

Самой распространенной в юридической литературе является классификация образцов по времени получения и условиям возникновения [15; 16]. По данному основанию образцы для сравнительного исследования могут быть свободными, условно свободными и экспериментальными.

Свободные образцы выполнены преимущественно вне связи с расследуемым преступлением и до возбуждения уголовного дела (записки, дневники, рукописи и т. д.). Они изымаются для проведения экспертизы во время осмотров, выемок, обысков.

Условно свободные образцы выполнены в связи с расследуемым преступлением, но не специально для проведения экспертизы (например, собственноручно написанные заявления, объяснения, протоколы).

Экспериментальные образцы выполнены специально для проведения экспертизы. Они являются вариантными. Их получают в процессе следственного действия для сравнительного исследования либо их самостоятельно получает эксперт в процессе проведения экспертизы. В последнем случае сведения об этом действии эксперт отражает в своем заключении.

Н.И. Долженко считает, что терминологически термины «свободные», «условно свободные» и «экспериментальные» являются неудачными. По ее мнению, термин «экспериментальные образцы» представляется искусственным и надуманным. Обосновывая свою позицию, она считает, что «специально вызываемое явление, которое можно повторить несколько раз, создав или выбрав для этого необходимые условия (например, прицельный выстрел), вовсе не обязательно представляет собой эксперимент, т. е. опыт. Никак нельзя назвать экспериментальными такие действия, как получение образцов крови, отпечатков пальцев». Еще более неудачен термин «свободные образцы» в том смысле, что их возникновение может быть и не связано с

расследуемым уголовным делом» [17]. Н.И. Долженко предлагает более приемлемые, по ее мнению, понятия: применительно к свободным образцам — докриминальные; к условно свободным — посткриминальные; к экспериментальным — специальные. И такое деление она распространяет на образцы, получаемые в ходе расследования по уголовным делам.

Согласиться с точкой зрения Н.И. Долженко нельзя. Ее не поддерживает также В.А. Гавриков [14, с. 45–46]. На наш взгляд, применение термина «экспериментальные образцы» оправдано и получение экспериментальных образцов крови или отпечатков пальцев, например, является ничем иным, как опытом в узком смысле слова. Опыт — это «воспроизведение какого-нибудь явления, создание чего-то нового в определенных условиях с целью исследования, испытания» [8, с. 392]. Прицельный выстрел, упоминаемый для примера Н.И. Долженко, является экспериментом, так как для получения любых экспериментальных образцов всегда создаются специальные условия.

В справочной литературе эксперимент трактуется как «научно поставленный опыт, наблюдение исследуемого явления в точно учитываемых условиях, позволяющих следить за ходом явления и многократно воспроизводить его при повторении этих условий» [18]. По мнению Р.С. Белкина, «в общей форме эксперимент — это искусственное систематическое изменение условий наблюдаемого явления в связи его с другими явлениями. Цель эксперимента — выяснение природы наблюдаемого явления, его сущности и происхождения, путей и методов сознательного овладения им. Экспериментальный метод, будучи применен в процессе судебного исследования, позволяет опытным путем убедиться в правильности представлений о том или ином факте, имеющем значение для дела, или опытным путем получить новые доказательства этого факта. Эксперимент позволяет участникам уголовного процесса непосредственно, лично убедиться в существовании и течении того или иного явления» [19].

На наш взгляд, общепринятое объяснение сущности свободных образцов относительно того, что они созданы до возбуждения уголовного дела и вне связи с ним, удачно. Такого рода образцы свободны от умышленного влияния на их признаки, качества и свойства и со стороны заинтересованных лиц. Условно свободные образцы появляются в уголовном деле без создания особых условий и, как правило, не в связи с подготовкой материалов для экспертизы.

Таким образом, деление образцов на свободные, условно свободные и экспериментальные допустимо.

Неологизация языка науки криминалистики неизбежно влияет на криминалистическое образование [20; 21]. Так, юридический факультет Санкт-Петербургского гуманитарного университета профсоюзов в 2006/2007 учебном году планирует ввести специализацию «Арт-правоведение», предполагающую изучение «Арт-криминалистики». Данная дисциплина предусматривает «изучение приемов расследования “биографии” произведений искусства, установление их авторства, подлинности и юридической чистоты с привлечением экспертно-криминалистических методов, современных информационных технологий и др.» [22].

Санкт-Петербургский гуманитарный университет профсоюзов 25 января 2007 г. планирует провести Всероссийскую научно-практическую конференцию «Междуна-

родный художественный бизнес как объект права», одним из направлений которой является «Арт-криминалистика» [23].

Нет сомнений, что появление новых терминов в криминалистике положительно влияет на ее развитие. Вместе с тем следует согласиться с Г.Н. Мухиным в том, что «становится обычным такое явление, когда неотработанные и незащищенные с точки зрения общепризнанной научной процедуры «модные» термины насильственно внедряются в понятийный аппарат курса. Четкость, лаконичность, обоснованность изложения мысли, ясность научного языка все реже встречаются не только в научной, но и учебной криминалистической литературе, все чаще появляются вычурность стиля и новомодная терминология» [24].

По мнению Р.С. Белкина, «введение в криминалистику нового термина оправдано лишь в двух случаях: при появлении в науке нового понятия, которое не может быть выражено старыми терминами, и при новом аспекте рассмотрения старого понятия, когда термин необходим для обозначения выявленного качества объекта. К сожалению, это принципиальное правило соблюдается в современных условиях не всегда» [25]. В качестве примеров можно привести термины «криминалистическая гомология», «криминалистическая документология», «криминалистическая скриберология», «криминалистическая фонология» и др.

В заключение отметим, что новации языка науки криминалистики должны происходить в условиях дискуссии и не приводить к многозначности употребляемых терминов. Негативные изменения в языке учебного курса криминалистики снижают эффективность и качество криминалистической подготовки тех юристов, кому предстоит раскрывать и расследовать преступления.

Список использованной литературы

1. Толковый словарь русского языка. — М.: ОРФО, Информатик, 2004. (Электронные текстовые данные (42 287 104 байт)).
2. Радецька В.Я. Мова науки криміналістики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — К., 2002. — 200 с.
3. Грамович Г.И. Криминалистическая техника (научные, правовые, методологические, организационные основы): Монография. — Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. — С. 86.
4. Энциклопедия Кирилла и Мефодия. — М.: Great Encyclopedia, 2001 (версия 1.0.0.1, Cyril & Methodius Copyright (2000). Электронные текстовые данные (4 791 173 120 байт)).
5. Большая Российская энциклопедия. — М.: Науч. изд-во «Большая Рос. энцикл.»: ЗАО «Гласнет», 2002. (Электронные текстовые данные (2 699 804 672 байт)).
6. Судебно-экспертное исследование вещественных доказательств / О.М. Дятлов, И.С. Андреев, О.С. Бочарова и др.; Под общ. ред. О.М. Дятлова. — Минск: Амалфея, 2003. — С. 92.
7. Россинская Е.Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации». — М.: Право и закон: Юрайт-Издат, 2002. — С. 127.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. — 18-е изд. — М., 1986. — 795 с.
9. Краткий толковый словарь русского языка / Под ред. В.В. Розановой. — М.: Рус. яз., 1990. — 254 с.
10. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1881. — Т. 1. — С. 125.
11. Язык закона / Под ред. А.С. Пиголкина. — М.: Юрид. лит., 1990. — С. 112 – 150.
12. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии / Под ред. А.Я. Сухарева. — М.: Наука, 1987. — С. 49 – 108.
13. Губаева Т.В. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. Язык и право. — М.: Норма, 2004. — С. 60.
14. Гавриков В.А. Получение образцов для сравнительного исследования (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 2004. — 180 с.

15. *Криминалистика: Учеб. пособие* / А.В. Дулов, Г.И. Грамович, А.В. Лапин и др.; Под ред. А.В. Дулова. — Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. — С. 387.
16. *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.* Криминалистика: Учеб. / Под ред. Р.С. Белкина. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — С. 670.
17. *Долженко Н.И.* Образцы для сравнительного исследования и тактика их получения: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — М., 2000. — С. 42 – 43.
18. *Словарь иностранных слов.* — М., 1981. — С. 588.
19. *Белкин Р.С.* Экспериментальный метод исследования в советском уголовном процессе и криминалистике: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Всесоюз. ин-т юрид. наук. — М., 1961. С. 8 – 10.
20. *Михайлов М.А.* Задания орфографического контроля в преподавании криминалистики // Проблемы права на зламi тисячолiть: Матеріали міжнар. наук. конф. — Д.: ІМА Прес, 2001. — С. 513 – 515.
21. *Филиппов А.Г., Яблоков Н.П.* Качественные учебники — основа высокого уровня юридического образования (Об одной творческой неудаче) // Юрид. образование и наука. — 1999. — № 2. — С. 27 – 29.
22. <http://www.kalinovsky-k.narod.ru/masp/art-pravo.html>
23. <http://www.iuaj.net/nw/06-03-11.htm>
24. *Мухин Г.Н.* Дискуссионные проблемы и перспективные направления криминалистической науки и образования // Пробл. криминалистики: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Г.Н. Мухин. — Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. — Вып. 2. — С. 7.
25. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — С. 81.

УДК 343.85

Г.А. Хань, старший викладач Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ

ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ (КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто криміналістичний аспект профілактики злочинів. Висвітлено дискусійні теоретичні питання криміналістичної профілактики. Запропоновано рекомендації щодо планування криміналістичної профілактики злочинів та взаємодії слідчого з експертом-криміналістом під час здійснення профілактичних заходів.

Ключові слова: криміналістична профілактика, криміналістична методика, планування профілактичної діяльності, експертна профілактика.

Питання криміналістичної профілактики злочинів залишається дискусійним. На нашу думку, це зумовлено міждисциплінарним характером профілактики злочинів. Усі науки, котрі так чи інакше стосуються боротьби зі злочинністю, розглядають питання криміналістичної профілактики злочинів. У цьому найбільш повно виявляються взаємозв'язок і взаємодія кримінології, криміналістики та інших правових наук. У криміналістичній літературі проблеми профілактики злочинів досліджувалися в наукових працях таких учених, як Р.С. Белкін, О.Я. Баєв, М.В. Терзієв, С.П. Митричев, А.І. Вінберг, О.М. Васильєв, В.П. Колмаков, Г.А. Матусовський, В.Ф. Зудін, В.М. Шевчук. Проте загалом проблематика криміналістичної профілактики ще не дістала належного висвітлення.

Метою дослідження є критичний аналіз теоретичних положень криміналістичної профілактики злочинів та визначення основних напрямів організації профілактичної роботи слідчого й експерта-криміналіста.

Насамперед потрібно вирішити концептуальне питання: чи є взагалі профілактична діяльність предметом дослідження криміналістики. Взаємозв'язок криміналістики і кримінології виявляється в тому, що дані криміналістики використовуються для вирішення кримінологічних завдань запобігання злочинам, а дані кримінології — під час створення криміналістичних характеристик злочинів і розроблення окремих методик розслідування. Існують певні відмінності між кримінологічним і криміналістичним підходами до проблеми профілактики злочинів. Якщо кримінологія вивчає злочинність як явище, суспільний феномен і розробляє рекомендації щодо профілактики злочинності в цілому чи окремих її видів, то метою криміналістичної профілактики є розроблення рекомендацій щодо запобігання конкретним злочинам. При цьому використовуються спеціальні криміналістичні засоби і методи.

Проте єдиної думки щодо того, які засоби і методи слід відносити до криміналістичних, немає.

Г.М. Александров, наприклад, відніс до криміналістичних усі без винятків методи профілактики злочинів. М.В. Терзієв обмежив завдання криміналістики розробкою тільки «спеціальних заходів» профілактики злочинів, але не розкрив їхнього змісту. С.П. Митричев вважає, що криміналістика має розробляти технічні засоби сигналізації

та профілактики злочинів. А.І. Вінберг спочатку відносив до криміналістичних лише технічні засоби, що перешкоджають вчиненню злочинів і запобігають їхньому скоєнню або утруднюють його. Згодом він дійшов висновку, що криміналістика повинна розробляти науково-технічні й тактичні прийоми та засоби запобігання злочинам.

Дальший крок до сучасного розуміння криміналістичної профілактики зробив О.М. Васильєв, віднісши до криміналістичних різні технічні засоби профілактики, а також методи з'ясування причин розслідуваного злочину (див. [1, с. 152]). Вирішальним був внесок у становлення теорії криміналістичної профілактики В.П. Колмакова, який висунув ідею створення самостійного розділу криміналістики — криміналістичної профілактики і запропонував вважати криміналістичними засобами запобігання злочинам науково-технічні та оперативно-тактичні прийоми і засоби, які ґрунтуються тільки на даних криміналістики і спрямовані на виявлення, дослідження та усунення причин і умов, що сприяють злочинам, а також на запобігання злочинам, які ще тільки готуються, та припинення злочинів, що почалися [2]. І.Я. Фрідман підтримав ці ідеї і запропонував розглядати як криміналістичні всі засоби, розроблення, вдосконалення та використання яких з метою профілактики злочинів можливі на основі криміналістики незалежно від джерела виникнення і первісної мети їх створення [3, с. 15]. В.Є. Емінов уточнив положення щодо розроблення та використання технічних засобів профілактики і запропонував розрізняти засоби, які спеціально розробляються для цього (спеціальні, тобто криміналістичні), і технічні засоби іншого основного призначення, але з деякими властивостями, що дають змогу використовувати їх для запобігання злочинам (загальнотехнічні засоби). Перші розробляються криміналістами, а другі криміналісти повинні використовувати для розроблення рекомендацій щодо запобігання злочинам [4].

Викладене вище дає підстави для таких висновків. По-перше, на початковому етапі розвитку вчення про криміналістичну профілактику злочинів криміналісти істотно обмежували сферу цієї діяльності, розглядаючи лише питання створення чи використання технічних засобів, що перешкоджають вчиненню злочинів. По-друге, загальнометодологічні питання профілактики злочинів було віднесено до компетенції кримінології. Однак, на думку Г.А. Матусовського, народжена саме в криміналістиці ідея профілактики злочинів стимулювала після тривалої перерви в 60-х роках ХХ ст. розроблення кримінологічних проблем профілактики злочинів, але надалі намітилася зворотна тенденція. Відродження і дальший розвиток кримінології як науки про причини злочинності та профілактику злочинів позитивно позначилися на дослідженні питань криміналістичної профілактики. Вирішення їх на кримінологічній основі сприяло підвищенню наукового рівня досліджень [5, с. 193]. Нині більшість учених-криміналістів вважає, що криміналістичну профілактику злочинів потрібно розглядати як окрему криміналістичну теорію [6].

Разом з тим дискусійним залишається питання стосовно того, чи повинна окрема методика розслідування злочину містити самостійний розділ про профілактичну діяльність слідчого. Зокрема, Р.С. Бєлкін вважає, що ні. На його думку, загальні відомості про неї має охоплювати вчення про принципи організації діяльності, пов'язаної із збиранням, дослідженням, оцінюванням та використанням доказів, а опис типових для окремих видів злочинів причин та умов, що сприяють їх учиненню, має бути в розділі про криміналістичну характеристику [7, с. 75]. Інший погляд, який ми поділяємо, полягає в тому, що криміналістична профілактика злочинів є окремим, заключним структурним елементом криміналістичної методики як один із об'єктів її

дослідження. Як зазначає А.Ф. Волобуєв, вивчення питань профілактики злочинів у криміналістиці, зокрема в методиці розслідування окремих видів злочинів, дає змогу інтегрувати криміналістичні й кримінологічні знання в підготовці кадрів для правоохоронних органів. При цьому криміналістична методика, ґрунтуючись на теоретичних положеннях кримінології, повинна давати практичну інтерпретацію цих знань стосовно злочинів окремих видів та груп, розробляючи відповідні криміналістичні рекомендації [8, с. 285].

На думку В.М. Шевчука, криміналістичну профілактику злочинів слід розглядати у двох аспектах: 1) як специфічну діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється із застосуванням засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і пов'язана зі встановленням причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також із вжиттям спеціальних криміналістичних засобів профілактики, запобігання та припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування виступають органи дізнання, оперативно-розшукові органи, слідчий, експерт, прокурор, суддя; 2) як один із наукових напрямів криміналістичної науки, як окрему криміналістичну теорію [9, с. 215].

Основними напрямками розвитку теорії криміналістичної профілактики можуть бути:

- вивчення закономірностей утворення, виявлення та дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних для тих чи інших видів злочинів;
- дослідження та розроблення техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів та методів виявлення, фіксації і вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від злочинних посягань;
- розроблення і вдосконалення методів та прийомів виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів;
- виділення у кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу;
- виявлення та дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування, і розроблення на їх основі головних напрямів діяльності із запобігання злочинам;
- визначення та прогнозування комплексу профілактичних заходів, які є найефективнішими і найдієвішими в кожній із виділених ситуацій;
- розроблення та дослідження заходів припинення окремих видів злочинів і запобігання їм при підготовці, вчиненні або приховуванні [10, с. 38].

Тривалий час профілактична робота слідчого залишалася поза увагою криміналістів. А розкриття та розслідування злочинів тільки тоді може вважатися повним, всебічним і об'єктивним, коли встановлено всі факти й обставини вчиненого злочину, в тому числі й ті, що сприяли його скоєнню. Більше того, ст. 23 КПК України прямо вказує на необхідність виявлення цих обставин слідчим, органом дізнання і судом. Стаття 23¹ КПК України вимагає від слідчого вжиття заходів для усунення обставин, що сприяли вчиненню злочину, тобто покладає на органи досудового слідства вжиття спеціальних заходів запобіжного характеру.

Аналіз емпіричного матеріалу показав, що 83 % опитаних співробітників ОВС оцінюють профілактичну роботу як незадовільну. Серед найбільш доцільних методів профілактики злочинів респонденти назвали, %:

- виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, — 78,9;

- своєчасне виявлення та розкриття злочинів — 26;
- виховний вплив на підозрюваного в ході розслідування — 32;
- роз'яснювальну роботу серед населення — 12.

Ця проблематика, очевидно, перебуває в полі інтересів криміналістики і вимагає наукового розроблення. Як зазначає Р.С. Белкін, метою профілактичної діяльності слідчих та інших правоохоронних органів не може бути повне викорінення злочинності в країні. Її завдання насамперед полягає у зниженні кількісних і якісних показників злочинності, зменшенні її впливу на суспільство і державу, підвищенні рівня особистої безпеки громадян, захисті їхніх законних прав та інтересів [11, с. 964].

Вважаємо, що свою профілактичну роботу слідчий повинен планувати ще на початковому етапі розслідування. Основними напрямками її планування мають бути:

- 1) виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину при проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- 2) вивчення особистості підозрюваного (обвинувачуваного) у ході слідчих дій, використання оперативної інформації та криміналістичних банків даних;
- 3) установлення причинних зв'язків між особистістю злочинця та обставинами вчиненого злочину;
- 4) виявлення й розкриття в ході досудового слідства інших вчинених злочинів і правопорушень не тільки з боку підозрюваного (обвинувачуваного), а й інших осіб, котрі своїми діями чи бездіяльністю сприяли вчиненню злочинів;
- 5) планування і здійснення конкретних заходів щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину;
- 6) використання в ході проведення слідчих дій і тактичних операцій заходів запобіжного і виховного характеру, вплив на позитивні сторони особистості злочинця;
- 7) планування слідчим і широке використання профілактичного впливу трудових колективів, родини, національних традицій, конфесій, засобів масової інформації.

Р.С. Белкін розрізняв такі групи криміналістичних засобів і методів профілактики:

- 1) засоби і методи встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню чи прихованню злочинів;
- 2) засоби і методи одержання інформації про злочини, що готуються;
- 3) засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних зазіхань і створення сприятливих умов для виникнення доказової інформації [1, с. 154].

Криміналістичними засобами і методами встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню чи прихованню злочинів, можуть бути:

- засоби і методи безпосереднього встановлення цих даних слідчим і судом;
- засоби і методи одержання органом досудового слідства чи судом опосередкованої інформації про ці причини та умови;
- засоби і методи експертного встановлення цих даних.

Перші дві групи засобів і методів багато в чому аналогічні засобам і методам одержання інформації про злочин, що готується. Вони виступають тими умовами планування та організації проведення досудового і судового слідства і тими тактичними прийомами та методичними рекомендаціями, здійснення яких дає змогу слідчому і суду безпосередньо переконатися в існуванні тих чи інших фактичних даних, які відображають наявність зазначених причин і умов, а також одержати інформацію про злочини, що готуються [1, с. 154–155].

У зв'язку з цим слід розрізняти такі види профілактики:

- 1) слідчу — здійснюється слідчим під час розслідування злочинів;

2) оперативну — застосовується органом дізнання та оперативно-розшуковими органами у процесі виявлення й розкриття злочинів;

3) експертну — використовується при проведенні судових експертиз;

4) судову — провадиться при розгляді кримінальних справ у суді [12, с. 209].

На наш погляд, варто детальніше розглянути засоби і методи експертної профілактики злочинів. На думку С.П. Митричева, цілями експертної профілактики є:

— встановлення способу вчинення злочинів і обставин, що зробили можливим застосування злочинцями цього способу;

— виявлення причин, що утруднили розкриття злочину, встановлення способів приховання злочину;

— розроблення ефективних техніко-криміналістичних засобів і методів запобігання злочинам [1, с. 154–155].

Цілі експертної профілактики повністю збігаються з цілями профілактичної роботи слідчого, але досягаються іншими техніко-криміналістичними методами і засобами. Експертна профілактика сприяє створенню умов, що утруднюють вчинення злочинів, своєчасному припиненню злочинних зазіхань, тобто є стримуючим чинником, а також забезпечує сприятливі умови для виникнення доказової інформації. Виявлені під час проведення експертиз обставини, що сприяли вчиненню злочину чи однорідних злочинів, мають бути узагальнені експертною установою: за цим фактом вироблені відповідні рекомендації, що в рамках взаємодії мають бути передані до органів досудового слідства для вжиття відповідних профілактичних заходів.

Одним із найбільш ефективних засобів установлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, є *судова експертиза*. Профілактична діяльність експертно-криміналістичних підрозділів здійснюється в процесуальній (участь у слідчих діях, проведення судових експертиз) та непроцесуальній формах. Для *непроцесуальної* форми експертної профілактики характерні такі види практики: довідково-консультативна, узагальнення та аналіз експертної практики, вивчення й узагальнення практики застосування криміналістичних засобів і методів, участь у правовій пропаганді та профілактичних заходах, проведення теоретичних та експериментальних досліджень, участь в організації та проведенні занять із посадовими особами відповідних відомств [13]. В окремих випадках слідчий може прямо поставити перед експертом відповідні питання, наприклад, у разі проведення автотехнічної експертизи (які обставини, пов'язані з дорожньою обстановкою або технічним станом автомобіля, сприяли вчиненню дорожньо-транспортної пригоди). Проте слідчий може і самостійно зробити відповідні висновки, спираючись на результати експертного дослідження, наприклад, якщо експертизою нафтопродуктів в бензині виявлено домішки більш низьких його сортів. Навіть якщо висновки експерта є вірогідними, проміжні результати експертного дослідження, що стосуються зазначених обставин, можуть бути вірогідними, а отже, бути підставою для висунення відповідної версії слідчого про обставини, що сприяли вчиненню злочину [11, с. 968]. При цьому зазначимо, що схожу версію експерт може висунути і самостійно (ст. 200 КПК України) щодо обставин, які мають значення для справи, навіть якщо питання йому не були поставлені. Це один із напрямів профілактичної діяльності експерта. У цьому разі він може викласти виявлені обставини у своєму висновку. Ці обставини можуть стати підставою для допиту експерта як фахівця і призначення додаткового експертного дослідження. На нашу думку, експертні установи мають періодично робити узагальнення за виявленими обставинами, що сприяли вчиненню злочинів, і розробляти відповідні рекомендації щодо

усунення чи послаблення дії цих чинників. У межах взаємодії слідчого з експертними установами такі узагальнення й рекомендації можуть істотно допомогти в розслідуванні та профілактиці злочинів.

Отже, проведене дослідження дає змогу сформулювати такі основні висновки:

1. Криміналістична профілактика злочинів є окремою криміналістичною теорією. Її слід розглядати як заключний самостійний структурний елемент методики розслідування окремих видів злочинів.

2. Профілактичну роботу слідчий повинен планувати на початковому етапі розслідування, а далі вона має здійснюватися за визначеними в плані напрямками.

3. Взаємодія слідчих і експертних підрозділів щодо узагальнення та аналізу обставин, які сприяли вчиненню злочинів, і розроблення на цій основі рекомендацій профілактичного характеру значно поліпшать рівень профілактичної роботи у боротьбі зі злочинністю.

Список використаної літератури

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: Юристъ, 1997. — Т. 1: Общая теория криминалистики. — 408 с.
2. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Сов. государство и право. — М., 1961. — № 12. — С. 106 – 109.
3. Фридман И.Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1974. — 38 с.
4. Эминов В.Е. О понятии и методике разработки технических средств предупреждения хищений социалистической собственности // Вопр. борьбы с преступностью. — М., 1968. — № 8. — С. 79 – 81.
5. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. — Харьков: Консум, 1999. — 480 с.
6. Зудин В.Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. — 127 с.
7. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. — 3-е изд. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2001. — 837 с.
8. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. — Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. — 336 с.
9. Шевчук В.М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики: Монографія. — Х.: Гриф, 2003. — 280 с.
10. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. — 98 с.
11. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. — М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. — 990 с.
12. Кузьмічов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Моїсєєва. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.
13. Зинин А.М., Майлис Н.П. Экспертная профилактика // Судебная экспертиза: Учеб. — М.: Право и закон: Юрайт-издат, 2002. — С. 195 – 198.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ І ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.148:161.221.2

В.В. Седнев, доктор медицинских наук, доцент,
заведующий сектором Донецкого научно-исследовательского
института судебных экспертиз Министерства юстиции Украины,
профессор Донецкого государственного
университета управления

ПОСТАНОВКА ВОПРОСОВ ЭКСПЕРТУ

Рассмотрены проблемы постановки вопросов эксперту как общенаучная, так и специфическая экспертологическая. Выделены конструктивные составляющие вопроса эксперту и основные типы ошибок при его постановке. Представлен анализ элементов вопросительного высказывания применительно к судебной экспертизе. Намечены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: логика вопросов (эротетическая логика), методология, право, криминалистика, судебная экспертиза.

Данная работа представляет собой фрагмент продолжительного обширного исследования в области методологии судебной экспертизы, часть результатов которого уже опубликована [1–3]. Настоящее исследование рассматривает как относительно новое для общей теории судебной экспертизы, так и недостаточно изученное в методологии науки направление. Если сосредоточиться только на литературных источниках, посвященных проблемам экспертологии, то данная проблема обсуждается лишь в некоторых из них [4–6]. Обращение к логике [7–10] и семиологии [11; 12] дает мало удовлетворительных ориентиров для практического применения. Сказанное и определяет актуальность и значимость данного исследования.

Цель настоящей работы — рассмотрение теоретических и прикладных аспектов проблемы постановки вопросов эксперту. Понимая при этом всю обширность и относительную неразработанность заявленной темы, автор рассматривает данную статью преимущественно в ключе постановки задач.

Литературные данные мы намерены рассматривать с некоторым отступлением от академического требования идти от фундаментальных общенаучных положений к особенностям их реализации в конкретной дисциплине. Такой подход, как будет показано ниже, обусловлен спецификой темы и предлагаемого подхода к её реализации.

© В.В. Седнев, 2006

Рассмотрение требований и процедур постановки вопросов эксперту в литературе, посвященной фундаментальным аспектам экспертологии, представлено в незначительной мере и в форме рекомендаций-требований. Так, А.В. Дулов [4] указывает на ошибки при постановке вопросов: отсутствие необходимости применения специальных познаний, постановку правовых вопросов (с. 36), исследование действий и поведения лиц, когда эти действия регулируются нормами, не требующими специальных познаний (с. 48), а также приводит ряд требований — конкретность, ясность и четкость формулировок, наличие указания на ситуацию (с. 66), соответствие вида экспертизы, учет фактической возможности ответа, последовательность постановки (с. 67). А.Р. Шляхов [5] приводит более сжатый перечень требований: отсутствие юридических элементов (с. 11), востребованность именно специальных познаний, объективность (с. 12). В пособиях [6, с. 16; 13, с. 19] кратко повторяются требования, приведенные А.В. Дуловым.

Таким образом, решение данной проблемы в общей теории судебной экспертизы трудно признать как исчерпывающим, так и позволяющим создать какой-либо систематизированный подход к анализу вопросов эксперту.

Примечательно, что рассмотрение проблематики вопросительных высказываний в общенаучной литературе показывает малоудовлетворительное состояние данной задачи в прикладных научных дисциплинах. Из большинства литературных источников следует, что данная проблема разработана относительно мало [7; 9] и что так называемая «логика вопросов» (эротетическая логика) существует в виде фрагментарно представленного учения [10]. Основное внимание в литературе уделяется постановке вопросов с обучающими целями и в конечном итоге сводится к тем или иным вариантам сократического диалога. Во многих литературных источниках практически в неизменном виде представлены выдвинутые еще Аристотелем в «Топиках» [14], «Аналитиках» [15] и в работе «Об истолковании» [16] базовые положения — рассмотрение вопроса через сопоставление с суждением как отражением альтернативности. При этом Стагирит указывал на существование двух форм вопросов — диалектических, то есть используемых в спорах для достижения победы над противником (примечательно, что вовсе не истины!), и исследовательско-познавательных, употребляемых при познании окружающего мира, что и развивается большинством специалистов. Хотя еще Р. Декарт [17] подверг ревизии данные положения и выдвинул требования к составляющим элементам вопроса: наличие неизвестного, которое должно быть обозначено и представлено посредством известного. Современные авторы, рассматривающие логику вопросительных высказываний, относительно сходным образом формулируют дефиницию понятия. Так, В. Зебет [9, с. 34] не дает определение понятия «вопрос», но предлагает определение понятия «вопросительное предложение» как особого вида побудительные предложения, соединяющие вопрос с требованием передачи информации. Ю.В. Ивлев [8, с. 59] предлагает сходное определение — «мысль, в которой выражается требование или просьба дополнить имеющуюся информацию с целью устранения или уменьшения познавательной неопределенности». Применительно к цели данной работы наиболее перспективным представляется определение Санкт-Петербургской логической школы [7, с. 477–478] вопроса как незаконченного (или неполного) высказывания, в котором на основе уже имеющейся требуется найти дополнительную информацию, наличие которой (вкупе с уже имеющейся) представляет полный правильный или неправильный ответ.

При этом рассматривается как само тело вопроса, так и условия его формулировки: наличие информационных предпосылок [8, с. 60], познавательной неопределенности [7, с. 477]. Приводится классификация вопросов: логически корректные (имеющие хоть один правильный ответ) и логически некорректные (бессмысленные, неопределенные, провокационные, тавтологичные) [8, с. 61–63], а также в зависимости от видов ответа: фактуальные (описательные), объяснительные, предсказательные (два последних типа отнесены к концептуальным) [7, с. 479–480].

Далее при рассмотрении заявленной проблемы мы намерены следовать логике предикатов как базовой теоретической концепции, используя при необходимости процедуры других логик. Известно, что высказывание (независимо от назначения — повествовательное, вопросительное и прочее) рассматривается как составное, включающее терм-субъект — то, о чем, о ком говорится в высказывании, и предикат — то, что говорится о терм-субъекте. Принято выделять предикаты свойств и отношений различных порядков (первого, второго и т. д.) [9; 18].

Общей спецификой постановки вопросов эксперту является то, что в когнитивном аспекте именно этим и начинается судебная экспертиза, — формулирование органами следствия и суда вопросов, требующих специальных познаний. Отсюда неизбежность парадокса, когда вопросы специалисту ставятся неспециалистами, то есть лицами, обладающими общими и юридическими познаниями, которые требуют специальных познаний. Кроме прочего, это требует от эксперта неоднократного «перевода» первоначально поставленных вопросов в плоскость его познаний, а затем — полученных данных на понятный (основанный, очевидно, на общих познаниях) юристу язык. То есть существует проблема двойного перевода (под которым мы понимаем в данном случае перекодировку информации), что, с одной стороны, неизбежно ведет к искажению (за счет, как минимум, упрощения) информации, а с другой — формирует тенденцию к максимально возможной краткости и однозначности ответа даже в случаях, где эти краткость и однозначность не исчерпывают всей сущности полученной экспертом информации.

Среди прочего это ставит проблему понятности вопроса для всех участников процесса, следствием чего является его «упрощение» с точки зрения эксперта и «усложнение» ответа с точки зрения участников процесса. Наиболее нежелательным вариантом является формулирование «вопроса без вопроса», когда дословно берется формулировка высказывания (как правило, эмоционально насыщенного) кого-либо из участников процесса и дословно воспроизводится в постановлении о назначении экспертизы. Менее явным, однако не менее негативным является введение элементов суггестии в формулировку вопросов (в этом случае зачастую выстраивается ряд вопросов, эмоциональная и суггестивная насыщенность которых возрастает, завершаясь вопросом, ответ на который носит квалифицирующий смысл). Еще одним вариантом решения проблемы понятности вопроса (а в будущем и ответа) является неоправданное его сужение (излишняя конкретизация) либо, наоборот, избыточно общая формулировка, делающие затруднительным однозначный ответ. Более «мягким» вариантом можно считать введение в тело вопроса категорий вероятности: «возможно ли», «могло ли» и т. д.

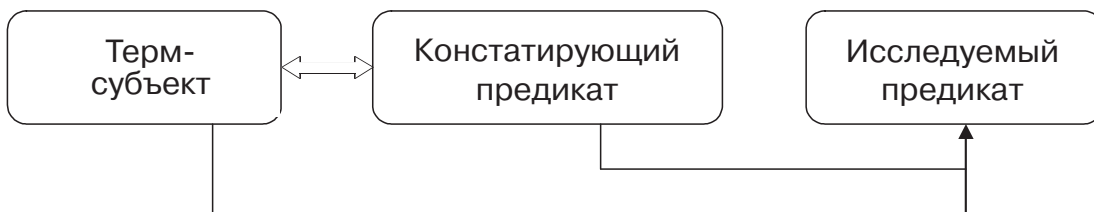
Отдельного рассмотрения заслуживает целеполагающая составляющая постановки вопросов, которая хотя явно и не вытекает из постановления судебно-следственных органов, однако более или менее прозрачно просматривается при анализе экспертом материалов дела.

Экспертная практика показывает, что вопрос эксперту может быть рассмотрен и как способ, и как средство. В качестве способа он выступает как элемент установления истины по делу (ст. 75 УПК Украины, ст. 53, 54, 143 ГПК Украины) для выполнения процессуальных требований (ст. 76, 433 УПК Украины, ст. 145, 239 ГПК Украины), а также может использоваться для выдвижения новых либо подтверждения имеющихся версий по делу.

Как средство вопрос эксперту используется органами следствия и суда для того, чтобы предупредить либо перенаправить на эксперта конфликтную ситуацию, либо для того, чтобы снять с себя ответственность за решение («экспертиза установила»), а также для того, чтобы затянуть сроки производства по делу (как правило, используется недобросовестной стороной).

Как следует из приведенного выше краткого литературного обзора, вопросительное высказывание всегда в той или иной форме содержит некую изначально заданную информацию о терм-субъекте вопроса. Таким образом, предикат вопросительного предложения состоит из двух элементов — констатирующего (то есть сообщающего установленную информацию о субъекте) и подлежащего исследованию (рисунок).

Уже беглый взгляд на представленную схему позволяет определить специфику вопросов эксперту. Она состоит прежде всего в необходимости четкого представления констатирующего предиката. Известно, что в постановлении о производстве экспертизы органами следствия и суда имеется мотивировочная часть, начинающаяся с «установил» и содержащая в себе фабулу дела. С изложенных выше позиций представляется закономерным включение мотивировочной части постановления в понятие констатирующего предиката вопросительных высказываний, локализованного в ином месте, однако имеющего непосредственное отношение к каждому из поставленных вопросов.

Общая схема вопросительного высказывания

Констатирующая часть вопросительного высказывания неизбежно содержит несколько взаимосвязанных элементов: когнитивный, эмоциональный и суггестивный. Когнитивный несет в себе определенную (в идеале необходимую и достаточную) информацию об обстоятельствах дела и механизме происшествия, следственной версии и тому подобное, что существенно для производства экспертного исследования. Попутно отметим, что разные виды экспертного исследования требуют для своего производства различного объема информационного обеспечения когнитивной составляющей констатирующего предиката. Описанный элемент формируется сознательно, в отличие от двух других. Эмоциональный неизбежно отражает отношение к происшедшему, а суггестивный воспроизводит собственную версию происшедшего. Представляя собой отражение собственного человеческого, личностного в формули-

ровке вопросительного высказывания, указанные элементы не ликвидируются в конечном итоге, однако подлежат анализу и минимизации.

Следующей специфичной для рассматриваемого круга вопросительных высказываний особенностью является структура исследуемого предиката, которая не может содержать ни юридических понятий, ни понятий, относящихся к общим отраслям знания (т.е. входящих в круг базы образования и поэтому не требующих специальных познаний).

Отсюда следует, что могут быть рассмотрены некоторые варианты ошибок при формулировании вопросов эксперту:

Относительно терм-субъекта вопроса:

1. Не назван.
2. Названо слишком много, а подлежащий исследованию не оговорен.
3. Назван иной, нежели в мотивировочной части.

Относительно констатирующего предиката:

1. Отсутствует.
2. Не соответствует мотивировочной части постановления (формально — иные имена и обстоятельства и содержательно — иной механизм происхождения).

3. Содержит сведения, отсутствующие в мотивировочной части (считать ли их фактами, установленными следствием/судом, игнорировать либо расценивать как один из вариантов, подлежащих анализу).

Относительно исследуемого предиката:

1. Отсутствует.
2. Не вытекает из двух предыдущих компонентов.
3. Содержит юридические понятия либо понятия, относящиеся к общим знаниям.

Таким образом, нами рассмотрены некоторые теоретические и прикладные аспекты постановки вопросов эксперту. При этом установлены как общенаучные, так и специфические, экспертологические особенности формирования вопросов, а именно: наличие однозначного указания терм-субъекта, исчерпывающих и недвусмысленных данных относительно механизма происхождения (преимущественно в мотивировочной части постановления о производстве экспертизы), четкой формулировки запроса на восполнение (предоставление) информации экспертом.

Хотелось бы еще раз подчеркнуть проблемно-полемический характер данной работы и кратко указать проблемы, которые остались за пределами рассмотрения в данном сообщении и являются перспективами дальнейших исследований:

- характер связей между элементами вопросительного высказывания, направленного эксперту;
- взаимоотношения между общими, юридическими и специальными познаниями;
- категории объективной и субъективной оценки в вопросительных высказываниях и взаимоотношения между ними;
- способы и приемы выявления, анализа и минимизации эмоциональных и суггестивных элементов констатирующего предиката вопроса;
- методические и методологические подходы к перекодировке информации экспертом в понятный для него язык и далее — в понятный язык для юриста;
- подходы к ответу на излишне конкретизированные, избыточно общие вопросы и вопросы, содержащие различные категории вероятности;
- приемы и способы преодоления объективных (связанных с недостаточным развитием науки, некачественностью инструментов познания, подменой объекта и т. д.)

и субъективных (например, связанных с уровнем подготовки, самоуверенностью и самонадеянностью) негативных факторов перекодировки информации экспертом.

Список использованной литературы

1. Криминальная сексология / И. А. Бабюк, С. И. Табачников, В. В. Седнев и др. — Донецк; Киев: ПРОФИ-Донецчина, 2003. — 224 с.
2. Табачников С. И., Седнев В. В. О понятиях общего, типического и индивидуального в патопсихологии // Арх. психиатрии. — К., 2003. — № 3. — С. 101 – 104.
3. Седнев В. В. Методологические вопросы судебно-психологической экспертизы // Вісн. Дон. ун-ту. Сер. Економіка і право. — Донецьк, 2000. — № 1. — С. 156 – 163.
4. Дулов А. В. Права и обязанности участников судебной экспертизы. — Минск: Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. — 408 с.
5. Шляхов А. Р. Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы. — М., 1972. — 121 с.
6. Назначение и производство судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов) / Отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. Р. Шляхов. — М.: Юрид. лит., 1988. — 320 с.
7. Символическая логика. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. — 506 с.
8. Ивлев Ю. В. Логика. — М.: Изд. корп. «Логос», 1997. — 272 с.
9. Зега В. Элементарная логика. — М.: Высш. шк., 1985. — 256 с.
10. Барков В. Ф. Вопрос как форма мысли. — Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1972. — 136 с.
11. Языки как образ мира. — М.: ООО «Изд-во А.С.Т.», 2003. — 568 с.
12. Семиотика: Антология. — М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2001. — 702 с.
13. Назначение и производство криминалистических экспертиз (пособие для следователей и судей) / Отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. И. Винберг, А. Р. Шляхов. — М.: Юрид. лит., 1976. — 296 с.
14. Аристотель. Топики // Соч.: В 4 т. — М.: Мысль, 1978. — Т. 2. — С. 347 – 531.
15. Аристотель. Аналитики // Соч.: В 4 т. — М.: Мысль, 1978. — Т. 2. — С. 117 – 346.
16. Аристотель. Об истолковании // Соч.: В 4 т. — М.: Мысль, 1978. — Т. 2. — С. 91 – 116.
17. Декарт Р. Правила для руководства ума // Соч.: В 2 т. — М.: Мысль, 1998. — Т. 1. — С. 77 – 153.
18. Михалкин Н. В. Логика и аргументация в судебной практике. — СПб.: Питер, 2004. — 336 с.

УДК 612.792:343.982.32 (470+571)

В.И. Старовойтов, кандидат юридических наук,
заместитель начальника отдела
Экспертно-криминалистического центра МВД России

ИДЕНТИФИКАЦИОННЫЕ СВОЙСТВА ПАХНУЩИХ СЛЕДОВ ПОТА (КРОВИ) ЧЕЛОВЕКА

Рассмотрена проблема использования в следственной практике ольфакторного исследования. Изложены существующие точки зрения о возможности отождествления субъекта по пахнущим следам его пота (крови), а также методологические сомнения их идентификационной значимости как объекта исследования.

Ключевые слова: пахнущие следы, объект исследования, методология, идентификационная значимость, ольфакторное исследование.

Пахнущие следы пота (крови) человека и несущие их объекты в 2005 г. изымались на территории России при осмотрах примерно 5000 мест происшествий. По постановлениям следователей органов внутренних дел и прокуратуры в отношении их было произведено более 1000 экспертных ольфакторных (посредством обоняния) исследований с использованием в качестве датчика обоняния собак-детекторов. Их результаты (до 21 %) использованы при расследовании уголовных дел и послужили доказательством в судах [1]. Подобная практика прослеживается и в 2006 г. Укрепление организационно-нормативного обеспечения посредством подготовки и издания соответствующих приказов МВД России, тенденция увеличения количества экспертных учреждений, осуществляющих экспертизу пахнущих следов, свидетельствуют о развитии в стране этого направления.

Использование средств при проведении судебной экспертизы, безусловно, должно быть научно обосновано. Необходимо разъяснять принцип их действия, рассчитывать результаты применения, расписывать порядок проверки полученных данных.

Названные аспекты экспертизы пахнущих следов пота (крови) человека рассмотрены в доступных публикациях. Так, в обзоре нескольких сотен научных источников, касающихся анализа химических компонентов, немецкий химик К. Байерман, наряду с приборными методами, выделяет в специальный раздел *биологические средства исследования*. Он отмечает, что научный принцип анализа биологическими методами определяется не тем, какое живое средство используется в качестве датчика. Основная идея состоит в *организации контроля реакций применяемой биологической системы* (животных, отдельных клеток и т.д.) на следовые (молекулярные) количества выявляемых с ее помощью веществ [2; 3]. Об организации ольфакторного исследования, этапах и описании последовательности его проведения, о проверке получаемых результатов и обосновании различных форм экспертных выводов также можно прочесть в открытых изданиях [4; 5]. С расчетами достоверности результатов ольфакторного исследования, полученных с применением методик ЭКЦ МВД России, можно ознакомиться в публикациях главного эксперта этой организации П.Б. Панфилова [6], в

которых обосновывается надежность метода с использованием применяемых в настоящее время экспертных методик, расчетная возможность ошибки с применением которого не превышает ничтожно малую величину 1×10^{-8} .

Однако необычность пахнущих следов человека как объекта исследования дает почву для методологических сомнений в их идентификационной значимости. Несогласие с возможностью отождествления субъекта по его пахнущим следам в Украине выражает, например, А.А. Кириченко. Его позиция представляется противоречивой, так как в более чем 60 своих работ он обосновывает экспертную форму их исследования для процессуального использования полученных результатов.

Теорию криминалистической идентификации А.А. Кириченко рассматривает исключительно с позиции трасологии: «Объектами идентификации, — считает он, — могут быть только твердые тела. Ведь только они имеют собственную устойчивую форму, а следовательно, и устойчивые признаки их внешнего строения, которые и отождествляются в процессе идентификации с этими же признаками, зафиксированными на поверхности твердого тела или в сознании человека (трасовоспринимающих объектах). Что же касается сыпучих, жидких и газообразных веществ, включая следы и образцы запаха человека и других вещественных источников информации, то они не могут иметь таких признаков, а, значит, идентификация в отношении них не возможна» [7].

Подобные суждения наиболее соответствуют представлениям советских криминалистов 30–60-х годов прошлого века. Мы в этом вопросе придерживаемся не менее авторитетной точки зрения других ученых (Т.В. Аверьяновой, М.Б. Вандлера, В.Я. Колдина, В.С. Митричева, Т.Ф. Моисеевой, Е.Р. Россинской, Т.А. Седовой, М.Я. Сегая, В.А. Снеткова), которые признают возможность использования при идентификации как тел с четкими границами, так и не имеющих устойчивой формы на основе внутренних субстанциональных характеристик.

Вот мнение В.Я. Колдина: «Вопреки распространенному представлению о возможностях судебной идентификации следует подчеркнуть, что наличие устойчивой пространственной границы не является обязательным качеством идентифицируемого объекта. Он может представлять систему функционально-динамических или субстанциональных свойств, имеющих качественную, а не пространственную границу: почерк, производственный навык, специфичные по составу объемы красителей, нефтепродуктов, сыпучих веществ и т. п.» [8, с. 58]. Подтверждение данной позиции находим и в формулировке В.С. Митричева: «Идентификация — это установление связи искомого и проверяемого индивидуально определенных объектов (особей биологической природы, предметов, объемов веществ или материалов) на уровне тождества (проявления одного и того же объекта) или общей родовой (групповой) принадлежности искомого и проверяемого» [9]. Этот ученый еще 30 лет назад писал, что «...исследование запахов человека проводится в рамках криминалистической идентификации. В дальнейшем... имеет все основания перейти в разряд судебно-биологических» [10].

Применение теории криминалистической идентификации непосредственно к ольфакторному исследованию рассмотрел В.А. Снетков: «В кинологической идентификации по запаховым следам, являющейся разновидностью криминалистической, с учетом роли запаха как неотъемлемого свойства вещественных объектов, а также с учетом целей и задач криминалистической идентификации, направленной на установление связей между вещественными объектами по их свойствам или признакам, значение идентифицируемых объектов должно быть придано именно вещественным объектам — источникам запаха» [11].

Известно, что наряду с идентификацией разделенного целого и целостных структур по форме идентифицируемого объекта *установление источника в теории определяется как один из видов криминалистической идентификации* [8, с. 34–38]. Причем ольфакторное выявление субъекта по пахнущим веществам пота (крови) осуществляется в виде его установления как *индивидуального* источника происхождения оставленных им пахнущих следов. К началу ольфакторного исследования в отношении изъятых с места происшествия объектов и сравнительных образцов от проверяемых лиц известно, что они находятся в точно установленной или предположительной связи с событием преступления. Налицо, таким образом, требующая разрешения идентификационная ситуация. Их сопоставление между собой и составляет задачу идентификационного ольфакторного исследования. В качестве объектов, находящихся в предположительной связи с событием преступления, обычно используются пахнущие следы различных лиц, возможность причастности которых к преступлению проверяется в ходе ольфакторного исследования.

В данном исследовании используются не сами объекты, тождество которых следует установить, а их отображения — пахнущие следы пота (крови), а также образцы и пахнущие пробы — специально отобранные объекты с запахом известных источников (изъятых с места происшествия или образцов, отобранных у проверяемых лиц), связь которых с событием преступления подлежит проверке. Современный методический уровень экспертной идентификации пахнущих следов основывается на ольфакторном методе с применением собак-детекторов, биологических методах инструментальных условных рефлексов, зоопсихологическом методе выбора из множества по образцу, методах непосредственного и вероятностно-статистического контроля адекватности получаемых результатов.

Опираясь на разработанную В.Я. Колдиным систематизацию идентификационных признаков и свойств [8, с. 517–518], применительно к установлению человека по пахнущим следам его пота (крови) мы выделяем следующие особенности идентифицируемого субъекта, которыми могут характеризоваться привлекаемые для идентификации пахнущие субстанции:

- **общие (интегративные)**, определяющие запах конкретного человека в целом, отражающие систему взаимосвязей пахнущих метаболитов его организма и пахучих добавок извне (бытовые, производственные, продукты микрофлоры) — эти особенности, проявляющиеся через общие свойства пахнущего следа, выявляются и анализируются в подготовке объектов к ольфакторному исследованию;

- **частные (локальные)**, определяемые пахучими веществами, характеризующими ольфакторную специфику отдельных частей тела человека (запах рук, ног, паховой, подмышечной областей и т.д.). С учетом данных особенностей подбирают контрольные объекты для составления сравнительного ряда и получают сравнительные пахнущие образцы крови (пота) от проверяемых лиц;

- **видовые** — классификационные, обусловленные обонятельной характеристикой человека как биологического вида и определяющие его место в классификации среди других видов живых существ. На практике выявляют для оценки пригодности собранной пахучей пробы для хранения и ольфакторного исследования;

- **групповые**, характеризующие ольфакторную специфику групп людей, выделяющихся по запаху вследствие условий их жизни в конкретных обстоятельствах (присутствующие в следах вещества, определяющие, например, профессиональные

и возрастные запахи, запахи заболеваний). Данные особенности выявляют, если это связано с постановкой соответствующего вопроса, но во всех случаях эти факторы учитывают при подборке для сравнительного ряда сопоставляемых по запаху пахнущих объектов;

— **индивидуальные**, обусловленные комбинацией наследуемых от родителей генов, определяющих специфический качественно-количественный состав характеризующих конкретного человека пахнущих метаболитов (продуктов обмена веществ), которые позволяют выделить его из числа других людей.

Если представленные выше **качественные** особенности пахнущего следа определяются теми или иными составляющими его веществами, то его **количественные** особенности (достаточность концентрации пахучей пробы, преобладание пахнущих следов субъекта в сравнительном материале) — относительной оценкой концентрации этих веществ и интенсивности воспринимаемого биодетекторами запаха.

Нужно отметить, что индивидуальные и другие особенности субъекта в пахнущих следах выявляются ольфакторным исследованием не в виде множества отдельных признаков, как это происходит с трасологическими объектами, а в интегрированной форме, в виде обобщенной индивидуализирующей человека ольфакторной характеристики — **идентификационного свойства** [8, с. 517]. Причем, если для сходства достаточно одного общего признака, то для тождества требуется совокупность индивидуально-неповторимых частных признаков [12] или наличие такого идентификационного свойства, через которое в интегрированной форме проявляется латентный комплекс этих признаков.

Отождествление посредством идентификационных свойств характерно при сопоставлении субстанциональных образований, а также идеальных следов, когда сопоставление следов с образцами происходит на основе чувственного восприятия. К таким индивидуализирующим свойствам могут быть отнесены мысленный образ конкретного объекта, воспринимаемая на слух индивидуальная специфичность голоса, манера поведения человека, а также особенный, неповторимый запах индивида, тестируемый посредством биодетекторов в происходящих от него пахнущих следах пота (крови) и отобранных сравнительных образцах. При этом ольфакторная индивидуальность субъекта определяется уникальностью его генотипа, особенностью происходящего в организме обмена веществ и устойчивой специфичностью качественно-количественного соотношения выделяемых с потом веществ-метаболитов. Технически особенности состава пахнущего следа исследуют ольфакторным методом на основе специально разработанных методик [13; 14]. Одни особенности пахнущего следа человека учитываются при его препарировании и организации исследования, другие выявляются в процессе ольфакторного анализа.

Мы не можем согласиться с мнением некоторых криминалистов, которые считают, что пахнущие следы исследуют собаки, а не специалисты, что действия последних ограничены обеспечением режима применения собак и наблюдением за их работой [15]. Это в корне неверно, поскольку, выполняя рефлекторные и другие биологически целесообразные действия, собаки не осознают и не выявляют в следах значимые для криминалистов свойства. Они используются в исследовании только для восприятия запахов с обнюхиваемых объектов. Эту мысль четко выразил М.В. Салтевский: «Обоняние соответствующим образом дрессированной собаки следует интерпретировать как биологический «инструмент» в руках специалиста, исследующего запах».

вый источник. Подобно специалисту, применяющему, допустим, хроматограф, он тоже детектирует в источнике запаховое вещество с помощью своего «инструмента», которым владеет так же, как эксперт хроматографом. Поэтому извлеченная информация в обоих случаях должна иметь одинаковое процессуальное значение» [16].

Наши убеждения совпадают с убеждениями тех украинских ученых, которые считают, что судебное исследование пахнущих следов должно проводиться в форме экспертизы в специальной лаборатории с использованием специальных знаний, подготовленных специалистов и специализированных собак-детекторов. В.Д. Басай отмечает, что участники первой международной научно-практической конференции, посвященной вопросам ольфакторного исследования пахнущих следов человека (Польша, октябрь 2000 г.), также пришли к выводу, что судебная экспертиза — это наиболее приемлемая форма процессуально значимого ольфакторного исследования [17].

Судебное исследование пахнущих следов пота (крови), безусловно, должно проводиться в рамках процессуальных норм с использованием знаний в области криминалистики и судебной экспертизы, а также современных аналитических возможностей физической химии, зоологии и зоопсихологии. Причем приоритет должен быть отдан специальным экспертным знаниям в лабораторном ольфакторном исследовании пахнущих следов пота (крови) человека. Предупреждение экспертов о даче заведомо ложного заключения, возможность присутствия инициатора исследования при его проведении, ознакомление заинтересованных сторон с вынесенным постановлением и заключением по результатам исследования наряду с отработанной системой методического обеспечения эффективнее всего реализуются при организации судебной экспертизы пахнущих следов человека.

Специалисты Экспертно-криминалистического центра МВД России, ведущей в этой стране организации, разрабатывающей и внедряющей данную экспертизу, открыты для конструктивной критики. Отметим в этой связи, что в создании современного методического обеспечения ольфакторного направления в криминалистике приняли участие два поколения сторонников и противников данного метода исследований. К настоящему времени реализован ряд предложений и найдены решения по многим обоснованным замечаниям. В частности, разработана система контроля над адекватностью восприятия сигнального поведения собак-детекторов (проблему обозначили Р.Х. Райт, 1966; Б. Соммервил, 1986), получено авторитетное подтверждение научной обоснованности используемой методики, что многие годы ставилось под сомнение (М.С. Строгович, 1970; А.М. Ларин, 1988), решена проблема выявления и нейтрализации отрицательного влияния на результаты исследования пахучих помех (проблему обозначили Н.Г. Алишунаст-Левина, В.И. Шиканов, 1970) и так называемой «идеомоторики» проводника собаки (о недопустимости «подсказок» собакам предупреждали В.И. Шиканов, Н.Н. Тарнаев, 1973). Методически исключена возможность угрозы здоровью, ущемления чести и достоинства человека при исследовании пахнущих следов (отметил В.И. Шиканов, 1970; 1974 и другие авторы), математически оценена точность применяемых методик, определены критерии разграничения выводов категорических, вероятных и о том, что ответить на поставленный вопрос по результатам ольфакторного исследования (требование сформулировал В.С. Митричев, 1991) не представляется возможным, и т.д.

Проблема использования в следственной практике ольфакторного метода в настоящее время перешла от фазы обсуждений к практическому применению.

Экспертные методики исследования пахнущих следов последовательно осваиваются экспертно-криминалистическими подразделениями органов внутренних дел России, Украины [18], Беларуси [19].

Список использованной литературы

1. Щетинин А.П. Опыт взаимодействия ЭКЦ при ГУВД Алтайского края с РОВД по использованию пахучих следов человека, изымаемых с мест нераскрытых преступлений // Экспертная практика. — М.: ЭКЦ МВД России, 2005. — 250 с.
2. Байерман К. Определение следовых количеств органических веществ: Пер. с англ. — М.: Мир, 1987. — С. 358 – 360.
3. Зорина З.А., Полетаева И.И. Зоопсихология. Элементарное мышление животных. — М.: Аспект Пресс, 2002. — С. 102.
4. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статуса. — М.: КноРус: Право и закон, 2003. — С. 135 – 137; 371 – 376.
5. Образцы заключений экспертов: Практ. пособие / Под ред. В.В. Мартынова. — М.: ЭКЦ МВД России, 2005. — С. 131 – 156.
6. Панфилов П.Б. Вероятностно-статистическое обоснование достоверности ольфакторных исследований запаховых следов человека в судебной экспертизе // Юрид. науки. — М., 2006. — № 1. — С. 172–186.
7. Кириченко А.А., Басай В.Д., Щитников А.М. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика): Монография. — Ивано-Франковск; Минск: Плай: ГЭКЦ МВД РБ, 2001. — С. 697.
8. Колдин В.Я. Судебная идентификация. — М.: ЛексЭст, 2002. — 689 с.
9. Митричев В.С. Выступление на заседании Ученого совета // Методические и процессуальные аспекты криминалистической одорологии: Сб. науч. тр. — М.: ЭКЦ МВД России, 1992. — С. 32 – 37.
10. Митричев В.С. Пограничные вопросы криминалистического и судебно-биологического исследования вещественных доказательств: К материалам Учен. совета Всесоюз. науч.-исслед. ин-та судеб. экспертиз. — М.: ВНИИСЭ, 1974. — С. 10.
11. Снетков В.А. Кинологическая выборка // Использование консервированного запаха в раскрытии краж и преступлений против личности. — Рига: МВД Лат.ССР, 1984. — С. 18.
12. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. — М.: Норма, 2006. — С. 417.
13. Сулимов К.Т., Старовойтов В.И. Использование запаховой информации с мест происшествий в раскрытии и расследовании преступлений: Метод. рек. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. — 48 с.
14. Стегнова Т.В., Сулимов К.Т., Старовойтов В.И., Гриценко В.В. Установление некоторых диагностических признаков человека по запаховым следам: Метод. рек. — М.: ЭКЦ МВД России, 1996. — 16 с.
15. Федоров Г.В. Биоанализ запаховых проб как процессуальная форма исследований следов пахнущего вещества человека // Вестн. криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. — М.: Спарк, 2005. — Вып. 3. — С. 75.
16. Салтевский М.В. Криминалистическое следоведение. Следы запаха человека (криминалистическая одорология) // Криминалистика: Учеб.-практ. пособие. — Харьков: Рубикон, 1997. — С. 289 – 290.
17. Басай В.Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи): Монографія. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 254.
18. Кириченко А.А., Басай В.Д., Щитников А.М. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика): Монография. — Ивано-Франковск; Минск: Плай: ГЭКЦ МВД РБ, 2001. — 298 с.
19. Диденко Н.А., Сыманович А.Г. Практика производства судебной экспертизы запаховых следов человека в Республике Беларусь // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений: Материалы 2-й Всерос. науч.-практ. конф. по криминалистике и судеб. экспертизе. — М.: ЭКЦ МВД России, 2004. — Т. 3. — С. 66 – 70.

УДК 343.95:159.922

Е.Н. Кретчак, кандидат психологических наук,
ученый секретарь Херсонского юридического
института Харьковского национального
университета внутренних дел

ПРАВОМЕРНОСТЬ И ДОПУСТИМОСТЬ ПРИЕМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Раскрываются особенности использования приемов психологического воздействия в практической деятельности сотрудников органов внутренних дел. Акцентируется внимание на недопустимости применения неправомерных приемов психологического воздействия.

Ключевые слова: психологическое воздействие, допустимость психологического воздействия, тактические приемы, критерии допустимости средств воздействия.

Характерной особенностью развития общества на современном этапе является применение рекомендаций психологической науки в различных сферах человеческой деятельности. В системе научных знаний, способствующих усовершенствованию деятельности правоохранительных органов в части выявления, раскрытия и расследования преступлений, немаловажное место занимает юридическая психология, которая изучает психологические закономерности в системе «человек — право» с целью их оптимального использования.

Широкие аспекты познания особенностей юридической практики и необходимость разработки рекомендаций по ее оптимизации предусматривают проведение комплексных как теоретических, так и прикладных исследований в области выяснения характеристик многочисленных позиций, в том числе и по вопросу успешного взаимодействия сотрудников правоохранительных органов с участвующими в деле лицами — подозреваемыми, обвиняемыми, потерпевшими, свидетелями и другими, от достоверности показаний которых в немалой степени зависит исход расследуемого преступления. Правомерность и допустимость средств воздействия является при этом одной из наиболее актуальных проблем.

Иногда следователю для получения правдивых показаний бывает достаточно предупредить допрашиваемого об его ответственности за уклонение от дачи показаний и за ложные показания, а также умело проанализировать и оценить его показания, помочь ему восстановить в памяти забытое [1, с. 92].

Однако практика свидетельствует, что во время проведения следственной и судебной деятельности всегда существует психологическое воздействие: допрашиваемые чаще дают ложные показания, и тогда следователю приходится использовать определенные тактические приемы получения правдивых показаний. При этом он должен соблюдать правомерность и допустимость психологического воздействия. Так, уголовный и уголовно-процессуальный кодексы запрещают воздействие только в грубых его проявлениях, в форме насилия, шантажа, угрозы. Согласно ч. 3 ст. 22 УПК Украины запрещается получать показания от обвиняемого и других лиц, которые при-

нимают участие в деле, путем насилия, угроз и других незаконных действий, а ст. 373 УК Украины предусматривает уголовную ответственность за получение показаний таким путем.

Тактические приемы, используемые в расследовании и судебном рассмотрении, отличаются в основном высокими моральными параметрами. В то же время при опросе сотрудниками Национальной академии внутренних дел Украины (ныне Киевский национальный университет внутренних дел) в 2001 г. следователей прокуратуры и МВД Украины оказалось, что 54 % опрошенных в своей деятельности используют методы незаконного воздействия: физическое насилие — 3,7 %, угрозы — 14, 7 %, обман — 29,8 %, введение в заблуждение — 92,6 %, аморальные побуждения — 5,5 % [2, с. 54]. Перечисленные выше насильственные приемы не могут быть правомерными и допустимыми в уголовном судопроизводстве. Психологическое воздействие, в отличие от насилия, имеет свои положительные качества.

Само содержание термина «психологическое воздействие» указывает на то, что оно направлено на психику человека. В психологии воздействие определяется как перенесение информации от одного участника взаимодействия (общения) к другому [3]. Следователь или судья являются лицами, которые осуществляют управляющее воздействие в регулировании процесса обмена информацией в процессе общения. Выбор тактических приемов отдельных процессуальных действий зависит от способа мышления, профессионального уровня следователя (судьи), психолога-эксперта.

Прием психологического воздействия — это воздействие на противодействующее следователю лицо путем создания такой ситуации, в которой обнаруживается скрываемая им информация вопреки его желанию [4].

Психологическое воздействие, непосредственно направленное на преодоление установки на ложь и на получение правдивых показаний от допрашиваемого лица, фактически представляет собой группу тактических приемов, таких как:

- использование состояния эмоциональной напряженности допрашиваемого;
- использование тактических возможностей процессуального правила «свободного рассказа»;
- выяснение причин, обуславливающих ложные показания, и принятие мер к их устранению;
- стимулирование положительных качеств допрашиваемых свидетеля и потерпевшего;
- использование внутренних противоречий в показаниях для уличения во лжи и изменения позиции допрашиваемого [4].

Допустимость психологического воздействия означает, что оно не должно унижать человеческого достоинства, искажать перспективы достижения объективной истины. Отсюда следует, что воздействие должно быть прежде всего моральным. Требование моральности психологического влияния является обязательным, так как оно, трансформируясь в тактический прием, является способом получения информации [2].

Действительно, вопросы допустимости психологического воздействия на практике в основном решаются с двух противоположных позиций, каждая из которых представляется принципиально неверной. Приверженцы первой, назовем ее мнимо гуманистической, объявляют недопустимыми любые методы и средства преодоления возможного противодействия заинтересованных лиц. При этом следователь низводится на роль пассивного регистратора событий, а отыскание доказательств уподобляется сбору урожая в саду. Приверженцы второй — вульгарно-прагматической —

считают приемлемым любой, прямо не запрещенный законом образ действий, направленный на установление истины. При этом целью, по существу, оправдывается раскрытие преступления и изобличение виновного любой ценой. Так возникает опасность «злоупотребления» психологией [3, с. 92–95].

Оптимизация любой деятельности в ракурсе научного подхода неразрывно связана с выбором определенного варианта поведения по различным несовпадающим и даже взаимоисключающим критериям. Как известно, в жизни редко удается достигнуть полной оптимальности по каждому из них одновременно. Приходится идти на компромисс, уступая по одним критериям для некоторого выигрыша по другим. Границы таких «уступок» зависят от значимости каждого критерия и стоящих за ним ценностей. В основе выбора способа действия лежит предпочтение одних ценностей другим, которое имеет свои пределы. Таким образом, речь может идти лишь об относительной оптимальности [3].

Междисциплинарные теоретические и эмпирические исследования позволяют сформулировать и расположить по иерархии некоторый ряд общих **критериев допустимости средств воздействия**:

— *юридический* — соответствие духу и букве закона, соблюдение прав граждан и выполнение обязанностей;

— *этический* — нравственная приемлемость с точки зрения морали и норм профессиональной этики;

— *гносеологический* — познавательная ценность и научная обоснованность.

Р.С. Белкин в качестве критериев (условий) допустимости средств и приемов указывает:

— *законность*;

— *избирательность* действия, то есть направленность воздействия только на определенных лиц и нейтральность по отношению к остальным;

— *нравственность*, или соответствие принципам морали и нравственности [5].

Все авторы единодушны относительно недопустимости обмана, но относительно того, что трактовать в качестве обмана, а что — как допустимый уровень маневрирования информацией, мнения диаметрально расходятся. Характеризуя эти разночтения и их причины, И.Е. Быховский, Ф.В. Глазырин и С.К. Питерцев считают, что некоторые ученые настолько гипертрофируют и формализуют вопрос о гарантиях прав обвиняемого, отрываясь от реальных условий жизни, что, по существу, обезоруживают следователя в его деятельности по установлению объективной истины.

При проведении расследования любое действие и любая полученная при этом информация одновременно защищают права и интересы одних лиц и затрагивают права и интересы других.

Проблема допустимости воздействия отражена в работах В.А. Образцова. Он пишет, что в целях стимулирования позитивной, социально полезной активности лиц, совершивших преступления, во многих странах применяются различные меры, включая меры правового характера, рассчитанные на то, чтобы подтолкнуть, сделать реально возможным, взаимовыгодным для государства и преступников сотрудничество последних с органами, производящими расследование, и судом [7, с. 201].

Особое место в системе указанных взаимоотношений отведено институту, получившему на Западе название «сделки с правосудием». Данный институт предполагает установление договорных отношений между обвинением и защитой и взятие сто-

ронами определенных обязательств. В основе таких договоров лежит концепция взаимоуступок, компромисс. За рубежом не видят ничего противоправного и аморального в переговорах и сделках с преступниками, рассматривая их как разумный подход к взаимоотношениям, связывающим представителей закона и лиц, привлекаемых к уголовной ответственности.

В результате переговоров обвинение и защита в обмен на признание преступником своей вины, раскаяние и активную помощь полиции и суду могут договориться об уменьшении ответственности за содеянное, о снижении возможной меры наказания и даже об освобождении от такового. Проверка в суде факта добровольности признания вины обеспечивает обоснованность принимаемого решения, а участие представителей обвиняемого в ходе переговоров позволяет защитить интересы лица, привлекаемого к уголовной ответственности [6].

В законодательстве Италии, например, предусмотрен порядок упрощения процесса с согласия обеих сторон, а обвиняемый, в случае признания своей вины, может избежать суда либо ему на одну треть могут сократить срок заключения.

Таким образом, «сделка с правосудием» обеспечивает ускорение расследования и рассмотрения очевидных уголовных дел, экономию средств за счет сокращения формальных процедур, исключение из обвинения неполноценно доказанных эпизодов, возможность выявления и изобличения организованных преступных сообществ и т. д.

Отмечая критическое отношение большинства ученых к данному институту уголовного процесса, В.А. Образцов указывает, что фактически договорные отношения между подозреваемыми, обвиняемыми, их защитниками, с одной стороны, и органами правопорядка — с другой, реализуются давно и повсеместно. В первую очередь это касается тех случаев, когда органы дознания и предварительного следствия не имеют реальной возможности без активной помощи преступников выявить и раскрыть тяжкие преступления, разоблачить организованные преступные группировки. Однако делается это по наитию, нелегитимно, на свой страх и риск, с балансированием на грани законности, а то и нарушением ее. И все это происходит потому, что правоприменители связаны путами несовершенных законов. Действующее законодательство содержит лишь чахлые зачатки института договорных отношений в условиях деятельного раскаяния преступников, стыдливо намекая на возможность таких отношений, но не давая решения их по существу [7].

На наш взгляд, при определении формы и интенсивности тактического воздействия необходимо:

- воспринимать важные для дела обстоятельства, оценивать их, осуществлять их процессуальную фиксацию и подготовку для производства судебных экспертиз;
- перерабатывать принятую криминалистическую информацию в плане формирования вероятностной гипотетической модели механизма расследования, а также ее проверки в следственных действиях;
- задумывать стратегические и тактические направления деятельности при защите и расследовании дела, перебирать альтернативы, производить выбор оптимальных действий;
- рефлексивно управлять своей деятельностью и деятельностью всех остальных участников расследования;
- определять приоритеты в стратегических направлениях деятельности и использовании доказательств, производить постоянный выбор на фоне меняющихся критериев.

Все это нужно делать для того, чтобы определить точку вмешательства в процесс расследования, чтобы изменить функции, структуры, механизмы, динамику действий.

Момент или точка вмешательства является тактически важным образованием, для чего следователь проектирует развитие ситуации и не пускает ее на самотек и саморазвитие, а защитник не может оставаться безучастным к формированию тактики.

Вместе с тем каждый шаг по пути к совершенству чреват латентной ошибкой, которая может негативно изменить всю динамику расследования дела в целом. Главное — не пропустить точку вмешательства в процесс расследования, определив момент латентного тактического поворота в сложной системе следствия.

Список использованной литературы

1. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. — М.: Юрид. лит., 1970. — 280 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Ін Юре, 2005. — 424 с.
3. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
4. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. — М.: Юристъ, 1996. — 336 с.
5. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: Юристъ, 1997. — Т. 3. — С. 220 – 221.
6. Ратинов А. Р., Ефимова И. И. Психология допроса обвиняемого: Метод. пособие. — М., 1988. — С. 92–95.
7. Образцов В.А. Криминалістика: Курс лекцій. — М., 1996. — С. 201.

УДК 004.451.84:53.083.3:343.1

Ю.О. Пілюков, начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Тернопільській області

В.Б. Бевх, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Тернопільській області

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Викладено передумови створення автоматизованих балістичних ідентифікаційних комплексів, загальні принципи їх роботи, варіанти конструкції основних вузлів. Здійснено огляд існуючих автоматизованих робочих місць, призначених для проведення судово-балістичних досліджень, показано їх особливості, можливості, переваги й недоліки.

Ключові слова: балістична експертиза, інформаційні системи, автоматизовані робочі місця, програмне забезпечення, автоматизована балістична ідентифікаційна система.

Ідентифікаційні ознаки, які залишаються від механіки зброї на стріляних кулях і гільзах, учені-балісти вивчали ще на початку другого десятиріччя XX ст. За результатами цих досліджень було сформульовано перші методики порівняльного дослідження об'єктів балістичного походження. Винахід у 1925 р. порівняльного мікроскопа став поштовхом до створення технічної бази проведення балістичної експертизи, що проіснувала практично без зміни до 90-х років XX ст.

Відповідно до спільного розпорядження Генеральної прокуратури України та МВС від 15.09.1997 №15-176/4854/КВ та Наказу МВС України від 30.08.1999 №682, об'єкти балістичного походження, вилучені з місць скоєння злочинів, надсилаються до Центральної кулегільзотеки (ЦКГТ) ДНДЕКЦ МВС України. Сюди також надсилаються експериментально відстріляні кулі та гільзи з вилученої, знайденої, добровільно зданої зброї, втраченої зброї громадян, об'єктів дозвільної системи, табельної зброї працівників ОВС. Стан роботи ЦКГТ ДНДЕКЦ МВС України за період 1999–2005 рр. наведено в таблиці [1].

Стан роботи Центральної кулегільзотеки за 1999–2005 рр.

Рік	Об'єм ЦКГТ	Кількість перевірок за Центральною кулегільзотекою	Кількість позитивних результатів перевірок за Центральною кулегільзотекою
1999	3107	4639	47
2000	3739	3279	35
2001	3816	3347	58
2002	3843	4298	49
2003	4253	3776	43
2004	4512	3573	31
2005	4880	3159	28

Така централізація дає змогу проводити висококваліфіковані перевірки в межах усієї держави і за результатами об'єднувати злочини, скоєні в різних регіонах, а також встановлювати факти застосування вилученої з незаконного обігу зброї під час вчинення злочинів.

Поряд із позитивними є й негативні моменти централізації. Як видно з таблиці, об'єм ЦКГТ великий, тому перевірка вручну є надто складною.

Завдяки автоматизації праці робота з великим масивами даних стала більш ефективною. Передумови для неї створив розвиток комп'ютерної техніки та програмного забезпечення останніми роками.

Поява потужних персональних комп'ютерів, накопичувачів інформації великої ємності, відповідного програмного забезпечення (ПЗ), а також чутливих приймачів на базі ПЗС дала змогу на початку 90-х років минулого століття розпочати розроблення автоматизованих балістичних ідентифікаційних систем (АБІС). Стала реальною концепція створення електронних баз даних зображень поверхонь відстріляних куль і стріляних гільз. Практичне використання автоматизованих балістичних комплексів підтвердило такі очевидні переваги, як швидкість проведення експертизи, наочність даних, можливість швидкого доступу до збереженої інформації, одержувані під час роботи з електронними кулегільзотеками.

Зростання злочинності із застосуванням вогнепальної зброї, поява нових видів зброї та боєприпасів, розширення їх обігу зумовили потребу в проведенні численних балістичних досліджень і, як наслідок, більш широке використання зазначених комплексів у діяльності правоохоронних органів України як на центральному, так і на регіональному рівнях.

Основне і найважче завдання — створити алгоритм пошуку за слідами на кулях і гільзах. Крім того, потрібно створити пристрій для запису в пам'ять комп'ютера цифрових зображень поверхонь куль і гільз з відповідними роздільною здатністю і контрастом, забезпечити відтворюваність зображення того самого об'єкта на різних пристроях з урахуванням особливостей тіньової картини мікрорельєфу, запобігати втратам інформації під час запису зображень деформованих об'єктів і т. ін. Це завдання з різним ступенем успіху було вирішене низкою розробників у середині 90-х років минулого століття: у країнах Заходу та в Росії з'явилися перші автоматизовані балістичні ідентифікаційні комплекси. За назвою «автоматизована балістична ідентифікаційна система» (АБІС) слід розуміти функціонально завершену систему, яка структурно складається з трьох основних частин:

- сканувального пристрою для отримання і введення цифрового зображення досліджуваних об'єктів балістичної експертизи в пам'ять комп'ютера;

- комп'ютерної платформи;

- ПЗ, що включає спеціальне ПЗ для керування сканувальним пристроєм і прикладне ПЗ для роботи з отриманими цифровими зображеннями під час проведення балістичного дослідження. Термін «автоматизований» при цьому стосується як сканувального пристрою і має на меті отримання і введення зображення всієї бічної поверхні (або значних фрагментів) кулі і денця гільзи в автоматичному режимі, так і ПЗ (мається на увазі можливість автоматичної ідентифікації зображення досліджуваного об'єкта за сформованими базами даних — БД). Очевидно, базовим елементом АБІС є сканувальний пристрій. Саме його конструктивні особливості забезпечують якість первинного матеріалу — цифрового зображення і в кінцевому підсумку визначають ефективність проведення експертизи.

Усі відомі сканувальні пристрої мають функціонально схожі основні вузли:

- вузол установки досліджуваного об'єкта;
- вузол освітлювачів;
- оптичний блок, що формує зображення досліджуваної поверхні на фотоприймачі;
- вузол механіки, що дає змогу отримати зображення будь-якої частини досліджуваного об'єкта;
- фотоприймач;
- плату введення зображення в ПК;
- плату керування виконавчими механізмами сканувального пристрою — двигунами, датчиками, освітлювачами і т. ін.

Однак функціонально схожі вузли різняться конструктивно, різним ступенем цифрового запису зображення, залежно від причин, які впливають на запис.

По-перше, це причини природного характеру. Об'єкти досліджень — кулі й гільзи, виготовлені з металу — матеріалу, що має високу відбивну здатність, тобто перевагу когерентної складової над дифузійною у відбитому світлі й вузькому діапазоні передачі градацій у цілому в одержуваному зображенні. Цим визначаються специфічні вигоди до освітлювача. Експериментально встановлено, що найкращий контраст за заданої роздільної здатності забезпечує дифузійне джерело невеликої потужності, яке виключає відблиски й утворення склоподібної структури (наприклад, при використанні світлодіодів), котра має вузький діапазон випромінюваних частот з метою запобігання хроматичним аберациям оптичної системи.

По-друге, предметом досліджень є мікрорельєф поверхні об'єктів, точніше, тіньова картина, сформована мікрорельєфом за бічного освітлення. Отже, в цьому разі освітлення має бути максимально інваріантним стосовно положення видимої ділянки об'єкта. Інакше кажучи, оскільки в АБІС використовуються стаціонарно встановлені освітлювачі, тіньова картина має бути відтворена на різних сканувальних пристроях і не залежати (у припустимих межах) від установки об'єкта.

По-третє, кулі з місць подій здебільшого деформовані, тобто досліджувана поверхня значно відрізняється від поверхні ідеального циліндра. Отже, для ефективного проведеного дослідження вузол механіки й оптичний блок мають забезпечувати отримання зображення деформованих об'єктів з тим самим масштабом.

По-четверте, як приймач зображення використовують ПЗС-матрицю, параметри якої мають бути погоджені з параметрами оптичної системи (збільшенням, відносним отвором, глибиною різкості) для забезпечення оптимальної роздільної здатності на об'єкті. Встановлено, що оптимальна роздільна здатність становить 3–4 мкм. За такої її величини весь мікрорельєф зображується на екрані монітора і не розмивається «шумом» від структури металу. Зазначимо, що у більшості відомих АБІС як приймач використовується чорно-біла ПЗС-камера (в США й Канаді — кольорове зображення), незважаючи на те, що принципових труднощів у реалізації запису об'єктів у кольоровому зображенні немає. Це зумовлено не стільки значно меншою чутливістю і роздільною здатністю кольорової ПЗС-камери порівняно з чорно-білою, її вищою ціною, складнощами оптичної схеми (при використанні RGB-камери), скільки істотно більш ефективним зіставленням чорно-білих зображень як «у ручному», так і в автоматичному режимах.

По-п'яте, досліджувані поверхні об'єктів експертизи досить великі, площа їх становить сотні квадратних міліметрів. Це визначає конструктивні особливості вузла

механіки для отримання усього (або значної частини) зображення об'єктів без втрати інформації з урахуванням високої роздільної здатності.

Отже, до сканера АБІС ставляться великі вимоги, ефективно виконати які вдається не всім розробникам. Так, у деяких типах АБІС використовують окремі сканери для отримання і введення зображень куль і гільз. Іноді конструкція сканера є доволі складною або вимагає проведення копітких і тривалих підготовчих операцій у разі встановлення та запису об'єктів дослідження. Під час проведення ідентифікації куль та гільз безпосередньо на місці події мають значення маса, габаритні розміри, тип електричного живлення, простота поводження з об'єктами та з самою апаратурою в польових умовах. Ці та інші особливості функціонування й конструкції сканерів визначають їх тактико-технічні характеристики, задають граничну роздільну здатність АБІС, час запису поверхні й інші параметри. Додаткову інформацію для оцінки устаткування дає порівняння методів запису, застосовуваних у різних сканувальних пристроях, які наведено нижче [2].

Найбільш відомими є наведені нижче системи.

Українські розробки:

- Автоматизоване робоче місце (АРМ) «Баліст» (РТФ НТУУ «КПІ», м. Київ) [3];
- АРМ «Рикошет» [4].

Продукція російських виробників:

- комплекс «Кондор» (ТОВ «СДЦ», м. Санкт-Петербург) [2];
- комплекс «Таис» (ТОВ «Лди-русприбор», м. Санкт-Петербург) [2];
- комплекс «Арсенал» (ЗАТ «Системы Папилон», м. Міас) [5];

Продукція дальнього зарубіжжя:

- комплекс IBIS (Forensic Technology Inc., Canada) [2];
- комплекс Drug Fire (FBI, USA) [6].

Оскільки всі виробники використовують однакові комп'ютерні платформи (звичай персональні комп'ютери типу IBM PC PENTIUM II), різниця між комплексами (їхні плюси та мінуси) визначається переважно технічними й оптичними характеристиками сканувальних пристроїв, а також програмним забезпеченням.

Сканувальні пристрої існуючих комплексів різняться насамперед методом запису досліджуваної поверхні. Є два основних методи запису — «кадрове» і «щілинне» сканування.

За «кадрового» сканування досліджувана поверхня повертається навколо осі (під час запису кулі) або зсувається (під час запису денця гільзи) й записується кадрами, межі яких «зшиваються» один з одним за визначеним алгоритмом. Як приймач зображення використовують ПЗС-матрицю.

У разі «щілинного» сканування при кожному переміщенні об'єкта записується дуже вузька ділянка поверхні — рядок. Як приймач зображення використовують ПЗС-лінійку.

Метод «кадрового» сканування має деякі принципові переваги перед «щілинним». Це насамперед:

- більш висока якість отриманого зображення через точнішу апроксимацію записуваної поверхні малими площинками — кадрами порівняно з вузькими довгими смужками — рядками;
- більш висока швидкість запису зображень завдяки значно меншій кількості механічних переміщень;
- отримання одномасштабного зображення (всередині одного кадру запису масштаб завжди однаковий), що визначається високоточним виробництвом піксельної структури ПЗС-матриці;

— можливість попереднього перегляду кадру поверхні досліджуваного об'єкта перед записом, контролю якості запису зображення та його машинного аналізу в реальному масштабі часу (кожен «поточний» кадр може бути відображений на екрані монітора);

— можливість запису як повної поверхні, так і фрагментів.

Складнішим є питання порівняльної оцінки ПЗ. Спеціальне ПЗ керує роботою сканувального пристрою та визначається застосуванням методом запису й конструктивними особливостями сканувального пристрою. Ефективно розроблене спеціальне ПЗ визначає, за інших рівних умов, швидкість і якість запису зображення досліджуваних об'єктів, а також сервісні можливості сканувального пристрою (наприклад, для комплексу «Кондор» це перегляд об'єктів у режимі телемікроскопа, зміна сторони розгладнення об'єкта, «ручне» фокусування та ін.).

Прикладне ПЗ призначене для роботи з отриманими зображеннями та тією чи іншою мірою визначає ефективність роботи комплексу до проведення балістичної ідентифікаційної експертизи й дослідження. Функції прикладного ПЗ можна поділити на загальні та індивідуальні. *Загальні функції* включають набір можливостей, які є обов'язковими. Це запис отримуваних зображень у БД, збереження, завантаження зображень із БД на екран монітора для проведення порівняльної експертизи в так званому «ручному» режимі (за аналогією з порівняльним мікроскопом). До загальних функцій можна віднести також заявлену усіма виробниками можливість пошуку й ідентифікації об'єктів за БД. Однак питання автоматичного пошуку вимагає спеціального розгляду, який буде наведено нижче.

До індивідуальних функцій прикладного ПЗ можна віднести ті, що дають змогу ефективно працювати із зображеннями при проведенні «ручної» експертизи. Це масштабування зображень, їхній спільний рух на екрані монітора, вимір лінійних параметрів об'єкта (кута нахилу, ширини нарізів та ін.), швидкий перехід від нарізу до нарізу, поворот зображення денця гільзи тощо.

Конструкції існуючих АБІС мають такі особливості.

Комплекс **«Кондор»** включає універсальний оптико-електронний сканувальний пристрій (в окремому корпусі) з двома типами зйомних касет (для куль і гільз), що забезпечують зручну і швидку установку в сканер досліджуваних об'єктів. Пристрій введення зображення і блок керування та обробки сигналів встановлюються в комп'ютері. У комплексі використовуються зручні змінні основи, що дає змогу швидко встановити об'єкт дослідження в сканувальний пристрій без тривалої процедури центрування (установка триває кілька секунд). Можна також уникнути тривалої процедури центрування завдяки застосуванню ефективної системи автоматичного фокусування під час запису кожного кадру. В комплексі «Кондор» використовується модифікований метод «кадрового» сканування, який дістав назву «кадрово-фрагментного» запису і дає змогу швидко отримувати висококонтрастне зображення з найвищою роздільною здатністю. Суть методу в тому, що зображення поверхні об'єкта записується кадрами і складається із найкраще зроблених фрагментів. Слід зазначити, що зарубіжні виробники для запису поверхонь досліджуваних об'єктів як приймач використовують також ПЗС-матриці. При цьому під час запису зображення денця гільзи сканування не здійснюють (запам'ятовується лише один кадр), а в разі запису зображень бічних поверхонь куль відбувається «ручне зшивання» кадрів, причому тільки фрагментів, а не всієї поверхні [2].

Комплекс **«Таис»** містить два окремих оптико-електронних сканувальних пристрої для запису відповідно куль і гільз, а також два комп'ютери, зв'язані між собою ме-

режею. Цей комплекс має також два пристрої введення зображення і два блоки керування та оброблення сигналу, які встановлюють у кожній із двох комп'ютерів (рис. 1). У комплексі «Таис» використовують метод «кадрового» сканування. Його програмне забезпечення нині є одним із найдосконаліших, що забезпечує високі результати роботи (рис. 2, рис. 3) [2].

Рис. 1. Загальний вигляд комплексу «Таис»

Рис. 2. Приклад програмного інтерфейсу комплексу «Таис» — сліди на кулях

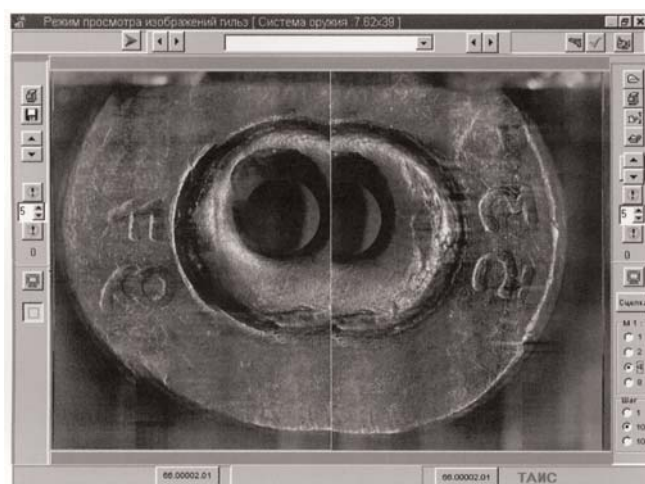

Рис. 3. Приклад програмного інтерфейсу комплексу «Таис» — сліди на гільзах

Комплекс **«Арсенал»** має універсальний балістичний сканер на лінійній ПЗС-матриці для запису поверхонь куль і гільз. Для встановлення в сканер об'єкти приклеюються та спеціально центруються. Сканувальний пристрій комплексу використовує метод «щільного» сканування. Кількість робочих місць експертів і станцій введення даних зазвичай визначається за критерієм обсягу бази даних [5].

В Україні створено автоматизоване робоче місце **«Баліст»** (розробник — РТФ НТУУ «КПІ», м. Київ) на базі порівняльного мікроскопа. Цей комплекс призначений для криміналістичного експертного дослідження куль і гільз, зокрема для:

- класифікації та діагностики вогнепальної зброї за представленими кулями й гільзами;
 - створення й оперативного поповнення бібліотеки зображень характерних поверхонь куль і гільз;
 - ідентифікації куль і гільз, що надійшли на дослідження;
 - ідентифікації вогнепальної зброї (в тому числі за представленими на експертизу кулями і гільзами);
 - складання експертного висновку з оформленням ілюстративного матеріалу.
- Застосовувані методи:
- створення бібліотеки зображень оптичних розгортки поверхонь куль і гільз з характерними слідами, які зберігаються в ПЗВМ;
 - порівняння двох зображень слідів ідентифікованих куль і гільз на екрані монітора ПЗОМ з використанням можливостей програмного забезпечення (тільки в ручному режимі);
 - контрольне порівняльне мікроскопічне дослідження об'єктів за традиційними методиками [3].

В Україні також створено і впроваджено в експертну діяльність комплекс **«Рикосшет»**. Автори комплексу отримали Державну премію України в галузі науки і техніки. Комплекс призначений для проведення балістичних досліджень слідів на кулях і гільзах та експертиз, складання експертних висновків, збереження отриманої інформації в локальній базі даних для організації наступного пошуку [7].

У пристрої застосовано оригінальну оптичну схему отримання зображення поверхні об'єкта з максимальною роздільною здатністю за один прохід без використання мікроскопа. Зображення, отримане оптичним пристроєм, переводиться в цифровий код і передається в комп'ютер для наступного оброблення.

Програмне забезпечення дає змогу автоматизувати процес знімання даних, візуалізувати інформацію, виводити зображення на екран монітора, завдяки чому експерт-баліст проводить балістичне дослідження, маючи перед собою повну панораму поверхні об'єктів.

Програмне забезпечення допомагає проводити в повному обсязі метричні виміри кількох об'єктів і порівняння кількох зображень одночасно, вирізати ділянки зображень з кількох картинок і здійснювати їх суміщення на екрані, здійснювати математичну обробку і фільтрацію зображення на екрані монітора зі збереженням оригіналу, аналіз профілограм у будь-якому перетині зображення, зберігати зображення об'єктів, а також результати метрологічних вимірів у локальній базі даних.

Для порівняння зображень з раніше відсканованими зображеннями існує можливість оперативного доступу в базу з наступним пересиланням даних у програму обробки (що дає змогу проводити сканування в різних містах і регіонах країни та обробляти результати централізовано) [4].

Загалом можна вважати, що програмне забезпечення всіх зазначених комплексів (як вітчизняних, так і зарубіжних) відповідає їх призначенню та прийнятій методиці балістичної ідентифікації.

АБІС здійснюють автоматичне порівняння (окрім «Рикошета» та «Баліста») знайдених на місці події куль і гільз з наявними в базі зразками, їх ранжування відповідно до ступеня подібності. Експерт звільняється від утомливої, малопродуктивної, рутинної роботи і може більше часу відвести для ретельного дослідження відібраних зразків на порівняльному мікроскопі.

Завдяки об'єднанню комп'ютерів у мережі експерт має унікальну можливість провести за дуже короткий час порівняльний аналіз не тільки за локальними, а й за національними базами даних. АБІС мають можливість зберігати в пам'яті величезну кількість зразків зображень куль і гільз, що дає змогу швидко порівнювати з ними всі нові надходження. Таким чином, з'являється можливість встановлювати зв'язки між злочинами, що, на перший погляд, не були очевидними.

Одною з найбільш поширених на території СНД (а також у ближніх до нього країнах) стала АБІС «Таис», яку розроблено «ЛДИ-Русприбор» (Російська Федерація, Санкт-Петербург). Цю систему встановлено в багатьох, у тому числі й у найбільш криміногенних регіонах Росії: Чеченській республіці, республіці Інгусетія, в Москві та Московській області, Краснодарському краї, Ростові-на-Дону, Санкт-Петербурзі, Самарі, Мурманській області. Крім того, систему «Таис» установлено в Литві, Латвії, Абхазії, Білорусі, ЕКЦ Російської Федерації. Вирішується питання про придбання цієї системи в Молдові. На 2006 р. ЕКЦ РФ замовив 18 систем для оснащення своїх територіальних підрозділів.

Саме систему «Таис» було обрано для придбання та встановлення в ДНДЕКЦ МВС України.

Мобільність сучасної злочинності не обмежується кордонами однієї країни. Тому фактор уніфікації є дуже важливим, поряд з надійністю та високими технічними характеристиками комплексу «Таис», які було підтверджено практикою.

Варто дещо сказати і щодо організації процесу проведення ідентифікацій за БД. Дослідження великої кількості об'єктів куль і гільз дає змогу зробити певний висновок про те, що прийнятного формалізму, вираженого в отриманні стійкого математичного вирішального правила для автоматизації балістичної експертизи за досить великим БД, не вдалося отримати нікому з виробників комплексів. Про це свідчить результативність роботи комплексів, які використовувалися на практиці. Аналогія балістичної експертизи з дактилоскопічною, яку часто проводять досить умовно через значну варіативність слідів на кулях і гільзах, порівняно з папілярним візерунком. Практично йдеться про використання кореляційних алгоритмів для автоматизованого створення переліку об'єктів, що утримуються в БД, у порядку зменшення ступеня їхньої подібності з контрольним об'єктом за безліччю визначених характерних ознак. Сьогодні загальновизнано, що результати такого аналізу мають лише максимально полегшувати й прискорювати рутинну частину роботи експерта, якому в будь-якому випадку доводиться аналізувати підібрані об'єкти і давати свій висновок. Питання автоматизації балістичної експертизи досліджуваних об'єктів вимагає особливої уваги через важливість результатів його рішення, а отже, й постановки та проведення подальших серйозних науково-дослідних робіт. Автоматизація балістичних досліджень в Україні зробить можливою також перевірку за великими масивами (зброї громадян, дозвільної системи, табельної зброї правоохоронних органів).

Незважаючи на всі розходження в розумінні завдань удосконалювання АБІС різними розроблювачами комплексів існують проблеми, які мають об'єднувати з огляду на загальні стратегічні цілі. На нашу думку, основною є побудова єдиних мереж доступу та обмін даними в масштабах окремих регіонів і країни в цілому (в перспективі — і на міжнародному рівні). Вирішення цього завдання передбачає взаємодію всіх АБІС, які відповідають визначеному достатньому мінімуму вимог, що визначають необхідну якість даних кулегільзотек і можливість вірогідного порівняння та ідентифікації зображень об'єктів, отриманих за допомогою різних комплексів. Активний і плідний розвиток АБІС у світі створює об'єктивні передумови для початку реорганізації технічної бази балістичної експертизи на якісно новому рівні.

Список використаної літератури

1. Огляд за результатами роботи Центральної кулегільзотеки ДНДЕКЦ МВС України за 9 міс. 2004 р. від 09.11.2004 № 19/5-7825.
2. <http://st.ess.ru>
3. Автоматизированное рабочее место эксперта-баллиста на базе сравнительного микроскопа: Информ. лист. — К.: Лаб. методів та засобів криміналістики радіотехн. ф-ту Нац. техн. ун-ту України «КПІ», 2002. — С. 2.
4. Автоматический комплекс для проведения баллистических исследований: Информ. лист. — К.: Київ. ін-т пробл. мат. систем та машин, 2002. — С. 2.
5. Автоматизированная баллистическая идентификационная система: Информ. лист. — М.: Миасс, 2005. — С. 5.
6. <http://eko-czao.narod.ru/ekspertisa/ballo.htm>
7. Голубенко В.П., Абраком М.В. Использование баллистической системы «Рикошет» при расследовании преступлений, связанных с применением огнестрельного оружия // Кримінал. вісн.: Наук.-практ. зб. — К: ДНДЕКЦ МВС України, НАВСУ, 2002. — Вип. 4. — С. 75 – 79.